WALDEMAR VON SYDOW

ANNONSENS HISTORIA I SVERIGE

INTILL ÅR 1700

STOCKHOLM

MCMXXIX

1

GOODWIN
1929

TILL

ERNST GRAFSTRÖM

PÅ

HANS 50-ÅRSDAG

DEN 19 JUNI 1929

Styrelsen för Aktiebolaget S. Gumælius Annonsbyrå bringar Dig i dag på Din femtioårsdag sitt innerliga tack för vad Du gjort och verkat inom företaget under de trettio år, som Du ägnat åt firman, och fogar därtill sin varma lyckönskan för år, som komma. Vi tacka Dig och vi hylla Dig för Ditt brinnande intresse för arbetsuppgiften, för Din aldrig slappnande omtanke för firmans och dess personals bästa, för Din enastående energiska gärning och för Din eminenta sakkunskap inom annonsväsendets skilda grenar

STOCKHOLM DEN 19 JUNI 1929

AKTIEBOLAGET S. GUMÆLIUS ANNONSBYRÅ

DESS STYRELSE

TH. RAASCHOU   NILS GELLERSTEDT   JOHN BERGSTRÖM

ELLEN THIM   CARL LJUNGHOLM

ESKIL GRAFSTRÖM

WALDEMAR VON SYDOW

ANNONSENS HISTORIA I SVERIGE

INTILL ÅR 1700

ANNONSENS HISTORIA I SVERIGE

INTILL ÅR 1700

AV

WALDEMAR VON SYDOW

STOCKHOLM

MCMXXIX

FÖRORD

DEN SVENSKA LITTERATUREN, SÅ RIK BÅDE PÅ ÖVERSIKTS- och specialarbeten inom snart sagt alla grenar av mänsklig verksamhet, saknar — egendomligt nog — alltjämt en fullständig skildring av den svenska tidningspressens historia. Vissa avsnitt av densamma ha visserligen gjorts till föremål för både intressanta och uttömmande skildringar, men man väntar fortfarande på det stora, sammanfattande verket.

En icke oväsentlig detalj inom tidningspressens intressesfär har annonsväsendet sedan länge utgjort. Visserligen spelade annonserna, när de under den svenska pressens första år endast förekommo sporadiskt, varken för den tidningsläsande allmänheten, för affärsmännen eller tidningarnas ekonomi, den mycket betydande roll, som de göra i våra dagar, men ur det lilla frö, som såddes en augustidag år 1645, har dock det väldiga annonsträd vuxit upp, som för det moderna samhället är av så utomordentligt stor betydelse.

När man går att skildra det svenska annonsväsendets utvecklingshistoria, är det nödvändigt att även ägna sin uppmärksamhet åt den miljö, i vilken annonserna så småningom vuxit upp. Både handeln, hantverket och industrien, kommunikationerna och tryckeritekniken måste ha hunnit till en viss grad av fulländning, innan över huvud något annonsväsen kunde skapas. Utvecklingen på dessa olika områden har sedan gått ganska parallellt.

Efterföljande sidor utgöra ett försök till tecknande av annonsens historia i Sverige från dess första nu kända, blygsamma början år 1645 fram till år 1700. Det är min förhoppning att senare få tillfälle föra skildringen vidare.

Jag känner det som en angenäm plikt att här få rikta ett varmt tack för värdefull hjälp, goda råd och stort tillmötesgående till dem, som under arbetets gång bistått mig. Alldeles särskilt riktar jag detta tack till tjänstemännen vid Kungliga Biblioteket, herrar förste bibliotekarien, fil. dr Oscar Wieselgren, förste bibliotekarien, fil. lic. Harald Lindegren och förste amanuensen, fil. lic. Nils Afzelius.

Stockholm i juni 1929.

Waldemar von Sydow.

INLEDNING

ATT ANNONSERA, ATT GÖRA REKLAM, ATT BEDRIVA propaganda — det vill säga att lämna underrättelse om något, att åter och åter ropa ut något, att söka utbreda en uppfattning — allt detta är konster, som människorna haft kännedom om och vetat begagna sig av sedan sekler tillbaka.

Allt det, som vi, vilka leva i den sagolikt högt uppdrivna teknikens tidsålder, benämna annonsväsen och reklamkonst, har ju sitt ursprung i människornas behov av att meddela sig med varandra. Härskaren ville låta folket få del av hans befallningar eller ville låta det få kännedom om hans lysande segrar över landets fiender, och han använde sig av eldsignalering eller stafettlöpare för att befordra sina påbud eller nyhetsmeddelanden. Ville den enskilde medborgaren sända ett skriftligt meddelande till någon, var han hänvisad till den hjälp med brevets överbringande han kunde få av resande, som till lands eller sjöss skulle begiva sig till den ort, där adressaten bodde.

Härskarens meddelande om segern på slagfältet var på sitt sätt en reklam för honom själv, för hans trupper och för hans land. Seger-

bulletinen ingav de hemmavarande en glad och fast tro på den egna sakens rättfärdighet och på de egna vapnens förmåga att krossa fienden, den gav dem impulser i positiv och optimistisk riktning — något, som i våra dagar är ett av grundvillkoren för på en gång sund och effektiv reklam.

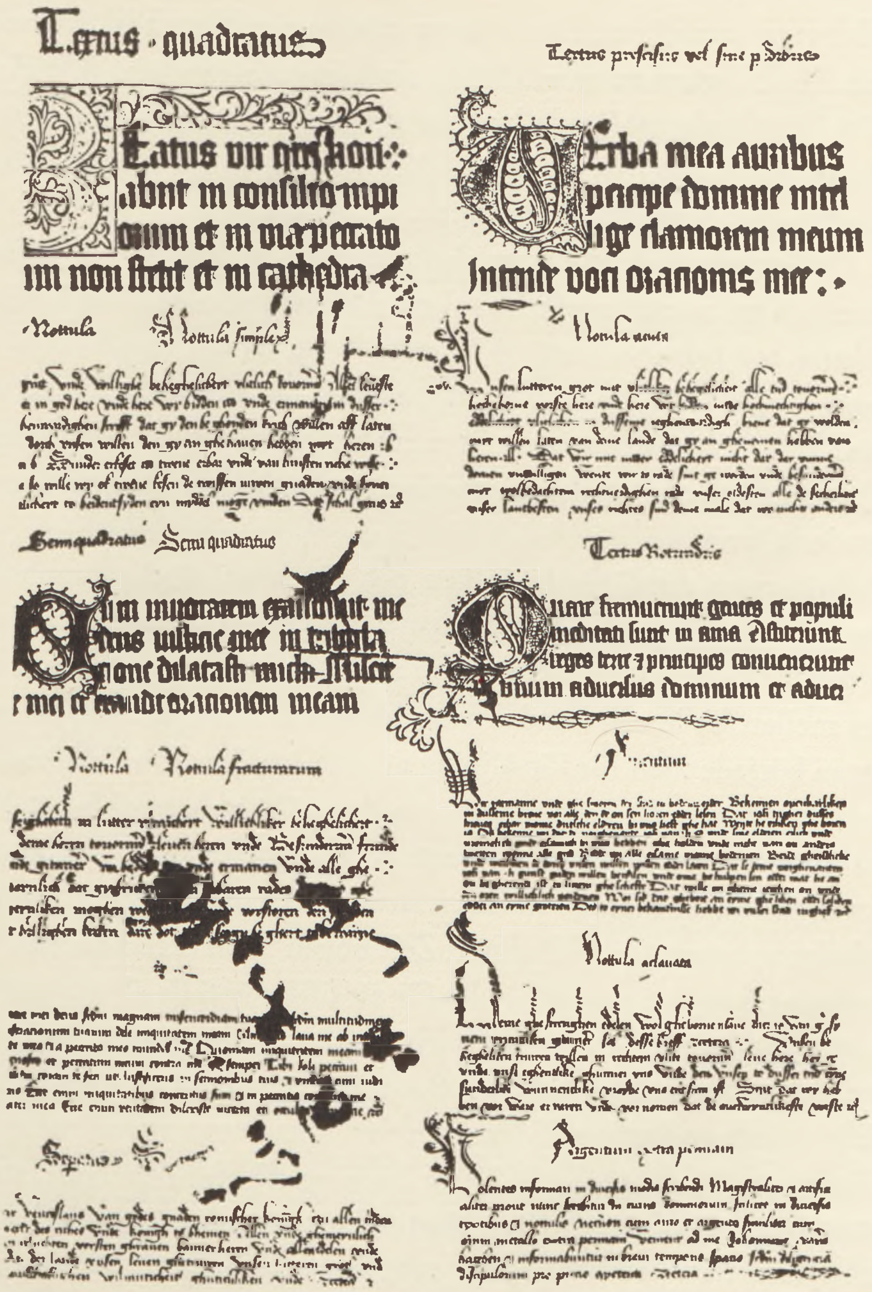
Omedveten reklam dolde sig likaledes i de brev, som växlades människorna emellan. Brevskrivaren berättade om en händelse eller ett föremål i sådana ordalag, att han hos brevets mottagare väckte en lust att för egen del få vara med om samma sak eller att äga samma ting.

På ett mycket tidigt stadium har givetvis också den form av reklam, som direkt betjänar sig av det talade ordet — det enkla ordbytet mellan två, som mötas på gatan och stanna samspråkande en stund, det politiska talet eller det intresseväckande föredraget, den muntligen framförda rekommendationen av en viss vara eller den högröstade marktschreierns skrytsamma utropande på marknadsplatsen — haft en mycket stor betydelse.

Redan för mer än två tusen år sedan insågo affärsmännen i Rom och Pompeji, att de gjorde klokt i att genom skyltar och anslag utanför sina butiker vägleda den köpande allmänheten. Denna enkla och i regel försynta form av reklam har, som bekant, bibehållit sitt värde ända fram till våra dagar.

Ungefär lika gammal som butiks- eller firmaskylten torde affischen vara såsom reklammedel. Affischartade anslag spikades både av samhällenas politiska överhuvuden och affärsmän på dörrarna till rådhus och kyrkor eller var eljest en god och synlig plats kunde beredas. Man vände sig i regel till en synnerligen begränsad publik, som bodde tätt inpå ens egna knutar, och hela samhället var i allmänhet ej större än en stad, i vilken varje invånare kunde nås av häroldens rop. Det var därför också ganska lätt för de styrande eller för handelsmännen att genom sina anslag nå samhällets alla innebyggare.

Redan före Julius Cæsars tid var det hos romarna rätt vanligt, att

Textus quadratus

Textus prescisus vel sine pedibus

Beatus vir qui non abiit in consilio impiorum et in via peccatorum non stetit et in cathedra

Verba mea auribus percipe domine intellige clamorem meum intende voci orationis mee

Notula

Notula simplex

Notula acuta

Semiquadratus

Semi quadratus

Textus Rotundus

Quare fremuerunt gentes et populi meditati sunt inania Astiterunt reges terre et principes convenerunt in unum adversus dominum et adversus

Notula

Notula fracturarum

Notula acuata

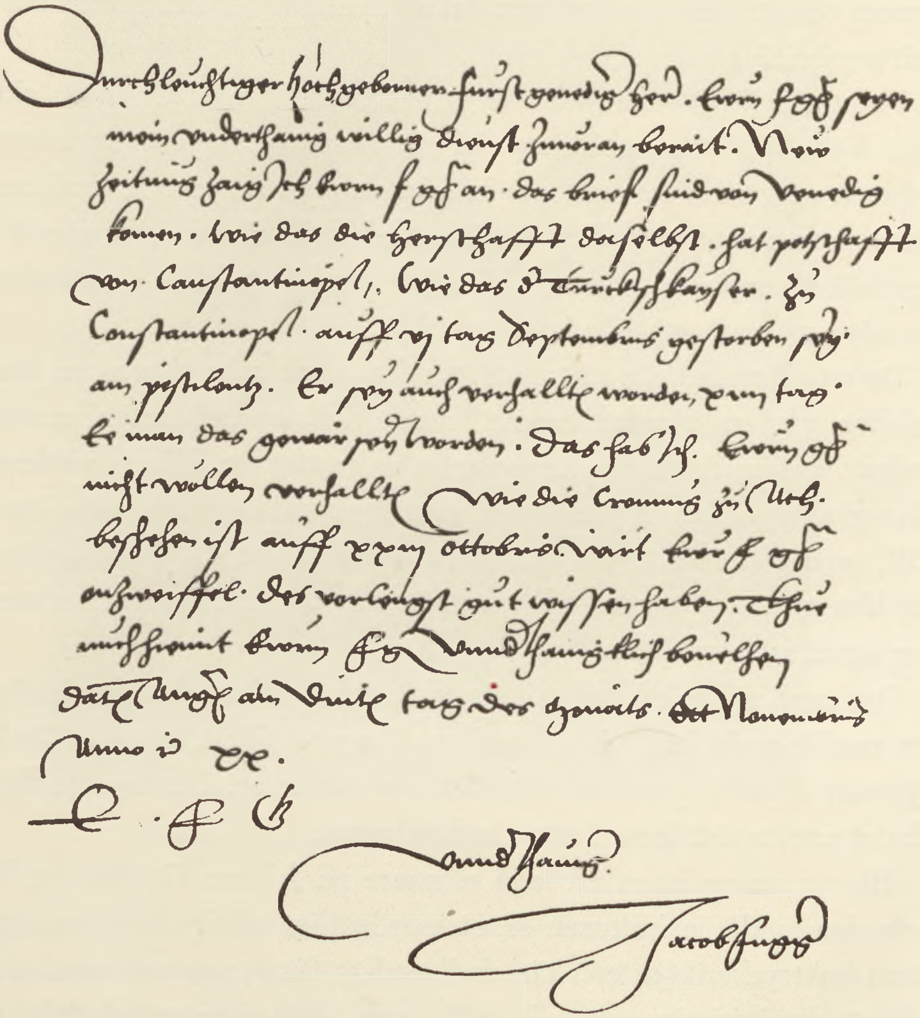
Reklamblad för en skrivares verkstad. Utfört under förra hälften av 1400-talet av Johann von Hagen från Bodenwerder a. d. Weser.

framstående personer, som vistades kanske långt bort från Rom och händelsernas medelpunkt, av vänner erhöllo skriftliga berättelser rörande allt av intresse, som tilldrog sig i huvudstaden, ja, ibland åtföljdes dessa nyhetsmättade brev av speciella, av särskilda personer — i allmänhet frigivna slavar — författade krönikor, innehållande det senaste ur Roms skvallerkrönika.

I 1400-talets Tyskland voro skrivare, som på beställning utförde böcker och urkunder, mycket vanliga. De förstodo icke blott konsten att skriva och texta vackert, de begrepo även, att det med hänsyn till kommande beställningar var nyttigt att tala om hur duktig man var. Ibland smög man därför in en liten reklam om sin konstskicklighet i det just färdiga arbetet, ibland gjorde man särskilda reklamblad, upptagande stilprov.

Allteftersom samfärdseln folken och länderna emellan underlättades och handelsutbytet blev livligare, kom också en mera regelbunden och mera snabb brevbefordran i gång. Nyhetsbreven, som utväxlades mellan lärde och handelsmän, blevo allt vanligare och så småningom började man för försäljning att låta kopiera dem i större eller mindre upplagor. Så hade exempelvis det mäktiga handelshuset Fugger i Augsburg en stab av kopister, som framställde de meddelanden, vilka regelbundet utgingo från den stora bankirfirman. Varje postdag samlades nyheterna till ”Ordinari Zeittungen” och skrevos sedan ut i så många exemplar, som behövdes för att tillfredsställa abonnenterna. En samling dylika, skrivna Zeittungen från det fuggerska huset finnes alltjämt bevarad för åren 1568—1604 och enligt en uppgift från 1588 kostade en årgång 25 floriner.

Redan några decennier tidigare hade emellertid den tyske reformatorn Philipp Melanchthon, Martin Luthers främste medarbetare, varit själen i en brevväxling av religiöst och politiskt innehåll, en brevväxling, som på grund av sin regelbundenhet och allmänna planmässighet nära nog hade karaktär av tidning. Melanchthon stod i förbindelse med ett flertal korrespondenter på skilda håll och drog noga

Nyhetsbrev av den 3 november 1520 från Jakob Fugger till hertig Georg av Sachsen. Brevet har karaktär av rent nyhetsmeddelande och handlar om den turkiske kejsarens död samt om kejsarkröningen i Aachen. Turkiets kejsare, Selim I, hade den 6 september 1520 hastigt avlidit i pesten, men dödsfallet hemlighölls av politiska skäl och blev bekant i Konstantinopel först den 20 september. Efter 44 dagar nådde nyheten fram till Jakob Fugger i Augsburg. Samma dag, den 3 november, skrev han sitt tidningsmässiga brev till hertig Georg.

försorg om att hans vänner fingo del av nyhetsmaterialet genom hans Zeitungsbriefe.

I slutet av 1500-talet, då Europas förbindelse med Orienten gick över Venedig, lät republikens råd göra sammandrag av de många nyheter, som till Venedig löpte in från de mest betydande länderna. Dessa sammandrag, vilka benämndes fogli d'avvisi, sändes till republikens representanter på olika platser för att hålla dem underkunniga om vad som hände och skedde.

De nu nämnda, från statsöverhuvuden, lärde män eller stora handelshus utgående nyhetsbreven kunde dock av helt naturliga skäl endast spridas inom en trång krets av mottagare. Många av dessa gåvo givetvis sedan en ytterligare, muntlig spridning åt brevens innehåll, men i stort sett var den stora allmänheten alltjämt hänvisad till lösa rykten från man till man rörande allt det, som passerade i den stora, vida världen.

Det var först, när konsten att genom tryckförfarande mångfaldiga ett meddelande togs i nyhetsförmedlingens tjänst, som de färska nyheterna kunde givas en vidsträcktare spridning. Det tryckta flygbladet ersatte det handskrivna nyhetsbrevet.

Här är icke platsen att ingå närmare på Johann Gutenbergs för hela den moderna kulturen så utomordentligt viktiga uppfinningar inom boktryckerikonsten, här skall endast fästas uppmärksamheten på att det initiativ, som på 1430- och 1440-talen utgick från de gutenbergska verkstäderna i Strassburg och Mainz, ganska snart började omsättas i massor av tryckta flygblad. Dessa voro i allmänhet av religiöst eller politiskt innehåll, men även många andra ämnen gjordes till föremål för längre eller kortare beskrivningar, någon gång till och med illustrerade med något träsnitt. Det viktigaste, och det, som allmänheten mest längtade efter, var och förblev dock relationerna från krigen. På skilda håll i Europa pågingo ju krigen decennium efter decennium och det var därför ej så underligt, att de blevo dominerande på nyhetsmarknaden, som de dagligen och

Papperstillverkning. Kopparstick från 1600-talet.

stundligen förságo med underrättelser, vilka kunde innebära oerhörda omvälvningar både i staternas och de enskildas liv.

Vid sidan av de tryckta flygbladen förekommo dock länge de skrivna nyhetsbreven, vilka, eftersom tryckalstren voro underkastade statsmakternas censur, till och med mången gång voro friare i sin ton och mera obundna i sitt uttryckssätt än de tryckta bladen och fördenskull också mera sanna än de. Ur den enskilde mannens privata brev, avsända utan varje tanke på regelbundenhet, hade det enstaka eller med bestämda tidsmellanrum avgående nyhetsbrevet uppstått och ur detta hade i sin tur tack vare de möjligheter till ett snabbare och effektivare arbete, som gåvos av boktryckerikonsten, flygbladen sett dagen. Alla dessa voro sålunda i sin mån föregångare

till den tidningspress, som i tidernas fullbordan skapades i och med postväsendets ordnande.

Med en tidning menar man ju en nyhetspublikation, som utkommer periodiskt, det vill säga på bestämda tidpunkter, och som mångfaldigats på mekanisk väg. Tidningen är vidare tillgänglig för var och en, som vill köpa och läsa den, den är till sitt innehåll universell och aktuell, den har intresse för allt och alla och den framställes icke på en slump, utan under ordnade, fullt yrkesmässiga former.

För att emellertid några nyhetspublikationer av den art och med de egenskaper, att de kunde göra anspråk på att kallas tidningar, över huvud skulle kunna utges, fordrades ett postväsen, som arbetade så effektivt, att tidningsutgivaren vågade räkna med regelbundna nyheter från skilda orter samt vara förvissad om att kunna få sin tidning spridd.

I de flesta länder framgick postväsendet ur de anstalter, som ursprungligen gjorts uteslutande för att befordra regeringarnas skrivelser. I samma mån, som samfärdseln länderna och folken emellan blev lättare, handelsutbytet större och intresset för världshändelserna livligare, övergick postväsendet till att bliva ett för var och en tillgängligt postverk.

Det äldsta och vidast utgrenade av dessa postverk var det thurn och taxiska. Släkten Thurn och Taxis hade visserligen redan 1490 genom den i tyske kejsarens tjänst verksamme Janetto von Tassis haft med posten att skaffa, men först tack vare den överenskommelse, som kejsar Philipp av Nederländerna år 1505 ingick i Bryssel med Frans von Taxis var grunden lagd till det betydande företag, som sedan skulle vara verksamt inom Tyskland i mer än 350 år. Frans von Taxis förband sig att på i stort sett egen bekostnad anlägga postlinjer och upprätta stationer mellan Nederländerna, kejserliga hovet i Tyskland, franske konungens hov och hovet i Spanien.

I Sverige fanns redan under de första Vasakungarna en slags regeringspost, vilken dock troligen ej var så regelbunden, utan trädde

Aviſa

Relation oder Zeitung.

Was ſich begeben vnd

zugetragen hat / in Deutſch: vnd Welſch-
land/ Spannien/ Niederlandt/ Engellandt/ Franck-
reich/ Vngern / Oſterreich / Schweden / Polen /.
vnnd in allen Provintzen/ in Oſt: vnnd
Weſt Indien etc.

So alhie den 15. Januarij angelangt.

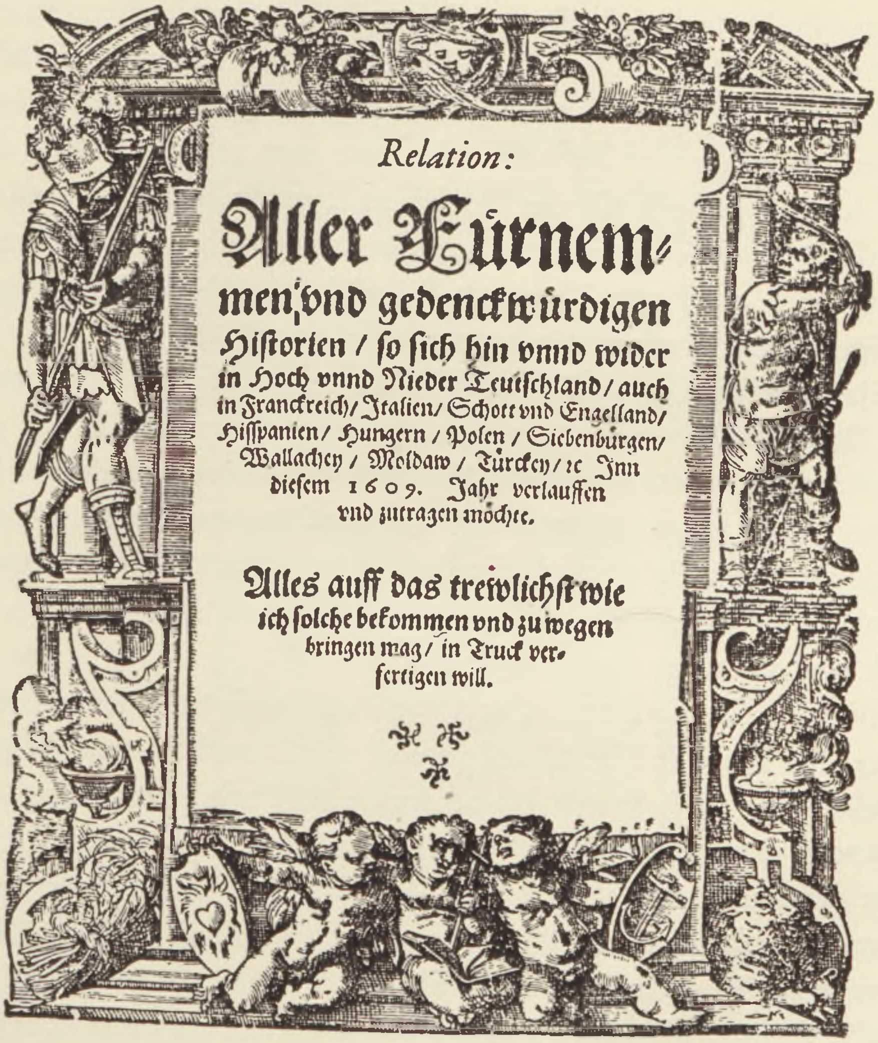
Gedruckt im Jahr/ 1609.

Titelsida till den "Avisa", som, tryckt 1609, troligen i Augsburg, numera anses som Europas äldsta tidning.

i funktion blott, då verkligt behov förefanns. Första gången, som ordet "post" begagnats i svenskt språk torde ha varit i den förordning mot våldgästning och våldskjutsning, som den 17 maj 1556 utgavs från Åbo. Enligt denna skulle alltjämt fri skjuts beviljas dem, "som hafwe någre wåre eller Rijksens anliggiande wärf och ärender med att fare och icke theris egne, och hafwe therpå anten wåre bref och Postbysse eller och Passebord och bevijs ifrån wåre Befallningsmän." Ännu i början av 1600-talet var emellertid postinrättningen förbehållen det kungliga husets medlemmar och först 1620 inrättades ordinarie gångpost mellan konungens hov och länsresidensen. Härtill användes unga bonddrängar, som under sina marscher voro utrustade med ett postvapen och ett pass, som berättigade dem till fri förtäring.

År 1619 hade den svenska regeringen börjat begagna sig av egna poster mellan Hamburg och Markaryd, som låg intill dåvarande riksgränsen. I en skrivelse av den 21 februari 1620, utgörande svar på en förfrågan av Axel Oxenstierna rörande det lämpligaste sättet för ordnandet av postföringen mellan Sverige och utlandet, säger den svenska regeringens korrespondent i Hamburg, holländaren Leenart van Sorgen bl. a. följande: "jag önskade också gärna veta, om det vore k. m:ts nådiga vilja, att de köpmän här och i Amsterdam, vilka hava affärer i konungariket Sverige, även skulle få betjäna sig av samma post, och om breven till Nyköping, Norrköping, Söderköping, Telge och Stockholm skulle komma att säkert beställas." Det framgår härav, att handelsförbindelserna börjat bliva livligare än tillförne och att det följaktligen förelåg ett verkligt behov av ordnad, regelbunden postförbindelse med utlandet, öppen för allmän trafik och ej förbehållen endast regeringen.

Den äldsta, till våra dagar bevarade handling, i vilken det talas om en allmän postinrättning inom landet, är ett av Axel Oxenstierna personligen rättat förslag till "ordinantie om gästningh och skiussfärder", daterat mars 1624. Sedan det talats om det redan befintliga

Relation:

Aller Fürnem-
men: vnd gedenckwürdigen
Historien / so sich hin vnnd wider
in Hoch vnnd Nieder Teutschland / auch
in Franckreich / Italien / Schott vnd Engelland /
Hisspanien / Hungern / Polen / Siebenbürgen /
Wallachey / Moldaw / Türckey / etc. Inn
diesem 1609. Jahr verlauffen
vnd zutragen möchte.

Alles auff das trewlichst wie
ich solche bekommen vnd zu wegen
bringen mag / in Truck ver-
fertigen will.

Titelsida till 1609 års årgång av den tidning, som utgavs av boktryckaren Johann Carolus i Strassburg.

kurirväsendet för regeringens och andra myndigheters skrivelser, heter det: ”Sedhan äre icke alla ärender af sådan hast att der till behöfves rijdhande post; Hvarföre hafve wij det så förordnat, att gångandes Poster och budh skole öfwer hela Rijkett hollas, dee der dagheligen Postera till foots, Landhzstråten åther och fram, bärandes så wåre och wåre officerers breeff till och ifrån oss och wårt Hoff, såsom och alla privat Personers, dee ware sigh af hwad ståndh dee äre, breeff och budh till dee Orter, som hwar är beskedd att gåå”. Förslaget innehöll även bestämmelser om förordnandet av ”wissa Postmestere och Poster öfuer hela Rijkett”, men blev aldrig antaget, troligen ej ens förelagt ständerna till prövning.

Sju år senare, sedan Gustaf II Adolf vunnit den lysande segern vid Breitenfeld över de kejserliga den 7 september 1631, och det habsburgska husets övermakt definitivt var bruten, gällde det för konungen att ordna för regelbundna förbindelser mellan det svenska högkvarteret och hemlandet. För detta ändamål inrättades ett svenskt postkontor i Leipzig, och till föreståndare för detsamma utsågs en tysk man vid namn Andreas Wechel.

Det svenska postkontoret, som var i verksamhet till dess freden i Prag slöts i maj 1635, stod i förbindelse såväl med Sverige, dit post sändes varje fredag, som bl. a. även med Paris, Amsterdam och Venedig, men har kanske sitt allra största intresse på den grund, att från detsamma utgavs 1632 på tyska språket en tidning. Av denna finnas — enligt vad posthistorikern, notarien Paul Gerhard Heurgren meddelat — två exemplar alltjämt i behåll, förvarade i f. d. storhertigliga biblioteket i Gotha. Det ena numret bär titeln ”Ordinar Post und Zeitung, Aus dem Schwedischen Posthause zu Leipzig”, det andra ”Aviso Aus dem Schwedischen Posthause zu Leipzig”. Båda numren innehålla uteslutande krigsskildringar, troligen skrivna av den nyssnämnde svenske postmästaren i Leipzig, Andreas Wechel.

Vid ungefär samma tidpunkt gjorde en annan man, Johann van den Birghden, en icke oviktig insats till främjande av såväl det unga

Ordinar Post vnd Zeitung/

Aus dem Schwedi-
schen Posthause zu Leipzig/ wie es Wöchentlich ein
kömpt/auch wie der Oberste Todt so falsch gehandelt/ daß es
Gott im Himmel erbarmen möchte.

Wie auch zu Jngelstatt Jhrer Königlichen Maje-
stät daß Pferd vnterm Leibe erschossen/vnd Marggraff Chri-
stian von Durlach durchn Kopff/ auch was sich von den 31.
Aprilis biß in den May begeben / wird der günstige
Leser hierinnen mit mehrern be-
richtet werden.

Gedruckt zu Leipzig / Durch Justum Jansonium
Jm 1632. Jahre.

Titelsida till en tidning, som 1632 utgavs från det svenska postkontoret i Leipzig. Innehållet, uteslutande krigsskildringar, troligen författat av dåvarande svenske postmästaren i Leipzig, Andreas Wechel, som senare blev den förste chefen för det 1636 upprättade svenska postverket.

postväsendet som det spirande tidningsväsendet. Han var nämligen åren 1631—1635 ”Obrister Postmeister” i Frankfurt am Main, i tjänst hos ”Ihrer Königl. Majestät und Reich Schweden”, och hade 1617 grundat en tidning, vilken, efter att först ha kallats ”Aviso”, senare omdöptes till ”Unvergreiffliche Postzeitungen”. Sedan van den Birghden inträtt i svensk tjänst, redigerade han, enligt Heurgren, sin tidning helt till sina nya herrars gagn, och ”lär ha berömt sig av att han så gott som skaffat konungen av Sverige en armé på 20.000 man, då han i sin tidning uppgivit de svenska trupperna långt talrikare än de i verkligheten voro och därigenom spritt fruktan för svenska armén”. Den gode van den Birghden hade tydligen sinne för reklam, även om han ej var så långt före sin tid, att han också kände det moderna slagordet ”truth in advertising”.

De nu nämnda svenska tidningarna, visserligen utgivna på utländsk botten, men dock företrädande svenska intressen, tillkommo icke så synnerligen långt efter de båda tidningar, som allmänt betraktas såsom Europas äldsta. För ett 40-tal år sedan påträffades i Heidelbergs bibliotek en fullständig årgång, för 1609, av en veckotidning eller Relation med titeln ”Aller Fürnemmen und gedenckwürdigen Historien”, utgiven av boktryckaren och bokförläggaren Johann Carolus i Strassburg. Denna publikation har ända till de senaste åren ansetts såsom den äldsta tidningen, äldre till och med än den ”Avisa, Relation oder Zeitung”, som under titeln ”Was sich begeben und zugetragen hat” är känd åtminstone för de båda åren 1609 och 1610. I provinsbiblioteket i Hannover hade man redan 1903 funnit de båda årgångarna, men icke förrän ganska nyligen har den tyska forskningen ansett sig våga draga den slutsatsen, att denna Avisa i själva verket är äldre än den av Johann Carolus i Strassburg utgivna relationen. Den förra är daterad, och om 1609 års årgång varit den första, borde utgivaren i någon form redan i seriens början ha lämnat några upplysningar om sitt nya företag. Det har han

icke gjort, och man anser sig därför kunna antaga, att tidningen utgivits åtminstone även året närmast före 1609, d. v. s. 1608.

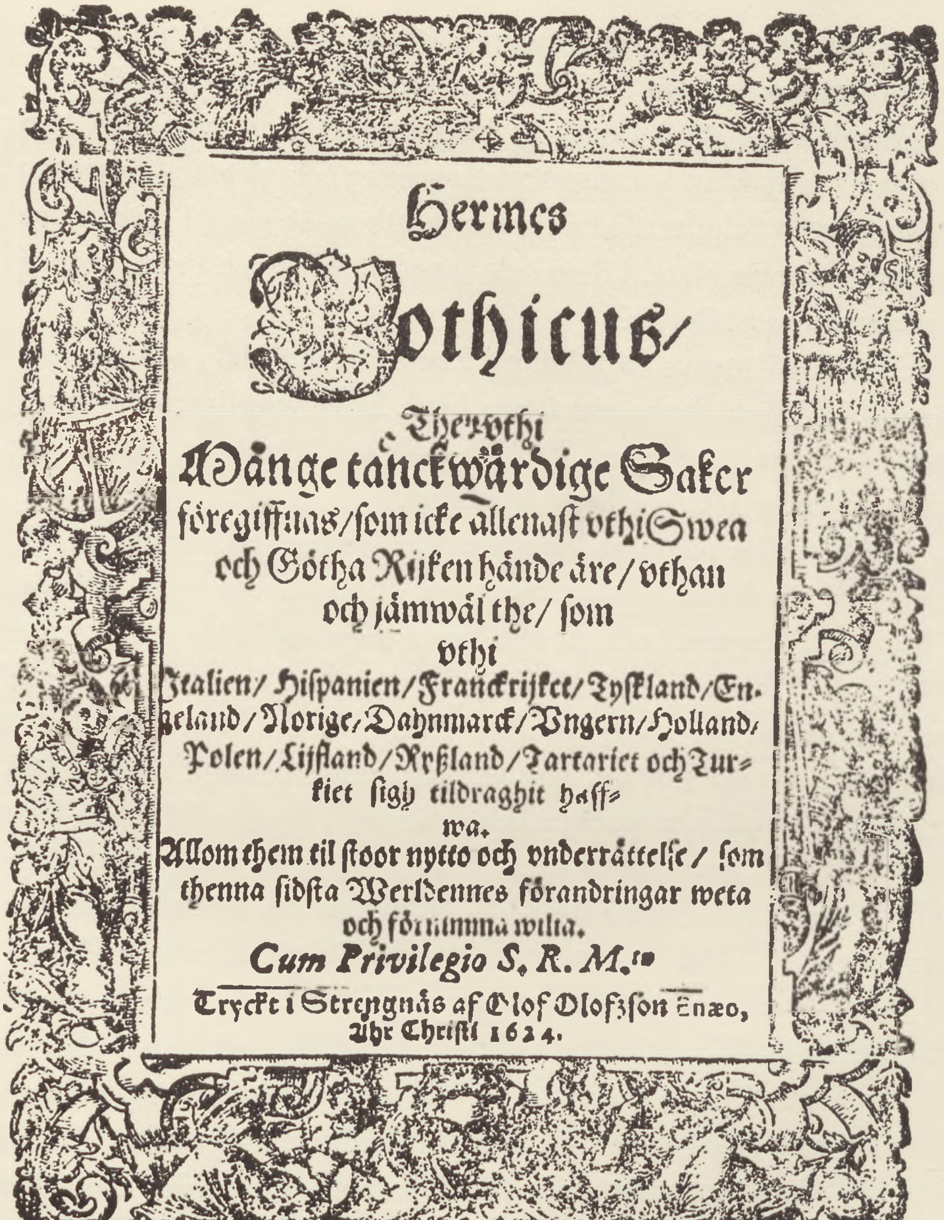
På tidningen står "Gedruckt im Jahr, 1609", men någon tryckort angives ej. Man har gissat på Augsburg och på att utgivare varit boktryckaren Schulte. Tidningen, som utkom en gång i veckan, hade korrespondenter bl. a. i Rom och Venedig, Wien och Prag, Lyon och Antwerpen samt Bryssel.

Från 1615 utgavs en tidning i Frankfurt am Main och två år senare, 1617, fick Berlin sitt första blad. Efter ytterligare tre år uppstodo de första tidningarna, 1620, i Köln och Nürnberg, medan München ej förrän 1628 hade egen tidning.

Vad beträffar några andra europeiska länder kan nämnas, att Belgien fick sin första tidning med den 1616 i Antwerpen grundade "Nieuwe tijdinghen" och att den första engelska följde sex år senare, 1622, då "Weekely newes" dörjade utgivas. "Gazette de France" var namnet på det 1631 grundade första franska tidningsbladet och den första danska tidning, som alltjämt finnes bevarad, är den 1663 tryckta "Europäische wochentliche zeitung". Ryssland fick sin första tidning 1703, grundad av ingen mindre än Peter den store, Italien 1716, Norge 1763 och Finland 1771, medan det första amerikanska pressorganet, "The Boston news-letter", började utkomma 1704.

De skrivna korrespondenser, som under 1500-talet och en stor del av 1600-talet från utlandet nådde den svenska regeringen eller enskilda, högt uppsatta svenskar, hade helt naturligt icke något intresse för den stora allmänheten, då deras innehåll endast ytterst sällan och i mycket fragmentariskt skick kunde komma till publik kännedom. Det var först, när dessa korrespondenser eller andra meddelanden befordrades till trycket, som de kunde bliva spridda och lästa. Det äldsta kända, svenska flygbladet av nyhetskaraktär är från 1573 och handlar om en komet, medan det första politiska trycktes 1598 på tyska språket och 1606 på svenska.

Från de därefter följande åren finnas numera endast enstaka blad

Hermes

Gothicus/

Therutthi

Månge tanckwärdige Saker

föregiffuas/ som icke allenast vthi Swea

och Götha Rijken hände äre/ vthan

och jämwäl the/ som

vthi

Italien/ Hispanien/ Franckrijket/ Tyskland/ En-

geland/ Norige/ Dahnmarck/ Vngern/ Holland/

Polen/ Lifland/ Ryßland/ Tartariet och Tur-

kiet sigh tildraghit haff-

wa.

Allom them til stoor nytto och vnderrättelse/ som

thenna sidsta Werldennes förandringar weta

och förnimma wilia.

Cum Privilegio S. R. M.tis

Tryckt i Strengnäs af Olof Olofzson Enæo,

Ahr Christi 1624.

Titelsida till den av boktryckaren Olof Olofzson Enæo i Strängnäs 1624 tryckta publikationen "Hermes Gothicus" — det äldsta kända, i Sverige utgivna tidskriftsförsöket.

och broschyrer i behåll, säkerligen utgörande blott en ringa del av allt det, som trycktes. Några Extract och Avisor finnas från 1633 och 1634, men från 1644 har man kännedom om ett mycket betydande antal Extract-Skrifwelser och Relationer, utgivna med anledning av kriget med Danmark, som tagit sin början i och med Lennart Torstenssons tåg till Holstein i december 1643.

I sitt arbete om "Sveriges periodiska litteratur" kallar Bernhard Lundstedt den av Olof Olofzson Enæo i Strängnäs 1624 tryckta publikationen "Hermes Gothicus" för "det äldsta kända i Sverige utgivna tidskriftsförsöket", medan G. E. Klemming i en uppsats i "Samlaren" för 1888 sätter rubriken "Sveriges äldsta tidning" över sina meddelanden om strängnästrycket.

Strängnäs Tidnings åttioårsnummer den 22 december 1926 innehöll några artiklar om de periodiska publikationer, som utgått från Strängnäs konsistorietryckeri. Artiklarna voro författade av tidningens huvudredaktör, Helge Erneberg, och utgåvos följande år under titeln "Från biskop Paulinus blad till biskop Strömbergs". Här kallas Hermes Gothicus "Sveriges första tidning", en hederstitel, som Erneberg på grund av publikationens omfång, program och innehåll anser sig kunna tillägga den. Innehållet är intressant, icke minst ur den synpunkten, att det bland mängden av "tidender" från utländska orter också har tre svenska, nämligen två brev från Nyköping, som skildra Gustaf II Adolfs dotters, Christina, död och likfärd till Stockholm samt ett brev från Stockholm, som omtalar hennes bisättning i Slottskyrkan.

År 1626, alltså två år efter det tryckår, som angives å Hermes Gothicus, utfärdade Gustaf II Adolf kort före sin avresa till kriget i polska Preussen det memorial och den kansliordning, vilka betraktas såsom det egentliga uppslaget till grundandet av en svensk tidningspress. Den 18 juni 1626 utfärdade nämligen konungen, som då befann sig i Djurhamn i Stockholms skärgård, ett "Memorial hvarefter K. M:t vill att Herr Per Banér och Herr Carl Oxenstierna

sig vid denna tid uti sitt kansliembete rätta skola" och fogade därtill en kansliordning, vars § 23 föreskrev, att sekreteraren vid riksarkivet, som tillika skulle vara rikshistoricus, skulle få till sig överlämnade de brev och avisor regeringen erhöll från sina utländska korrespondenter för att ur dem och "trovärdiga rykten extrahera det bästa och märkligaste och det varje vecka trycka låta".

Efter detta initiativ av Gustaf Adolf följde de ovan nämnda flygbladen under 1630- och 1640-talen fram till 1643, då förhållandena i hög grad förändrades i och med tysken Johan Beiers utnämning till postmästare "här i riket, storfurstendömet och riket underliggande provinser". Genom den instruktion, som utfärdades för Beier den 2 januari 1643, satte regeringen i system postfunktionärernas medverkan till kunskaparetjänstens upprätthållande och stadgade bl. a., att de, som "om breven beställa skola", icke blott skulle göra sitt bästa därvidlag, utan "och därtill med, att var och en av dem, enkannerligen postförvaltarne i gränsestäderne, och de personer, som på kronones vägnar hava till beställa med brevens riktiga fortskickan- och mottagande utan lands, särdeles i Helsingör, Hamburg och Stettin, att de var vecku hit till vår postmästare avisera vad tänk- och skrivvärdigt på den ort de äre, förelöper".

Johan Beier, "vår postmästare", skulle emellertid ingalunda nöja sig med de nyheter, han sålunda kunde få från sina underlydande inom landet eller sina kolleger utomlands, han ålades dessutom att "alltid hava uti de förnämste städer i Tyskland, Holland, Frankrike, Italien och annorstädes, efter som lägenheten tillåter, sine visse korrespondenter, av vilka han under tiden och helst esomoftast må kunna få något advis och underrättelse uti ett och annat, som K. M:t och dess trogne undersåtere och riksens inbyggare tjänar till veta och hava god kunskap om".

Den ena tjänsten är den andra värd, hette det redan då för tiden, och därför skulle postmästaren som tack för de meddelanden, han erhöll utifrån, sända sina korrespondenter svenska nyheter, varvid

Tidningsförsäljare från 30-åriga krigets tid. Titelbild till en flygskrift, "Dänischer Nachklang. Schwedischer Fürgang", från 1631.

han dock noga skulle se till, att varken han själv eller någon av hans medhjälpare "skrev något utur riket, som K. M:t och kronan på något sätt kunde skada eller præjudiera".

Det var emellertid icke nog med att postmästaren Johan Beier skulle införskaffa svenska och utländska nyheter varje vecka samt förse utlandet med en del klokt och varsamt valt stoff från Sverige, han hade även att bearbeta och låta trycka materialet. "Vad han nu således ifrån sine korrespondenter därute var vecku bekommer — heter det nämligen i hans instruktion — eller honom utur kansliet varder kommunicerat, och tjänar till komma i andres vetskap, däruti skall han alltid på vårt svenske tungomål förmera och trycka korte

Träsnidare. Kopparstick från 1600-talet.

extracter och dem sedan till postförvaltarne förskicka att spargeras under K. M:ts och kronans undersåtere så här i riket som storfurstendömet och andre därunder liggande provincier".

Från 1644 finnas alltjämt bevarade ett tiotal Extract-Skrifwelser och Korta eller Summariska Relationer, av vilka den tidigaste är ett meddelande från Helsingborg av den 19 februari och den senaste handlar om "hwadh hoos then Kongligh Hufwud-Armeen under Hans Excel. Her Felt-Marskalk Gustaf Horns Conduicte, sedan Lagholms Befästning eröfrades, intill den 12. Junij Anno 1644. wijdare är förelupit". Några av dessa blad förekomma även på tyska språket. Man vet ej med säkerhet, om utgivningen skett i både en svensk och en tysk edition, eller om icke rent av de tyska exemplaren äro origi-

Kopparstickare. Kopparstick från 1600-talet.

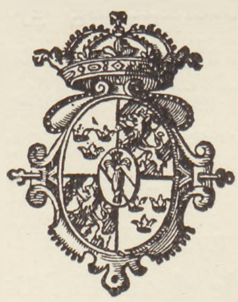
nal, från vilka sedan översättning gjorts till svenska. Ty, säger Teodor Holm i ”Sveriges allmänna postväsen”, osäkert är, om Beier var eller någonsin blev så mäktig sitt adoptivlands språk, att han förmådde behandla det skriftligen, hur lätt än orden flödade ur hans penna, då han begagnade sitt modersmål.

Tryckningen av de nyss nämnda Relationerna verkställdes av Henrik Keyser, känd både såsom författare och förläggare, boktryckare och bokhandlare. Det berättas, att han var med under Gustaf II Adolfs ryska och polska krig, och ”då bland bytet i Liffland en gång upptäcktes ett boktryckeri” gav konungen detsamma till den i boktryckerikonsten utbildade ynglingen. Henrik Keyser började troligen sin verksamhet i Stockholm 1633 och kallade sig från 1635

kongl. boktryckare. Han skrev och utgav 1650 ”Sveriges Rijkes Ridderskaps och Adels Wapenbook”. Detta arbete — vårt första kopparsticksverk — är en stor raritet, ty författaren brände större delen av upplagan och lät smälta ned kopparplåtarna. Vidare utgav Keyser ett stort antal kungl. förordningar, åtskilliga lageditioner, svenska och finska bibelupplagor samt diverse småtryck. Som tryckare av Avisor hade han uppträtt redan 1634. Man har gissat på att han tryckt ”Post-Tijdender ifrån åthskillige Orter Åhr 1655” och man vet, att han haft hand om tillkomsten av ”Några Nyia Aviser”, som utkommo från 1655 några år framåt. Henrik Keyser dog 1663.

Efter de under 1644 utgivna Extract-Skrifwelserna och Relationerna följde från 1645 ”Ordinari Post Tijdender”, som på grund av sin från flygbladen artskilda karaktär och sina för en periodisk nyhetspublikation utmärkande egenskaper sedan länge betraktats såsom ”Sveriges äldsta egentliga tidning”.

General Rijkzens
PostOrdning

HANDEL, HANTVERK OCH INDUSTRI
I 1600-TALETS SVERIGE

MEDAN DEN SVENSKA HANDELN VID BÖRJAN AV 1500-talet varit hänvisad uteslutande till det svenska landet och Östersjön, blevo under Gustaf Wasas tid handelsförbindelserna tämligen livliga både med England, Frankrike och Holland. Under Karl IX fullföljdes arbetet på handelns oavlåtliga utveckling och städerna indelades i stapelstäder och uppstäder. Endast stapelstäderna, av vilka de förnämsta skulle vara Stockholm vid Östersjön och Göteborg vid Västerhavet, ägde rätt att bedriva handel med utlandet.

Den viktiga, men för Sverige och dess handel så olyckliga roll, som Lybeck spelat ännu vid början av 1500-talet, övertogs hundra år senare av Holland, som genom traktater av 1614 och 1640 erhöll förmåner framför andra länder. Den svenska utrikeshandeln kom härigenom att till väsentlig del ligga i händerna på holländska köpmän, som i regel voro sina svenska motparter överlägsna.

Handeln på utländska orter hade den uppblomstrande sjöfarten att tacka för sin utveckling. Handeln inom landet var också i behov av förbättrade kommunikationer för att kunna gå framåt. Redan

under Gustaf Wasas regering hade en mängd landsvägar anlagts; Carl IX och Gustaf II Adolf fortsatte arbetet, bl. a. genom utförandet av den 10 alnar breda vägen mellan Västerås och Kopparberget. Kopparen var ju vid den tiden landets främsta inkomstkälla, och det rådde en synnerligen livlig trafik kors och tvärs genom Bergslagen. Bönderna i Värmland hade ännu på 1640-talet rätt att föra varor från staden till hyttorna lasstals om vintern och klövtals om sommaren. Några med hjul försedda åkdon förekommo ej alls.

I sin dagbok, förd under den franska ambassadens vistelse i Sverige 1634—1635, skrev legationssekreteraren Charles Ogier följande under den 25 november 1634: ”Det är såväl borgarnas som böndernas skyldighet att hålla hästar i beredskap för allmänna behov, och vem som helst, som utverkat ett kungligt brev därpå, kan utan kostnad genomresa hela Sverige i alla riktningar. Vi tillryggalade omkring fem mil om dagen och bytte emellanåt utan dröjsmål om hästar”. För att ordna med måltiderna vid rastställena sändes ilbud i förväg, ”ty de svenska gästgiverierna äro icke i stånd att mottaga så stora sällskap”. Att det på den tiden icke var något litet företag att göra en längre resa genom landet förstår man bl. a. av Ogiers uppgift, att ”dagligen behövde vi för oss och vårt resgods mer än två hundra hästar; de åtföljdes av bonddrängar och bondflickor, som höllo jämna steg med oss, hur fort vi än redo”.

I regel begagnades vintervägarna även om sommaren, men man reste i allmänhet på vintern, då överallt de stora marknaderna utgjorde knutpunkter, dit alla drogos för att köpa och sälja, för att prata politik och för att höra nyheter.

De många vattendragen fingo riklig användning såsom kommunikationsleder, och en viktig samfärdsled iordningställdes genom Hjälmare kanals byggande åren 1629—1639.

Redan under medeltiden var det vanligt, att konungarna själva voro köpmän och som sådana förstodo att skaffa sig åtskilliga privilegier. Både kronans och regentens inkomster bestodo i varor, som genom

Köpman på sitt kontor. Kopparstick från 1600-talet.

försäljning till allmänheten inom eller utom landet förvandlades till reda penningar. Tack vare bestyren härmed — och då de dessutom ofta själva voro handelsmän — fingo de styrande ett levande intresse för allt, som hade sammanhang med köpenskap.

Trots den politiska oro, som ständigt låg i luften och trots den brist på kapital, som under förra delen av 1600-talet kännetecknade de svenska statsfinanserna, hade regeringen både tid och krafter att ägna sig åt handelns och näringarnas förkovran. Stora bolag bildades, från statens sida understödda genom vidsträckta privilegier. Upprinnelsen till dessa bolag, de så kallade kompanierna, kom från Danmark, där det Ostindiska kompaniet grundats 1616 och funnit efterföljare bl. a. i ett vinkompani, ett saltkompani, ett isländskt

och ett östersjökompani. De förnämsta svenska kompanierna, till icke ringa grad stiftade för att skaffa staten ökade inkomster och fördenskull ofta begåvade med verkliga monopol, voro Kopparkompaniet, Söderkompaniet och Tjärhandelskompaniet. Redan 1619 hade Kopparkompaniet erhållit monopol på uppköp och utförsel av all svensk koppar, men efter tio års verksamhet blev kompaniet upplöst. Ett nytt försök att monopolisera kopparhandeln gjordes 1636, men även det strandade, och från 1638 var kopparn en fri handelsvara. Söderkompaniet, eller, som det också kallades, Generalhandelskompaniet, grundades av holländaren Wilhelm Usselincx och fick sina privilegier 1626. Dess uppgift var storartad nog för sin tid och ett gott bevis på den starka tro på Sveriges krafter att göra sig gällande i världskonkurrensen samt förmåga att driva sin vilja igenom, som var en av drivfjädrarna i Gustaf II Adolfs och hans duktiga medhjälpares strävanden. Söderkompaniet skulle driva handel på Afrika, Amerika, Asien och Australien samt äga monopol på all sjöfart med de främmande världsdelarna. Man hade sig bekant, att England och Holland förtjänat mycket guld på sina ost- och västindiska kompanier, och dessa framgångar lämnade varken regeringen eller ständerna någon ro. Företaget bildades, men dess omfattning och program voro för stora för dåtidens svenska förhållanden, och 1630 nödgades man låta det gå upp i det 1629 bildade Skeppskompaniet. Även detta måste dock snart upphöra med sin verksamhet.

Under ett besök i Holland 1635 uppgjorde Axel Oxenstierna planerna till det svenska kolonisationsföretag, som under namnet Nya Sverige grundades vid Delawarefloden i Nord-Amerika 1638 och ägde bestånd till 1655. En av regeringens oftast använda rådgivare i de många handelsfrågor, som rörde Nya Sverige, var sekreteraren i kommerskollegiet, sedermera postchefen Johan Beier.

År 1648 inrättades Tjärukompaniet, egentligen stiftat för borgerskapet i Stockholm och Viborg, med rätt att köpa upp all den tjära, som tillverkades norr om Stockholm på såväl den svenska som finska

sidan av Bottenhavet. Vem som ville ägde rätt att tillverka beck och tjära för inhemsk förbrukning, men endast Tjärukompaniet ägde rätt att exportera. Man fastställde ett bestämt inköpspris för varje läst tjära och beck, och detta pris fick betalas i mynt, men ej i varor. Från kompaniets monopolrätt var undantagen den tjära, som producerades i de provinser, som hade sina utskeppningshamnar i Göteborg och Halmstad samt Västervik, Kalmar och Visby. Den sistnämnda staden kom dock snart att utgöra ett speciellt undantag, ty redan året efter det stora norrländska tjärukompaniets grundande, utfärdades privilegium för ett särskilt tjärukompani för Gotland.

I sina anteckningar om "Sverige under år 1674" klandrar den florentinske greven Lorenzo Magalotti de svenska köpmännen för brist på duglighet, men han glömmer att tillägga, att Sverige då ännu haft möjlighet till deltagande i det internationella handelsumgänget endast under en avsevärt kortare tid än många andra länder. "De förstå föga — skriver Magalotti — vad handel är, och emedan de ha framför ögonen den handelsvinst, som Holland och England göra, kunna de icke giva sig någon ro, innan detsamma lyckas dem". Han beklagar sig över de stränga förordningar, som reglera utlänningars rätt att driva handel inom Sverige och vill göra gällande, att bestämmelserna tillkommit i det dubbla syftet att "stärka borgerskapet, för vilket man visar stor hänsyn" och att "gynna några framstående borgare, vilka hava eget kapital". Sina pessimistiska funderingar — delvis riktiga, delvis överdrivna — över den svenska handeln och dess representanter slutar Magalotti med ett konstaterande av att "på detta sätt komma svenskarnas handelsaffärer på avvägar, och denna skada för det hela förorsakas av några få svenska handelshus".

Ur hemslöjden, det enskilda hushållets framställning av de ting och de redskap, som voro oundgängligen nödvändiga i det dagliga livet, hade tack vare en begynnande arbetsfördelning hantverket framgått. Hemslöjden arbetade uteslutande för det egna behovet, medan däremot hantverket fick till uppgift att på ett mera industrimäs-

sigt, snabbare och billigare sätt framställa en lång kedja av föremål av ett visst slag till avsalu. Den ursprungliga industriform, som kallas hemslöjd, hade helt naturligt intet som helst behov av reklam, ty dess alster voro förutbestämda att stanna hos tillverkaren. De voro avsedda för hans och hans familjs behov och det förefanns icke något skäl att för andra tala om deras existens, ty man ville ej avyttra dem.

Hantverkarne däremot, som var och en var specialist på sitt område — Knut Timmerman, Birger Ugnmakare och Bengt Skräddare — hade intresse av att bliva kända bland ortens invånare såsom duktiga fackmän, tillverkare av goda saker för billigt pris. De hade sina verkstäder, som de försågo med skyltar och emblem till beställarnes vägledning. Ganska säkert hade de också redan tidigt klart för sig, att en god vara talar för sig själv och att en belåten köpare lockar fram flera.

Gustaf Wasa, vid vars död 1560 Stockholm hade 113 hantverkare, arbetade på städernas utveckling och förkovran, bl. a. genom sina stadganden, att hantverkarne endast fingo bosätta sig i köpstäderna. Allmogen, som vid marknaderna begav sig till städerna, rådde han att sätta sina barn i lära hos stadens hantverkare.

För modern uppfattning framstå ofta gamla tiders stränga skråförfattningar blott såsom utslag av hantverkarnes önskan att sluta sig tillsammans till skydd för sina monopol på tillverkningen av olika varor. Ser man emellertid litet närmare på dessa många olika skråordningar, skall man finna att de icke blott hade till uppgift att tillvaratage tillverkarnes intressen, utan även köparnes. Så stadgas exempelvis i den för guldsmederna 1529 utfärdade skråordningen, att guldsmederna från Uppland skulle infinna sig i Stockholm en gång om året för att ”rätta sin vikt” samt att de skulle sätta märke på varje arbete, som lämnade deras verkstad. Visserligen bestämde 1577 års skråordning för Nyköpings skomakare, att ingen fick inom eller utom staden uppköpa läder och sälja det till förfång för skomakare-

Kanon- och klockgjuteri. Kopparstick från 1600-talet.

ämbetet och att ingen heller fick föra skor till Nyköping att där försäljas, men denna skråförfattning stadgade också, att det fordrades vissa läroår för att få arbeta inom yrket samt att den, som ville bli mästare, skulle uppgiva, var han lärt yrket. Alla arbeten skulle granskas en gång om året, ingen fick samtidigt vara både hantverkare och köpman, ingen fick utöva mer än ett hantverk — se där några bestämmelser, som onekligen voro till fördel för allmänheten.

Skråordningarna uppräkna i regel åtskilliga fall, då försumlighet eller brott mot bestämmelserna medför böter. Icke minst gällde detta den, som illa utförde sitt arbete. Skomakarnas och smedernas skrån t. ex. hade stränga stadganden i sådana fall och för skräddarna hette det: ”om någon framkommer med det som förbränt är i pressningen

och finnes så med sanning, böte i kompanit en halv mark penningar”. En garanti i fråga om raskt utförande av det beställda hade köparen i bestämmelsen om att ingen hantverkare fick åtaga sig mera arbete än han kunde utföra inom rimlig tid. Hade han lovat ett arbete färdigt till en viss tid, skulle han också hålla ord: ”ingen broder tage mera gärning till sig än han tröster göra färdig inom den tid de båda sins emellan samtyckt vid bot av en halv mark penningar i kompanit”.

Den köpande allmänheten skulle kunna med fullt förtroende vända sig till de i de olika skråna organiserade hantverkarne, ty de kunde sin sak ordentligt och ingen blev mästare utan att ha avlagt svåra prov. I de ”Skråå och Gillesreglor för Samptlige Mästrarna, Gesällar och Lärodrängiar uthi Repeslagare Ämbetet”, som fastställdes 1656 heter det: ”Mästarestycket skall wara. 1. Ett kabeltågh om Femtijo fambnar långt, och fyra och een halff tumm tiockt. 2: Ett Skiött om tiugo fambnar långt, fyrskäfftigt, uthi kabbelswijs geslagenn, och med een hardt ihn, om tree och een halff tumma tiock: 3: Een Smijdt fyrduchtigh, och med een hardt in, kabbelwijs geslagen, fem tumme tiock j halssen. 15 famner.” I den följande paragrafen uppräknas så de olika bötesbeloppen, om vederbörande gör mästarstycket för långt — ”så böthe uthi Lådan Een daler silfwermynt” — eller för kort, för tjockt eller för smalt. Det allra värsta var, om ”detta Mästarestycket uthi sielfwa wärket går sönder”, ty då får den stackars mästaren in spe böta ”sex daler silfwermynt i laget”.

Även för varupriserna funnos bestämmelser, ty man hade klart för sig, att det icke dugde att skörta upp köparne. Det gällde att göra goda varor och att sälja dem till överkomliga och rimliga pris. Den tidens fabrikanter, hantverkarne, uppfyllde sålunda två av de tre regler, som i våra dagar anses såsom grundläggande för ett sunt och framgångsrikt affärsliv. Den tredje är, som bekant, förmågan och viljan att med hjälp av en välordnad reklam skaffa allt flera köpare

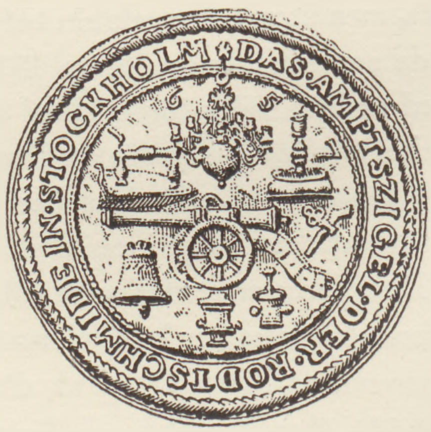
till de framställda varorna. Före industrialismens genombrott hade man dock icke samma behov av reklam som senare, och i synnerhet numera, blivit fallet. Samhällena voro mindre och behoven färre, kommunikationerna voro föga utvecklade och kunskapen om hur andra levde och hade det var obetydlig, allt med resultat, att man drev sin verksamhet och hade sin varelse inom en liten cirkel, där det icke fanns något som helst behov av allt det, som i våra dagar täckes av begreppet reklam.

För utvecklingen av Sveriges industri hade den store nyskaparen Gustaf Wasa och hans närmaste efterträdare varit verksamma. Gevärsfaktorier grundades på flera platser, bl. a. i Jönköping och Norrköping. Under Johan III:s regering anlades Wellinge mässingsbruk, under Gustaf II Adolfs följde Skultuna mässingsbruk, flera klädesväverier och linnefabriker — tillkomna för att i första hand fylla arméns stora behov — samt en sidenfabrik. En annan viktig industrigren var saltkokningen, ursprungligen igångsatt på grund av saltets höga pris, men åter förlorande sin betydelse, då importförhållandena efter de segerrika krigen blevo lättare. De nya, livliga förbindelserna med andra länder förde bland annat också med sig att framstående yrkesmän inkallades för att lära svenskarna sina för dem okända konstgrepp. Även utländska kapitalister intresserades för att taga hand om svenska företag i avsikt att skänka dem ryggrad och organisation, bättre arbetsmetoder samt vidgad marknad. Den i alla avseenden främste av dessa var holländaren Louis de Geer, som, sedan han 1618 arrenderat Finspångs gård, där och på Skyllbergs bruk, senare även vid Löfsta, Österby och Gimo, anlade masugnar, hammare, kanongjuteri m. m. samt införde den vallonska metoden till stångjärnsmidets förbättrande. Den omkring Finspång och Skyllberg bosatta allmogen intresserades av de Geer till handsmide av spik och söm, hätskor och nubb.

Det första stärkelsebruket anlades 1643 i Norrköping och i Stockholm fick man ett sockerbruk 1647, ett lack- och tryckvaxmakeri

1650 och en fabrik för tillverkning av kimrök 1651. På Öland slipade man sten och från alunbruket vid Andrarum i Skåne ansåg man sig kunna förse hela världen med dess behov av alun.

Redan några år innan handeln och sjöfarten fått sitt kommerskollegium, hade uppsikten över bergshanteringen ordnats genom inrättandet av ett bergskollegium, som verkade från 1630 under namnet bergsamtet. Särskilt Falu gruva, eller Stora Kopparberget, som den från förra hälften av 1600-talet kallades, hade ju sedan lång tid tillbaka varit föremål för statsmakternas intresse och omvårdnad, emedan staten, som ägde gruvan, därifrån hämtade en väsentlig del av sina inkomster — ”en ansenlig och säker inkomst” säger Charles Ogier, som i februari 1635 begav sig åstad till Dalarna för att ”på närmare håll skåda dessa berg, som lära bestå helt och hållet av kopparmalm”.

SVERIGES FÖRSTA TIDNING OCH DEN FÖRSTA SVENSKA ANNONSEN

DISKRETION, FÖRSTÅND OCH LÄMPA VORO TRE TING, SOM i 1643 års instruktion lades Sveriges förste tidningsredaktör, Johan Beier, på hjärtat vid utövningen av hans ämbetsåliggande. Beier hade icke själv valt tidningsredaktörens yrke — det vackraste, men kanske också det svåraste av alla yrken — utan hade, som förut nämnts, fått sig ålagd uppgiften att vara på en gång rikets postchef och dess tidningsutgivare. Den diskretion och det förstånd, som han därvid skulle begagna sig av, borde även taga sig det uttrycket, att han icke lät något komma i ljuset, som ingen grund och sanning hade samt att han ”allt så modererade det varken K. M:t och kronan, ej heller androm, på vilka man billigt måste draga respekt, därigenom något praejudicium varder tillfogat”.

Johan Beier var, som redan nämnts, tysk till börden och född i Berlin den 10 maj 1606. Så vitt man vet, tillhörde Beier en ganska förmögen familj och fick en god uppfostran. Då Axel Oxenstierna i början av 1630-talet befann sig i Tyskland, använde han den unge Beier till fullgörandet av flera uppdrag av kommersiell och diplomatisk art. Något av åren 1632 eller 1633 blev han anställd som kanslist hos rikskansleren och följde honom 1636 till Sverige, där

han redan det följande året befordrades till sekreterare i kommerskollegiet. Detta ämbetsverk var då nyinrättat och hade till uppgift att handlägga frågor rörande handel och sjöfart. Dess förste chef var Klas Fleming, som samtidigt fungerade som överståthållare i Stockholm, men den, som redan från början och ännu mer efter Flemings död 1644 fick bära det väsentliga av arbetsbördan, var Johan Beier, som snart blev en för regeringen oumbärlig, klok och sakkunnig rådgivare i handelsfrågor. Troligen var det Beiers goda handlag "vid de saker som touchera Commercien", som fäste högsta vederbörandes ögon på honom, då det blev fråga om att få en driftig man i spetsen för postverket, vars chefspost han med bibehållande av sin syssla i kommerskollegium tillträdde från nyåret 1643.

Såsom postchef skulle Johan Beier hålla postväsendet "uti sin kontinuerlige, stadige, tillbörlige och ordinarie gång", såsom tidningsutgivare skulle han varje vecka på vårt svenska tungomål förmera och trycka korta extracter. Men icke nog härmed: på grund av sin ådagalagda insikt i kommersiella ting skulle han dessutom "uti sine korrespondentier icke allenast hava sitt avseende på de saker som staten och kriget angå, utan ock oppå kommercierne och vad till deras förkovring här i riket är nödigt och tjänligt". I synnerhet borde han vinnlägga sig om "att bekomma och hava god kunskap och underrättelse, vad de svenske varur på den tiden gälla utanlands och på alle orter, där de med K. M:ts och kronans eller andre partikulieres nytta och skälige fördel kunna föryttras; och därimot varifrån de varur, som här i riket måst behövas på den tiden, bäst är till oppköpa och införskriva."

Liksom postchefen i enlighet med sin instruktion hade att samla och låta trycka meddelanden om nyheter, så hade han också att förfara på motsvarande sätt med de uppgifter om varupriser, import och export, som han sammanbringade. Det stadgades, att "på det K. M:ts och kronans undersåtere enkannerligen köpmansståndet, som eljest gemenligen ringa kunskap have om loppet och förandringen av kom-

Neuer

Auß Münster vom 25. deß Weinmonats im Jahr 1648. abgefertigter Freud- und Friedenbringender Postreuter.

Ich komm von Münster her gleich Spor ustreich geritten/
und habe nun das meist deß Wegen überschritten/
Ich bringe gute Post und neue Friedenszeit/
der Frieden ist gemacht/ gewendet alles Leid.
Man bläst ihn freudig auß mit hellen Feldtrommeten/
mit Kesselpaucken Hall/ mit klaren Feld Clareten.
Mercur fleugt in der Lufft/ und auch der Friede Zel
Gantz Münster/Osnabrugg und alle Welt ist froh/
Die Glocken thönen starck/ die Orgeln lieblich klingen/
HErr Gott wir loben dich/ die frohen Leute singen.
die Stücke donneren und sausen in der Lufft/
die Fahnen fliegen schön und alles jauchzend rufft:
der Höchste sey gelobt/ der Friede ist getroffen/
forthin hat männiglich ein besser Jahr zu hoffen/
der Priester und das Buch/ der Rahtherr und das Schwerdt/
der Bauer und der Pflug/ der Ochs und das Pferd.

Die Kirchen werden fort in voller Blüte stehen/
Man wird zum Hauß deß HErren in vollem Sprüngen gehen/
und hören Gottes Wort: Kunst wird seyn hochgeacht/
die Jugend wird studiren bey Tag und auch bey Nacht/
Man wird deß HErren Ruhm auff Pfeiffen und auff Seiten/
In Osten und in West/ in Sud und Nord außbreiten:
die Saine und Paris/ die Donau und ihr Wien/
der Belht und sein Stockholm sind friedlich/ frisch und grün.

Der Friede kömt Gott lob mit schnellem Flug geflogen/
mit jhm komt alles Glück und Segen eingezogen/
Er bringet Friedenspost und güldene Friedens Zeit/
der Krieg ist nun gestillt/ geendet alles Leid.
Spieß/ Bogen/ Schild und Schwerdt/ und Lantzen sind zerschmissen/
Gerechtigkeit und Fried sich miteinander küssen/
Wo Mann der Landskrechts Gott/ die Oberherrschafft hat
da herrschet Lasterschwarm/ und Tugend hat nicht stadt.
Drum freuet/ freuet Euch ihr hohen Potentaten/
und alle die ihr müst den grossen Städten rahten/

Forthin wird Land und Stand und Dörffer nehmen zu/
und Herr und Knecht wird sein in angenehmer Ruh.
Es werden Fürsten nicht in Cantzeleyen schwitzen/
der Raht nicht in die Nacht mit schweren Sorgen sitzen/
und dencken/ wo doch Raht wol herzunehmen sey/
damit beendet werd deß Krieges Tyranney
Man wird stäts seyn bedacht/ wie rechte Sach mög bleiben/
Wie man/ was unrecht ist/ recht möge hintertreiben/
Man wird nicht so versehn was böses wird verricht/
wie sonst zu Kriegeszeit/ doch ohne Lust geschicht.
Es werden Obrigkeit und Unterthanen wohnen
in Einigkeit und Fried: das gute wird man lohnen/
das böse straffen ab: Kurtz/ es wird friede seyn/
im Rahthauß/ in der Stadt/ wo man geht auß und ein.
Ihr Obern dancket Gott/ der Frieden ist gerichtet/
Ihr Vattern lobet Ihn/ das widrig ist geschlichtet/
Es lebt in Fried und Freud der Rahtsherr und die Stadt/
Biß das man in der Welt und Sie ein Ende hat.

Auch/ Ich der Kaufleut Gott Mercur bin hergedrungen/
und hab mich mit dem Brieff durch Lufft und Lufft geschwungen/
Ihr Kaufleut seyt wolauff und habt ein guten Muth/
Ihr Handwercksleute auch/ es wird alls werden gut.
Fort wird man sicherlich zu Wasser können handeln/
und ohne noht zu Land auff Messen ruhig wandeln/
die Wahren werden wol zu reissen abgehn/
die Läden und Gewölb voll lauter Kauffer stehn/
Man wird ja Tag für Tag den Seidenzeug außmessen/
und zu Mittag für Müh nicht einen bissen essen/
Gewürtz und Spezerey verkauffen wol mit Macht/
bey lauter Centnern wegwägen Tag und Nacht.
Der Schuster wird sein Gelt vor Schuh nicht können zehlen/
Den Schneider wird das Volck umb neue Kleider quelen/
Der Breuer nimbt nicht ab/ der Becker der wird reich/
Der Kirschner sitzet stäts/ und feyret keinen Streich.
Es hören bey dem Fried die Schmid/ die Amboßschläger/
Es tauren mich allein die armen Degenfeger/

Die haben nichts zu thun: Last Degen/ Degen seyn/
macht einen Pflug darfür/ und eine Pflugschar drein.

Ihr Bauren spannet an die starcken Acker Pferde/
klatscht mit der Peitschen scharff/ die Pflugschar in die Erde/
Säet/ Hirsche/ Heidel/ Korn/ Hanf/ Weitzen/ Gersten auß/
Kraut/ Ruben/ Zwiebeln/ Köhl/ fült Keller/ Boden/ Hauß.

Ihr Gärtener werdet dann zu Marckt können fahren/
und lösen manchen Batz auß euren grünen Wahren/
dann kehret ihr mit Lust fein in ein Küchlein ein/
und esset ein stücklein Wurst und lescht den Durst mit Wein:
Juch/ Juch/ ihr seyt befreyt von tausend tausend Nöthen/
und schlaffet biß es tagt mit euren Bauren Greten.

Ihr Wirthe freut euch auch/ der Friede trägt euch ein/
Es wird die Stub und Stall voll Gäst und Pferde seyn/
Vorauß die ihr wol ligt/ beym weiß und roten Hanen/
Beim Baum/ Bär/ Engel/ Stern/ Wolf/ Castle/ Thürnen/ Schwanen.
Beim Bitterheld/ beim Creutz/ Gans/ Rindfuß/ Rößlein/ Tisch/
beim wilden Mann/ Kron/ Mond/ beim güldnen Ochsen/ Fisch/
Beim Ochsenfelder auch. Ihr kriegt gute sachen/
Ihr wolt denn selbsten nicht/ die Zech Wirthlich machen/
doch glaub ichs gäntzlich nicht: Nun es hat keine Noth/
Ein jeder gebe mir ein gutes Botenbrodt.

Doch dieses alles recht mit beten und mit dancken/
daß keiner überschreit der Erbarkeiten Schrancken/
Es dancke alles Gott/ es danck Ihm frü und spat/
was kreucht/ fleugt/ lebt und schwebt/ und was nur Odem hat.

Gedruckt im Jahr nach der Geburt unsers HErrn Jesu Christi 1648.

Blad av en anonym brevmålare, möjligen från Nürnberg eller Wien, utfört 1648 med anledning av fredsslutet. Brevmålare voro under 1500- och 1600-talen verksamma särskilt i Augsburg. Deras alster kunna betraktas såsom föregångare till våra dagars illustrerade veckopress.

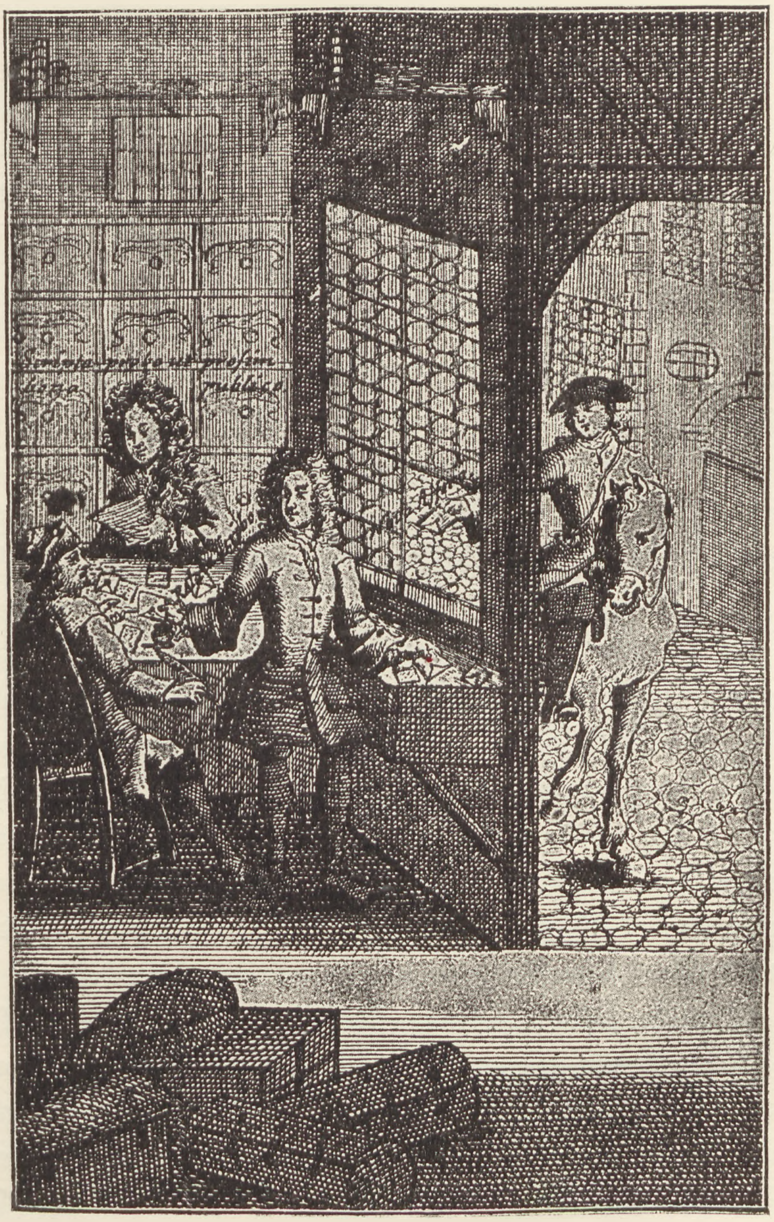
mercierne, må härutinnan få god underrättelse, så sir K. M:t gärna, att han postmästaren framdeles och med tiden anten var vecku eller var månad visse priskuranter fattar, av trycket utgå, och under gemene man, dem i synnerhet som dem tjäna, komma låter; och varder postmästaren till den ända korresponderandes med Harald Appelbom och Petter Trottzigh i Holland, av vilke han så därom som eljest om kommercierne, varurne och varjehanda där övlige ordningar all god kommunikation och underrättelse kan bekomma".

Som ersättning för dessa både mångskiftande och maktpåliggande värv skulle Beier få "de penningar som på posthuset böra utgivas och betalas för brevens riktiga ankomst, bortskickande och beställning, efter taxan och specialordningen, och eljest kunde och borde beräknas oss och Kronan till inkomst".

Dessa penningar, som på posthusen borde utgivas och betalas, hade 1636 fastställts till "två öre vit mynt för varje mil av vart brev" och denna "postlön" tillföll i regel helt postförvaltaren. Det första graderade portot, främst avseende post till Finland, infördes 1638, och 1643 utfärdades en taxa, som gällde korrespondens till och från Stockholm. Den specialförordning, som drottning Kristina utgav 1645, innehöll taxor för postbefordran mellan huvudstaden och en del andra orter. Utgångspunkten var "ett enkelt brev, eller lod" och det lägsta portot var "ett öre vit mynt" för ett brev från Stockholm exempelvis till Upsala. Det högsta portot var tio öre för brev till och från Hamburg och Riga.

År 1636 funnos ej mera än 28 postkontor, spridda runt om i landet, samt Stockholms posthus. Antalet postkontor ökades sedan år från år utefter postlinjerna och uppgick vid århundradets slut, närmare bestämt 1695, till 83 stycken.

Eftersom både "spargeringen" av tidningarna och insamlandet av "vad tänk- och skrivvärdigt på den ort de äre, förelöper" ålåg postförvaltarne, är det ganska säkert, att poststationerna redan från början utvecklade sig till riktiga nyhetsbörser, från vilka nyheter

Postryttaren överlämnar de senaste nyheterna till tidningsskrivaren. I bakgrunden synes censorn, som läser igenom det skrivna för att se, om innehållet är lämpligt för allmänheten. Kopparstick från 1701.

meddelades både muntligen och i form av försäljning av tidningar eller utlämning av abonnerade sådana, ävensom emottogos för vidare befordran till det tidningsutgivande centrala posthuset i Stockholm.

Av en bevarad ”Taxa aff Aviserne som man uthi Stockholms Kongl. Posthuus ordinarie kan blifwa mächtigh” framgår, att ”The Ordinari Swenske Post-Tijdingar, som hwar Wiko bliwa tryckte, kosta heela åhret igenom, 2. Dal. 8. ör Sölff. Mynt”, eller, uttryckt i kopparmynt, 5 daler 20 öre eller 1½ riksdaler. Denna taxa bär intet årtal, men är enligt G. E. Klemmings åsikt att hänföra till 1645 eller något av de närmast därefter följande åren. Möjligen ännu äldre än denna taxa är emellertid en i riksarkivet förvarad, skriven ”Taxa der Avisen derer man in dem Königl. Posthause zu Stockholm mächtig sein kan”. Priset på den svenska posttidningen upptages nämligen där till endast 1 riksdaler mot, som nyss nämnts, 1½ riksdaler i ”Taxa aff Aviserne”.

Det var emellertid icke blott på ”The Ordinari Swenske Post-Tijdingar”, som man kunde abonnera på Stockholms posthus, det fanns även åtskilliga utländska blad att välja på. Det heter nämligen, att ”Begge Hamborgiske ordinari tryckte Aviserne kosta heela åhret omkring, 5 Dal. 8 ör Sölff. Mynt”, varjämte det upplyses, att i Amsterdam tryckas varje vecka ”ordinarie” 8 stycken Aviser eller Couranter, tre på tisdagen, två på torsdagen och tre på lördagen. De sistnämnda rekommenderas särskilt såsom varande ”the yngste, och therföre the bäste, allthenstund samma Daghen om Afftonen, Posten ifrån Ambsterdam hijt til oss affgår”. Av dessa Couranter kan man, säger taxan, få så många man vill ha. En hel årgång — ”medh alla omkostnader, såsom inköpet, Porto ifrån Ambsterdam etc.” — kostade ej mer än 2½ riksdaler.

Men kanske fanns det till och med någon person, som inte ens nu, sedan han fått stilla sin nyhetshunger genom läsning av Couranterna från Amsterdam, var mätt och belåten, utan traktade efter ännu mera läsning? Även för honom fanns det råd. ”Är någhon så

Interiör från ett boktryckeri. Kopparstick från 1600-talet.

Curiös at han wil hafwa hwar Wicko sammaledes the Antwerpiske, Cöllniske (bådhe Tyske och Latiniske), Leipziske, Franckfortiske, Danziger, och andre slijke tryckte Aviser, såsom ock the Italiäniske och Französiske Gazetter, jemwäl och the Engliske Diurnaler ifrån London, kan han och them samma, så många han begärandes warder, i lijka måtto bekomma", heter det i taxan. Alla dessa utländska tidningar funnos icke blott att få genom postverket, de blevo tillgängliga till samma pris som på utgivningsorten, med tillägg endast för "thet Porto, och slijke omkåstnader, som Postmästaren ther uthe therföre betala måste".

Bland Beiers åligganden fanns, som ovan framhållits, även det att skaffa sig god kunskap och underrättelse om vad de svenska varorna

gällde utomlands och var sådana varor, som Sverige nödgades importera, kunde köpas på förmånligaste villkor. Ville emellertid någon svensk affärsman själv följa prisrörelserna utomlands, kunde han abonnera på Prijs-Couranterne från Amsterdam, Hamburg eller Danzig, ty i dem fann han "Prijset aff allahanda Wahrur, och Coursen eller förandringen aff Commercierne".

Man kunde även träffa avtal med postmästaren att för en viss avgift få exemplar af "allahanda nya Discourser och Skriffter, angående Staten eller Loppet i werlden på thenne tijdhen, som på een eller annan Ort, uthi ett eller annat Tungomåål, utgår".

På postkontoren tillhandahöllos emellertid icke endast de nu uppräknade, tryckta tidningarna och publikationerna, där funnos även skriftliga "Extract uthur allahanda Correspondentz-Breff", som dock ingalunda voro så öppenhjärtiga som vanliga, skrivna brev, utan endast innehöllo "så myckit som uthan praejuditz kan blifwa Communicerat". Abonnemang mottogs också på dessa skrivna Extract, av vilka man under årets lopp fick ett så stort antal, som svarade mot den summa, man ville erlägga "till Scribenternes underhållande".

De fasta prenumeranterna skulle naturligtvis alltid först tillfredsställas, men i mån av tillgång såldes även till "lösnummerköpare" exemplar av de olika tidningar, som kommo till postkontoret. Den, som icke abonnerade, fick emellertid skylla sig själv, om han ej erhöll de tidningsnummer, han önskade, "allthenstund icke alltijdh är eller blifwer ett förrådh på sådana saker hoos Postmästaren".

Att postförvaltarne en och annan gång till och med *lånade* ut de intressanta nyhetsbladen, visar, enligt Teodor Holm, ett exempel från Kalmar. I ett mål 1645 angående ett förkommet brev hade ett vittne berättat, att stadens postmästare, Peder Swart, "en gång när m:r Israel geck förbi posthuset ropat åt m:r Israel och då fått m:r Israel brevet" och vid detta yttrande hade ett annat vittne sagt, att "samma gång länte ock Peder Swart m:r Israel riksdagsbeslutet".

Tvenne utländska boktryckare, Johannes Snell och Bartholomeus Gothan — båda från Lübeck — införde 1483 och 1486 boktryckerikonsten i Sverige. Något tiotal år senare grundades ett tryckeri i Vadstena och efter ännu några år följde nya verkstäder i Upsala och Söderköping, den sistnämnde anlagd av dåvarande domprosten, sedermera biskopen Joh. Brask. Från Söderköping utgingo åtskilliga skrifter, hindrande Gustaf Wasas reformationsarbete, och på denna grund lät konungen 1526 stänga tryckeriet. Detta regeringsingripande, det första försöket till censur, som vår svenska boktryckerihistoria känner, var icke tillkommet av önskan att förkväva det tryckta ordet, utan förestavades av en klar insikt om den väldiga makt, ett tryckeri i själva verket betydde — blott man för sina egna syften behärskade detsamma. I fullt medvetande härom hade Gustaf Wasa, troligen 1525, "med svår bekostnad" upprättat ett tryckeri i Stockholm. Dess förste föreståndare var G. Richolff och efter honom voro åtskilliga boktryckare verksamma i huvudstaden bort mot slutet av 1500-talet.

År 1603 anlade Anund Olofsson Helsing ett tryckeri i Stockholm. Han drev det till sin död 1610 och hann under de sju åren bl. a. ge ut den första upplagan av Lands-lagen, Östgöta- och Helsinge-lagarna, 1608—1609, samt en edition av Nya testamentet. De tre åren närmast efter Anund Olofsson Helsings död fortsattes rörelsen av arvingarna och änkan, som hette Christina Mårtensdotter Klinck. År 1613 gifte hon om sig med den unge tyske boktryckaren Ignatius Meurer, som, född i Thüringen 1589, kommit över till Sverige 1610 och fått arbete hos Gutterwitz. I och med sitt giftermål med Christina Klinck blev Meurer tryckeriets ägare och drev det till 1672, då han avled.

Bland de arbeten, som utgingo från Meurers tryckeri, må nämnas Stads- och Lands-lagarna 1618—1621, Erik Schroderii översättningar av Joh. Magni Sv. Historia 1620, Livii Historia 1626 och Kegelii Gudeliga betraktelser 1627. Över huvud taget bedrev

Meurer en mycket livlig verksamhet som förläggare, även om han i regel blott utgav omtryck av äldre arbeten, för vilka han var befriad från utbetalandet av honorar.

Från och med år 1645 utgavs från Ignatius Meurers tryckeri ”Ordinari Post Tijdender” — Sveriges äldsta egentliga tidning. Det fyrasidiga lilla tidningsbladet, vars redaktör, som ovan nämnts, var Johan Beier, utkom en gång i veckan, på onsdagarna. I början av 1649 ändrades utgivningsdagen till fredag, men blev från slutet av samma år torsdag.

Tidningen trycktes med frakturstil, i regel ganska grov för att de tämligen fåtaliga meddelandena, som så gott som uteslutande rörde sig om det sedan december 1643 pågående kriget med Danmark, skulle fylla de fyra sidorna. Titeln var placerad inom en ram av röscher.

Det äldsta, till våra dagar bevarade numret är det fjärde i ordningen av årgången 1645, och inledes med en ”Extract Skrifwelse uthur Feldtmarskalkens Herr Gustaff Horns Hufwud-Qwarter” i Ystad av den 4 januari. ”Wij liggia här ännu stilla”, heter det, med regementena fördelade mellan Malmö och Kristianstad. Den svenska här, som under Gustaf Horns befäl omedelbart efter krigsutbrottet infallit i Skåne, hade under det gångna året besatt större delen av provinsen och väntat på att av den svenska flottan, förstärkt med de krigsfartyg, som Louis de Geer lyckats skaffa i Holland, föras över till de danska öarna för att där förenas med Lennart Torstenssons armé.

Endast några veckor innan ”Ordinari Post Tijdender” började utkomma hade drottning Kristina blivit myndig och själv — den 8 december 1644 — övertagit regeringen. Sverige, Gustaf II Adolf, Kristina och den långa följden av lysande svenska härförare voro föremål för en hel världs spända intresse och oavlåtliga uppmärksamhet. Den svenska tidningspressen begynte sin verksamhet mitt under brinnande krig, då luften surrade av stora tidender, men också vid en tidpunkt, då Sverige stod på höjden av makt och yttre anse-

Ordinari Post Tijdender/
Anno 1645. N. 4.

Extract Skrifwelse vthur Feldtmarskalkens Herr Gustaff Horns Hufwud-Qwarter Vstede den 4. Januarij.

WJ liggia här ännu stilla/ och äre Regimenterne fördeelte här om kring/ närmest in til Malmöö och Christianstadh/til at *refraischera* sigh något/ Effter som ingen Fiende nu meera är til at spöria på denne sijdan om Sundet. Lyffzmedel på denne Landzändan äre tämmelige/ och kunne medh Gudz hielp wäl förslåå/til theß Tyden tillåter at gåå i någon *Action* igen. Siukdomen vnder wårt Folk tagher dageligen meera aff / ther emoot i Köpenhamn och annorstädes i Danmarck / taga allahande Siukdomar meera och mera öfwerhanden / och berättas i Sanning at halffparten aff the Soldaterne som hafwa warit på denne sijdan om Sundet icke skola wara meera widh Lyffwet. Wy hafwe hafft i thesse daghar en Trumslagare i Malmöö til at inköpa där några nödiga Saker för Sal. Her Johan Keuses Lyk/hwilket ock honom tillåtit bleff. Han be[illegible] eliest at han för denne gången [illegible] bättre än [illegible]

Titelsida till ”Ordinari Post Tijdender”, numro 4 av 1645 års årgång. Det äldsta, bevarade numret av Sveriges första egentliga tidning.

ende, i ett ögonblick, då de svenske genom sitt — visserligen något bullersamma och handgripliga — handlande lät en häpen samtid veta, vad det lilla Sverige förmådde.

Nummer efter nummer av posttidningen fylldes av krigsmeddelanden, i allmänhet 5—7 stycken. I numret för den 16 april återfinnes en ”Lista öfwer alt hwad de Swenske hafwe tagit til Fånges aff the Keyserske uthi den stoora Combatten wedh Janowitz den 24. Februarij 1645”. Det berättas här, att Torstensson tillfångatagit 6 generaler, 7 överstar, 9 överstelöjtnanter, 6 majorer, 20 ryttmästare, 23 ”capitainer”, 58 löjtnanter, 21 trumpetare och pukslagare samt 4253 gemena. Dessutom hade han erövrat 45 standarter, 33 fanor, 26 ”stycken”, d. v. s. kanoner, samt ”alla Munitions Wagnar och een stoor deel bagage”. Tre dagar senare, den 19 april, utkommo ”Extraordinari Post Tijdender”, innehållande Lennart Torstenssons egen rapport om slaget jämte en specifikation över allt bytet. Här upptagas de ”gemena” till endast 4000 man, medan de i den ovannämnda uppräkningen angivits till 4253 — bytet var tydligen så rikt, att man inte behövde vara så noga med 253 fångar mer eller mindre.

Man kan lätt föreställa sig, vilken uppiggande effekt meddelanden, som de citerade, skulle ha på den svenska allmänheten. En god mätare på det uppseende, nyheten om den stora svenska segern väckte, är ju det förhållandet, att man fann det lämpligt, att ge ut Torstenssons rapport som extranummer av tidningen. Man kan vara säker på att det fick åtgång och att dess glada tidender hälsades med förtjusning.

Som redan nämnts finnas av ”Ordinari Post Tijdenders” första årgång samtliga nummer utom de tre första alltjämt i behåll, och då det icke är antagligt, att något av dessa förkomna tidningsnummer innehållit någon annons, torde det kunna fastslås, att den första svenska annonsen kom inför allmänhetens ögon den 27 augusti 1645. Den återfinnes längst ned å tidningsnumrets fjärde sida — den plats,

Ordinari Post Tijdender/

1645. den 27. Aug. N. 35.

Från Calmar den 20. Aug.

DEn 13. hujus förreste wåra Herrar Legater. effter
giordt Affskedh/medh wanlige Process ifrå Söderåkra
til Brömsebro/ ther effter följde en stoor hoop medh
Folck som från wår Stadh här och andra Orter tijt komne wo-
re. Widh Kläckan 11. förmiddagen ankomme/lijtet förr än wåra
Legater the Danske/medh them i följe then Frantz. Ambassadeu-
ren Tuillerie, hwilken strax widh wåra Legaters Ankomst kom
til wåres Paulun. Effter som nu alle saker wore fulkomli-
gen affraalte / och Instrumenterne på både Sijdhor Under-
skreffne / förfogade sigh emot Afftonen den Swenske Se-
creteraren Israël Israëlson och den Danske Kelle Krage
neder öfwer Swenske och Danske Brömse Broerne/der til kom
Ambassadeuren Tuillerie, togh mitt emillan Broerne det Swen-
ske Instrumentet medh högra handen aff Sec. Israël Israëlßon
och ther Danska medh wenstra handen aff then Danske Sec.
Krage/öfwergifwandes i korß både tillika hwarsannors fram-
giffne Instrumente, der medh the ginge hwar til sine Principaler,
och Monsr. Tuillerie til wåra Legater. En Stund der effter
widh paß i Solebärgningen blåste Trumpetterne up/och beg-
ge Legaterne medh Proceß kommo neder emellan Broerne:
Strax begynte den Danske Rijks Hoffmästaren tala/ för-
målandes huru the upwurne Oenigheter emillan theße Beg-
ge Norlenske Rijken genom Gudz nådige wälsignelse och
Kongl. Mayst: i Franckrijke Interposition wore komne til en
begiärligh Endskap ock Fredzslut: och sådant alt medh wen-
ligh Tacksäijelse/ jämte berömelse aff Ambass: Tuilleries högsta
flijt / alwar och Dexteritet i thetta wärcket anwändt / för-
säkrandes at på theras Sijdha alt hwadh nu förafskedat
är

Titelsida till "Ordinari Post Tijdender", numro 35 år 1645. I detta tidningsnummer, vars andra, tredje och fjärde sidor återfinnas härefter, finnes den första svenska annonsen införd, handlande om "then Swenska Ubsala Psalmboken".

är skulle blifwa ratificerat och obrätzligen hållit / begiärandes at thet på wår Sijdha och så skee måtte: Gratulerandes der hoos Hennes Kongl. Mayt: wår Aldranådigeste Drottning på Kongl. Maytz. i Danmarcks wegnar til Regementz anträdde / och önskandes wåra Legater en Lyckſam Reesa. Hwar vppå swarade hans Excell. RijksCantzleern medh en sköön och lämpligh Oration på alla Puncter / och dermedh effter handsträckningerna giordes afftrådh. Den 16. hujus äre wåra Herrar Legater ankomne ifrån Söderåkra hijt til Calmar / och i Dagh haffuer hans Excell. RijksCantzlern fortsat sin Reesa här ifrån åt Stockholm / effter som the andre gode Herrar i går allareda äre vpryckte.

Uthur hans Excell. Feldm. Her Gustaff Horns hufwud quarteer Skreflinge medh Malmö den 14. Aug.

Förleden Torsdagh / som war den 7. hujus; Anträffade twänne aff wåra Örlogz Skepp Calmar Nykelen och Swanen ett Danske Skepp aff Örlog munterat medh 28. Metallstycken S. Peter benämbd / som skulle convoyera några Skutor medh en och annan Provision ifrån Kiöpenhamn til Mallmö / och effter ett långt Fechtande eröffrade det och brachtet til Flottan. Der på wore 130. Man / aff hwilka 50. åhre bleffne dödha / men aff wåre icke mehra än 8. Och ändoch i deße daghar en gruffueligh Storm warit haffuer / så är doch igenom Gudz nåde Flåttan wål behållen / en Brandare allenast är dreswen i land widh Skånören / men är råkat på renna Sanden / så at den förmodeligen der aff bringas kan vthan skada.

Widh Feltmarskalkens Exc. skulle giöre nu här en begynnelse på belägringen aff Malmö / och alt war i godh beredskap at natten der effter skulle begynnas på approcherne, ankom den 11. hujus en Dansk Trommeslagare ifrån Christianstadh / medh breff ifrån Commissariernes Excell. widh Tractaten, at the omsider medh dhe Danske öffuer alle twistige puncter wore enske wordne / och at freden den 7. hujus war sluten, Så at numehra alla Hostiliteter skole bliffua på bådeſidor instälte / hwilke tiender fuller månsteparteen aff wåra Officerare och gemeene icke haffue warit myckit kiärkomne eller behagelige / effter som the här til medh långtan hafwa wentat til at gå en gång i Action igen / och sijtzat sigh allaredo på Stadhen Malmö.

Wij förbliffua nu här liggiandes stilla in til widare Order, och tentera intet Fiendtligit mehra,

Från

Ordinari Post Tijdender", numro 35 år 1645. Andra sidan.

Från Giötenborg den 16. August.

I Mijn sidsta skriffuelse förmälte iagh huru Her Gen. Leut. Kagge intogh Skantzen ifrån Fienden som lågh råt nedan för Slotzmuren wid Bohuuß/ såsom och Stadhen Kongelff bleff i Aske lagt/ och moste således betala det som brutit bleff på wårt Hospital.

Några aff Borgerskapet i bemälte Stadhen hade sanckat theras Ågodelar och lagt them på en Hamborger Kreyer til at försända dem bort; J går när samma Kreyare skulle afflöpa/ fastnade han på ett grund i Elffuen och hwadh der på war bleff sedan wårt Folck til prijß mestedeels/ in til thes the Danske kommo medh Prämar och stucko Eeld på honom och affbrende det igen.

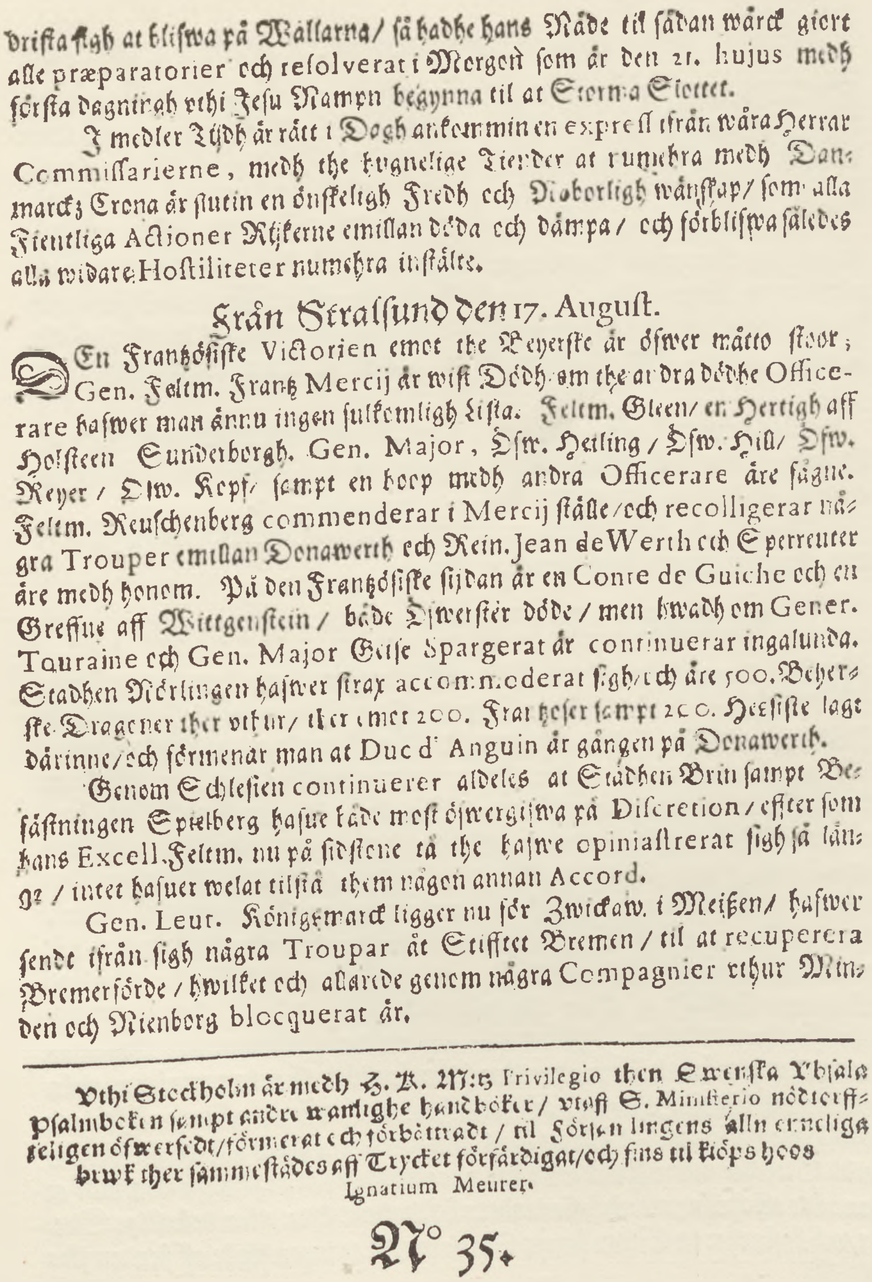
Nu haffuer Wälb. Her Gen. Leut, Kagge låtit giöra en bryggia aff Hisingen öffuer den andre Elffuen/ och åhr finnader at gå in på Jnland/ och antasta Bohwß på den andre sidan.

Fyra H. K. M. Skepp äre här ifrån Seglade för Glyckstadh på Elfwen the andre liggia ännu här vthan före.

Itt annat ifrån Giöteborg den 20. August.

I Deße dager haswer hans Nåde Wälb. Her Gen. Lars Kagge låtit/ som för bemält är/ giöra en bryggia öswer Elswen in til Jnland ifrån Hisingen/ och såsom Fienden haswer för sådant burit fara/altså haswe the mitt i Elswen der sammastedes på en Holm/ kallat Gullöö/ lagt 200. Soldater som sigh hade förskantzat om sådant at förhindra/ dijt åhr hans Nåde Gen. gången och haswer där planterat 2. Stycker som gerade kunne spela in i Skantzen til dem/ men så snart som Stycken bleswe loßade bleff i Skantzen sådan beklageligh Wijsa sungin/ som skrembde alle dem som löpa kunne där ifrån/ theras Officerare stogo dem i wägen medh dragna Swerd/ stucko neder någre/ och förmeente hålla dem tilbaka/ men the hade intet lust til at förtöswa på thenna Gullöön/ vthan the wäre där emot ginge på them an/ lijka som the wore odödelige. Således är och nu den Skantzen och Bryggian kommen vthi wåras händer/ hwilken sedan är tilöckt/ så at hon nu räcker ifrån Gullöö och hijt til Hisingen/ och bewachtas medh wåra wachtar/ på Jnland så wäl som Hisingen. När nu hans Nåde Generalen alle theße fördelar medh Swerdet vthur Fiendens händer tagit hade/ och är så wijda kommen at han både aff Hisingen och fasta landet på Fiendens sijda/ kan beänstiga Slottet/och kasta ther in Eelden sampt Granater/så at ingen skulle aff fienden fördrista

"Ordinari Post Tijdender", numro 35 år 1645. Tredje sidan.

drista sigh at bliswa på Wällarna/ så hadhe hans Nåde til sådan wärck giort alle præparatorier och resolverat i Morgon som är den 21. hujus medh första dagningh vthi Jesu Nampn begynna til at Storma Slottet.

J medler Tijdh är rätt i Dogh ankommin en express ifrån wåra Herrar Commissarierne, medh the hugnelige Tiender at numehra medh Danmarckz Crona är slutin en önskeligh Fredh och Naborligh wänskap/ som alla Fientliga Actioner Rijkerne emillan döda och dämpa/ och förbliswa således alla widare Hostiliteter numehra inställte.

Från Stralsund den 17. August.

DEn Frantzösiske Victorien emot the Beyerske är öfwer måtto stoor; Gen. Feltm. Frantz Mercij är wist Dödh/ om the andra dödhe Officerare haswer man ännu ingen fulkomligh Lista. Feltm. Gleen/ en Hertigh aff Holsteen Sunderborgh. Gen. Major, Öfw. Helling / Öfw. Hill/ Öfw. Reyer / Öfw. Kops/ sampt en hoop medh andra Officerare äre fångne. Feltm. Reuschenberg commenderar i Mercij ställe/och recolligerar några Trouper emillan Donawerth och Rein. Jean de Werth och Sperreuter äre medh honom. På den Frantzösiske sijdan är en Conte de Guiche och en Greffue aff Wittgenstein / både Öfwerster döde / men hwadh om Gener. Touraine och Gen. Major Geise spargerat är continuerar ingalunda. Stadhen Nörlingen haswer strax accommoderat sigh/och äre 500. Beyerske Dragoner ther vthur/ ther emot 200. Frantzoser sampt 200. Hessiske lagt därinne/och förmenar man at Duc d' Anguin är gången på Donawerth.

Genom Schlesien continuerer aldeles at Stadhen Brin sampt Befästningen Spielberg hasue hade mest öfwergiswa på Discretion/ efter som hans Excell. Feltm. nu på sidstone tå the haswe opiniastrerat sigh så länge / intet hasuer welat tilstå them någon annan Accord.

Gen. Leut. Königsmarck ligger nu för Zwickaw. i Meißen/ haswer sende ifrån sigh några Troupar åt Stifftet Bremen / til at recuperera Bremerförde / hwilket och allarede genom några Compagnier vthur Minden och Nienborg blocquerat är.

Vthi Stockholm är medh K. K. M:ts Privilegio then Swenska Vbsala Psalmboken sampt andre wanlighe handböker / vthaff S. Ministerio nödtorfftelligen öfwersedt/förmerat och förbättradt / til Församlingens allmänneliga bruk ther sammestädes aff Trycket förfärdigat/och fins til kiöps hoos Ignatium Meurer.

N° 35.

"Ordinari Post Tijdender", numro 35 år 1645. Fjärde sidan. Längst ned återfinnes den första kända svenska tidningsannonsen.

som sedan mycket länge skulle bliva den vanligaste för annonserna — och var sålunda även den första ”eftertext-annonsen” i svensk tidningspress.

Annonsen handlar om ”then Swenska Ubsala Psalmboken” och lyder: ”Uthi Stockholm är medh H. K. M:tz Privilegio then Swenska Ubsala Psalmboken sampt andra wanlighe handböker, utaff S. Ministerio nödtorffteligen öfwersedt, förmerat och förbättradt, til Församlingens allmenneliga bruk ther sammestädes aff Trycket förfärdigat, och fins til kiöps hoos Ignatium Meurer”.

Sveriges förste annonsör var alltså boktryckaren Ignatius Meurer och föremålet för den första svenska annonsen ett bokarbete, tryckt på hans tryckeri och utkommet på hans förlag. Det är ju ganska naturligt, att den man, som själv varje vecka hade med tidningens tillkomst att skaffa, också skulle bli den förste, som kom att begagna sig av tidningens utrymme för en annons — det vill säga för en underrättelse till tidningens läsare om något, som icke hade direkt med nyheterna att göra. Det föll sig naturligast för boktryckaren-annonsören att placera sin annons efter nyhetsmeddelandena, d. v. s. längst ned på fjärde sidan — en blygsam plats, men också en synlig, icke minst tack vare den linje, som sattes som gräns mellan texten och annonsen. Denna gränslinje har, som bekant, bibehållits genom tiderna, dels för att skilja de olika annonserna från varandra, dels för att skilja dem alla från den redaktionella texten.

Man gissar nog inte alltför mycket fel, om man antager, att tidningstryckeriets ägare, Ignatius Meurer, satte in sin första lilla femradiga annons på grund av den erfarenhet, de redan utgivna 34 numren av ”Ordinari Post Tijdender” givit honom, nämligen att allmänheten med intresse och begärlighet slukade allt, som stod att läsa i bladet. Varför skulle han då icke begagna sig härav till fromma för sin egen bokförlagsaffär? Ett meddelande i tidningen skulle ju nå många flera än dem, som händelsevis besökte Meurers tryckeri

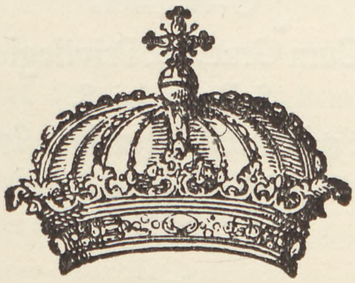
och där fingo höra talas om det nyaste nya i bokväg eller läsa om det på de affischartade anslag, som till äventyrs voro uppsatta.

Jämför man annonsens stilisering med psalmbokens egen titelsida, som har följande lydelse: "Then Swenska Ubsala Psalmboken, sampt andra små wanligha Handböker: Uthi Stockholms Rijkzdagh, Åhr M. DC. XLIII. Uthaff S. Ministerio nödhtorffteligha öwersedt, förmeradt och förbättradt. Och til Församblingenes almenneligne bruk, thersammastädes aff Trycket förferdigadt", så finner man, att boktiteln icke använts i oförändrat skick för annonsen, utan endast begagnats som underlag för annonstexten. Det ansågs tydligen vara av vikt, att först och främst tala om var den annonserade boken utgivits samt att den var försedd med H. K. M:tz Privilegio. Detta privilegium var för Meurer av mycket stor betydelse, ty psalmboken hade tidigare tryckts utan någon som helst kontroll med påföljd, att boktryckaren eller utgivaren kunnat intaga i densamma vilka andliga sånger, han velat. Efter den av Olaus Petri 1526 utgivna andliga sångsamlingen "Swenska songer eller wijsor" hade ett betydande antal psalmböcker utkommit, däribland en i Upsala 1622, efter tryckorten allmänt kallad Upsala-psalmboken. Denna blev emellertid ej officiellt erkänd och begagnades icke överallt. För att få ett slut på förbistringen vände sig 1643 års riksdag till drottning Kristina och bad henne medverka till att en enhetlig psalmboksedition utarbetades och anbefalldes till allmänt bruk. Med anledning härav tillsattes en kommitté, bestående av sex präster inom riksdagen, och det förslag, som denna framlade, bifölls samt resulterade i den av Meurer 1645 utgivna "Swenska Ubsala Psalmboken". För att skydda Meurers utgivningsrätt utfärdades den 16 mars 1645 ett privilegium, som av boktryckaren in extenso infördes i psalmboken, konkurrenter och eftertryckare till varning. Privilegiet, som gav Meurer en fast grund att stå på vid genomförandet av hans företag, hade följande lydelse: "Wi Christina medh Gudz Nådhe, Sweriges, Göthes och Wendes uthkorade Drottning och Arffurstinna, Storfurstinna til Finland, Her-

Then Swenska
Vbsala
Psalmboken /
sampt andra små wanli-
gha Handböker:

Vthi Stockholms Rÿkzdagh / åhr
M. DC. XLIII.

Vthaff S. Ministerio nödhtorfftteligha
öfwersedt / förmeradt och förbättradt: Och
til Församblingenes almennelighe bruk /
thersammastädes aff Trycket
förferdigadt.

CUM GRATIA ET PRIV
S. Reg. Maj. S.

Hos Ignatium Meurer / medh eghen
Bekostning / Åhr 1645.

Titelsida till "Then Swenska Ubsala Psalmboken" — föremålet för den första svenska annonsen — utgiven 1645 av Ignatius Meurer i Stockholm.

Beslutet.

Ja/ aff hwilko han sielff lät sigh födha. Huru mykit
gråseligare warder han straffandes thet Folcket/ hwil-
ko han aff blotta nådh och Barmhertigheet förlänt
hafwer sitt H. Ord / och äro doch therföre [illegible] otackjam-
me/ then rätta Gudztiensiennes och [illegible]skapsens för-
achtare / mootståndare och förföliare / at tilförenne i
Werldenne icke arghare warit hafwer. Therföre är
intet twiflandes at straffet är jw icke långt ifrå han-
denne/ och warder them wisserligha så gångande som
thet medh Jerusalem gånget är. Thetta skole wij al-
warligha öfwerwäga och leggia på hiertat/och göra
synda bättring/omwendandes oß til een rätt
san Christi bekennelse/ Amen.

ENDE.

Stockholm.

Cum Gratiâ & Privilegio
S. Reg. Maj. S.

Tryckt och medh eghen bekostning op-
lagdt aff Ignatio Meurer / och fins hoos
honom til kiöps / åhr 1645.

Sista sidan i "Then Swenska Ubsala Psalmboken" av år 1645. Slutraderna — "Tryckt och medh eghen bekostning oplagdt aff Ignatio Meurer, och fins hoos honom till kiöps, åhr 1645" — utgöra en ingalunda föraktlig bokannons.

tiginna uthi Estland och Carelen, Fröken öfwer Ingermanland, etc. Göre witterligit, at effter som Wåre trogne Undersåtare Prästerskapet i Rijket, hafwe nu några Åhr bort åt, Widh håldne Rijkzdaghar, låtit Oss i Underdånigheet påminna, om the månge slagz Psalmböker, som för thetta äre aff trycket uthgångne, och ther hoos tilkänna gifwit, hwadh orede sigh ther aff i Församblingerne förorsakat hafwer, styrkiandes ther hen, at then gambla Ubsala Psalmboken måtte blifwa på nytt öfwersedt, tryckt och uthi alla Församblinger öfwer hela Rijket brukat och sungen. Hwarföre såsom Wij skelfwe misshagandes slijk orede och Oordning i församblingerne, theres Påminnelse och åstundan godh och Gudz Försambling nyttigh pröfwe, och belefwat hafwe at be:te Ubsala Psalmbook, må upläggias och på nytt aff Trycket uthgå oförandrat och aldeles såsom hon fordom aff Trycket uthgången är. Nu såsom Wår troo undersåtare och Booktryckare M:r Ignatio Meurer är uppålagt och befalat förberörde Psalmbook at tryckia och förfärdiga medh samt Cattechismo, Ewangelier och Epistler så ock Passionen, och han uppå sigh hafwer taghit thet på egen Bekostnadt och Förlagh at göra och allreda ther medh til werka är; Item, Johan Arendts Book de vero Christianismo på Swenska under Trycket hafwer. Altså hafwer han aff Oss underdånigst begärat, Wij wele honom här öfwer Wårt Konungslige Privilegium nådigst medhdeela, så at ingen må hafwa macht bem:te Psalmbook och Materier i någhot Format, ehurudant thet ock wara må, uthan hans minne at efftertryckia, och således göra honom uthi hans Arbete förfång och Skada. Wij hafwe fördenskull thenne hans underdånige begäran medh Nådhe förstådt och uptaghit, och ty här medh i krafft aff thetta Wårt öpne Breeff unne och gifwe bemälte Ignatio Meurer Wårt Privilegium på förbe:te Böker, så at ingen aff Wåre undersåtare ehoo han ock hälst wara kan, må eller skal hafwa tilstånd, mindre fördrista sigh innan otta Åhrs tijdh effter dato at the publicerade blifwa, them här uthi Rijket eller på fremmande Orter tryckia låta och dem tryckte hijt införa och försälia, uthan för-

bemälte Meurers eller hans Arfwingars Consens och Samtyckio, wedh förlust aff alle Exemplaren och Tryhundrade Dalers Sölfwermyntz Straff, så offta någhon ther med beträdder warder, helfften at betalas i Wår Konungslige Rente-Cammar, och helfften til bem:te Ignatium Meurer. Finnes ock någhon Fremmande, som uthan Ignatij Meurers eller hans Arfwingars tilstånd, försällier och förskingrar, och ther medh blifwer beslagen, tå skole i lijka måtto alla Exemplaren Confiscerade wara, och then samme böte ther ofwan på Tryhundrade Daler Sölfwermynt, halffparten til Wår Rente-Cammar, och then andre halffparten til bemälte Ignatium Meurer. Ther alle som wederböre hafwa sigh at effterrätta. Datum Stockholm then 16 Martij Anno 1645. Christina."

Under de åtta år, som Meurer åtnjöt privilegium, utgav han fyra olika upplagor av psalmboken, men endast den första blev föremål för annonsering.

Medan den första svenska tidningsannonsen trycktes 1645, publicerades den första engelska 1647 och den första tyska 1673.

TIO ÅR MELLAN DE BÅDA FÖRSTA ANNONSERNA OCH DEN TREDJE

TYDLIGEN UPPMUNTRAD AV DEN NYTTA, IGNATIUS Meurer hade av den annons om "then Swenska Ubsala Psalmboken", som han infört i numro 35 av "Ordinari Post Tijdender" för den 27 augusti 1645, beslöt han sig för att låta en ny annons hjälpa till vid försäljningen av de för en större allmänhet icke alltför intressanta "Fredz Articlar mellan Hans Kongl. Mayestet i Danmarck, Och The Herrar General Staterne i the förenade Nederlanden, Slutne den 13. Augusti Åhr 1645", som han hade färdigtryckta i början av november samma år. I numro 46 av "Ordinari Post Tijdender" för den 12 november införde han därför en så lydande annons: "Härhoos äre Tryckte Fredzarticlar emellan Kongen i Danmarck, och General Staterne i Nederland". Den lilla annonsen omfattar endast två rader och är, liksom sin föregångare, placerad längst ned å den fyrasidiga tidningens sista sida.

De "Fredz Articlar", varom annonsen handlar, slötos samma dag, som de svenska och danska legaterna vid Brömsebro undertecknade

Från Hamborg den 25. Octob.

HUruwäl måst alla Relationer ifrån åtskillige Orter/som äre inkomne i denne Wekan/förmäla/at H. Exc. Feldtm. Torstenson hafwer tillijka medh Gen. Lieut. Königsmarck stäldt sijn March recta på Staden Prag/ så är lijkwäl därom ännu ingen rätt wißheet/ utan måste medh nästa Posten widare beskedh therom förwäntas.

Medh Magdeborg är thet så wida föraccorderat, at Öfwerst. Trandorff medh den Keyserske och ChurSaxiske Guarnisonen som härtil hafwer leghat därinne/ skal draga aff/ och blifwa convoyerat in i Böhmen, theremot skal en ny Guarnison aff någhra hundrade Man/ som skal swäria både Erckebiskopen Hertigh Augustus och sielfwa Staden/ läggias därin/ och altså Stadhen framdeles hålla sigh Neutral in til widare förlijkning.

Öfw. Helm Wrangel medh sina underhafwande Regementer logerar ifrån Elfwen alt in til Garleben och Saltwedel/ förwänter där General FeldtTygmäst. H. Carl Gustaff Wrangels ankomst medh sina Trouper ifrån Wißmar/ såsom och the Guarnisoner som nu den nästkommande sidste hujus skole affmarchera uthur thei Holstein ännu besatte Orter. The Regementer som härtil hafwa blocquerat Magdeborg/ skole och förfoga sigh därhoos/så at the Swenske warda thei bringandes ihoop en ny considerable Armee/ hwad the skole tentera thermedh gifwer Tijden.

Om Ertzhertigh Leopold och Gallas förnimmer man/ at the ställa sijn Marche åth OberPfaltz. The Beyerske hafwe belägrat Wimpfen/ hwarutinnan Marchal de Tour i sijn retirade hafwer lemnat qwar sina största Stycker och en deel aff Bagagen/medh 800. Man til Guarnison/hwarföre och han nu/ som skrifwes/ är sinnat marchera ifrån Nyströmen tilbaka til at undsättia samma Platzen. Printzen aff Orangien continuerar Belägringen för Hulst medh stoor alfwar/och hålles i gemeent därföre/at denne importante Platzen innan 14. dagar skal komma i hans händer.

Kongen i Engeland hafwer ärnat sigh medh 5000. Man/ Ryttare och Dragoner/ undsättia Staden Chester, men är aff Gen. Major Points totaliter slagen/så at han medh paß medh 600. Hästar och stoor nödh hafwer kunnat salvera sigh åth Wallis.

Häbhoos äre Tryckte Fredz-articlar emellan Kongen i Danmarck/ och General Staterne i Nederland.

Fjärde sidan av "Ordinari Post Tijdender", numro 46, för den 12 november 1645, med den andra svenska annonsen.

den fredstraktat, som utom besittningen av Gotland, Jämtland, Härjedalen, Ösel och på 30 år Halland även tillförsäkrade Sverige tullfrihet i Öresund. I traktaten mellan Danmark och Nederländerna däremot bestämdes, att "the Nederländske Undersåtare skole betala Tullen i Sundet effter den hoos oss förtecknade och förseglade Tullistens uthwijssning; Och thet i de nästa 40. åhr utan någon förhögring".

I kejsartidens Rom åtnjöt handeln med böcker stort anseende ochboklådorna voro belägna inom stadens förnämsta kvarter. För att underrätta allmänheten om att nya bokarbeten kommit ut och funnos att köpa hos bokhandlarna — hos vilka för övrigt de förnäma gärna stämde möte för att diskutera dagens litterära och politiska frågor — anslogos affischer på offentliga platser. Även utropare användes för att kungöra de nya böckernas titlar och innehåll.

I Sverige, där den första boklådan troligen öppnades omkring 1600, gavs privilegiet att driva handel med bundna svenska böcker genom Bokbindare-Skråets stadfästande 1630 åt bokbindareyrkets utövare. Några bokförare och boktryckare erhöllo dessutom personliga privilegier på rätten att försälja oinbundna svenska böcker, medan handeln med från utlandet importerade bundna böcker, gravyrer och planschverk, var öppen även för bokförare utanför skrået. Dessa bestämmelser hindrade dock icke, att även en eller annan enskild person beviljades rättighet att driva yrkesmässig bokhandel samt att för bokförsäljning besöka marknaderna. Under förra hälften av 1600-talet funnos åtskilliga bokbindare och bokhandlare i Stockholm, och de flesta av dem hade sina verkstäder och bodar i dåvarande S:t Niclas Brink — nuvarande Storkyrkobrinken — men i landsorten var det däremot klent beställt. För att tillfredsställa efterfrågan på böcker, men naturligtvis också för att själva verka för sina böckers avsättning — kanske till och med att den senare synpunkten var den

Fredz Articlar emellan Hans Kongl. Mayestet i Danmarck/

Och

The Herrar General Staterne i the förenade Nederlanden/ Slutne den 13. Augusti Åhr 1645.

I.

SKal emellan bådhe Partien allestädes til Watn och Land vprichtigh Wänskap hållen warda/ och den ena sökia den andres fördeel. Men alle andra Tractater oförkränckte/ hwilke Hans Mayt. i Danmarck/ eller och the Herrar General Staterne medh andra Konungar och Republiquer hafwa vprättat.

II.

Skole the Nederländske Vndersåtare betala Tullen i Sundet effter den hoos oß förtecknade och förseglade Tullistens vthwijßning; Och thet i de nästa 40. åhr vtan någon förhögring: Men effter de 40. åhrs vthgång skal den Spiriske Tractat de Anno 1544. blifwa i sin förrige Vigor och krafft/ om deßemellan ingen annan giord blifwer.

III.

Skal all Visitering aff Skeppen och Godzet blifwa affskaffat/ och Skepparne effter Convoyernes och Pondzedlers Bewijs blifwa troodt/ och the samma effter Tullens betalning vthan någhot sättiande och Anläggiande på Drogen wed Köpenhambn/ frijt passera. Men om Kongen thermedh i Tullen skulle blifwa försnillat/ tå skal sådant igenom alla möglige Medel vtaff the Herrar General Staterne blifwa remedierat.

VI.

Skal ingen Köpmanskap eller Wahror/ hwad Nampn the och hafwa kunna/ igenom Sundet til at föra/ wara förbudne.

V.

Skole the Nederländske Inbyggiare i Danmarck och Nor-

rige

Titelsida till "Fredz Articlar emellan Hans Kongl. Mayestet i Danmarck, Och The Herrar General Staterne i the förenade Nederlanden", föremålet för annons i "Ordinari Post Tijdender" den 12 november 1645.

övervägande — infunno sig bokbindare och bokhandlare med sina boklager på marknaderna, där de slogo upp sina gatubodar. M. B. Swederus anför i ”Boklådorna i Uppsala 1616—1907” ett exempel från den uppsvenska lärdomsstaden, där några bokbindare i mars 1613 klagade hos Axel Oxenstierna över att ärkebiskopen Petrus Kenicius under Distingsmarknaden i Upsala låtit tillsluta deras gatubodar. Till råga på eländet hade han dem ”medh otilbörligh skellordh öfwerfallit”. Varför då detta övergrepp från fridens och saktmodighetens högste representant? Jo, orsaken till hans ingripande var, enligt de klagandes åsikt, den, att ärkebiskopen för egen räkning låtit i Stockholm trycka en skolbok, som han erbjudit bokhandlarna att köpa — till ett högre pris än de ansågo skäligt. Bokhandlarna skaffade sig en egen upplaga av boken, som de sålde till den studerande ungdomen både i Stockholm och Upsala. Det var för att förhindra försäljningen av denna konkurrerande upplaga och på så sätt påtvinga köparne den dyrare boken, som ärkebiskopen ingripit. Tyvärr känner man numera ingenting om utgången av denna strid, som fördes mellan oss ”fattige män bookbindere och bookförere här i Stockholm” och ”thenn ehrwyrdige herrn, mester Pär Kennitius, erchebiscop i Upsala” därför, att denne varit självisk nog att erbjuda dem sin bok ”stycket för 2 mark obundna”, medan den i verkligheten ”icke kostar honom mer än 5 öre stycket”.

Två år senare, 1615, påpeka bokbindarne i en skrivelse, undertecknad av samtliga i Stockholm verksamma inom yrket och bevarad bland Bokbindare-Embetets handlingar, att de tidigare erhållit muntligt löfte att få besöka de olika marknaderna, men att de på grund av ett nyligen skett beslag av deras marknadslager, önskade detta löfte skriftligen bekräftat.

I september följande år utfärdade Gustaf II Adolf privilegium för magister Eskillus Petri Stabbyensis att upprätta boklåda i Upsala. Det hade visat sig nödvändigt att göra något för en lättare och snabbare tillgång på böcker för de studerande än vad som var möjligt,

En bokbindares verkstad. Kopparstick från 1600-talet.

när bokbindarna och bokhandlarna endast uppträdde vid marknadstillfällena. Då det för magister Stabbyensis utfärdade privilegiebrevet säger åtskilligt om dåtidens förhållanden på den svenska bokmarknaden — ett område, som är av speciellt intresse i sammanhang med de första svenska tidningsannonserna, vilka behandlade bokverk — anföres detsamma här i sin helhet: ”Wij Gustaf Adolph etc. giöre witterligitt, att effter wij gerna shee, att Upsala academia och andre particular skoler här udi wårt rijke, måtte i alle måtto promoveret och befordret warda, och nu förmerckie till deras promotion fast af nöden wara, att een Bocklådhe måtte uprättas, der ungdomen, som sigh i bockliga konster öfua will och studera, må kunne bekomma till kiöps sådanne böcker och materier, som de

kunna sina studia der med continuera och fortsettia, derföre hafva wij effterlåtitt, som wij och nu udi dette wårt öpne breffz krafft nådigst effterlåthe, att brefwijsare M. Erick Petri Stabbyensis må der udi Upsala uprätha een bocklåde, effter som han underdånigst hafuer latith förnimma sigh der till lust hafue och elliest ödmiukeligen der till wår nådige consens postuleret. Wij hafue och nådigst tillåtitt honom, att han udi förbe:de Upsala stadh må frijtt bygga och boo, för all Cronones uttlagor och borgeligh tunga, och aldeless niutha den frijheett och priuiligier som een uthaf Professoribus. Sedan och på dett han deste förr må komme förbe:de bocklåde tilgångz och sedan kunna henne widh macht hålle, hafue wij nådigst henom tillstadt, att han må åhrligen söckie till Tysslandh effter allehanda böcker, dem han sedan må tull och accijs frij införe och förhandle, dock skall han wara förtencht att föra ihn sådanne böcker, bådhe theologiske och politiske, så wäll som andre materier, som fäderneslandet och besynnerligen dem, som studera, kan wara tient medh. Men dett godz, som han will uttskepa och tilhandla sigh sådanne böcker medh som sagdt är, dett ware sigh huad dett wara kan, lijtett eller mykitt, skall han som andre wåre undersåther göre oss och cronann der af tull och accijs. Endtligh och på dett han och förbe:de böcker, sedan han dem ihn bekommit hafuer, må kunna better föryttre och sigh till gode och nytto förwända, hafue wij och nådigst effterlåtitt honom söckia alle frijmarcknader, som åhrligen här udi wårt rijke hålles. Förbiude fördenskuldh wåre stådthållere tullenärer och fougdter, sampt borgmestare och rådh udi städerne att göre honom emott dette privilegium någott hinder eller förfång udi någon måtto. Der de samptligh och alle andre, som för wåre skuldh wele och skole göre och lathe, wethe sigh att effterrätta. Datum Stockholm den 15 Septembris, Åhr 1616. Gustavus Adolphus.”

Petri Stabbyensis, som av obekant anledning upphörde med sin verksamhet som bokhandlare, efterträddes 1622 av den tyskfödde

Boklåda på 1600-talet. Samtida kopparstick.

Johan Tile, som emellertid redan efter två år lämnade plats för Zacharias Schurerus. I april 1637 visiterade Axel Oxenstierna i Johan Skyttes närvaro Upsala akademi, och att därvid även bokhandeln i Upsala var föremål för hans intresse, framgår av hans yttrande: "Een Bookförare skal man ordinarie haffua, den som är aff wår religion, och förer oss nyttige Böcker tillhanda. Borde ey heller tillåtas, att hwar och en promiscue köper Papistiske Böcker, Calvinistiske och andre sådana böcker, som äro emoot wår religion."

Avsättningen av boktryckarnas alster främjades, som nämnts, dels genom de fasta bodar, som funnos för ändamålet, dels även genom den verksamhet, som bedrevs av de kringresande ombuden för boktryckarna. I det förra fallet låg redan i den allmänna kännedomen

om bodens belägenhet en tillräcklig reklam, i det senare gjorde de kringresande bokförsäljarna reklam genom att sätta upp anslag utanför sina härbärgen eller på kyrkportarna. Att även andra och mera drastiska medel ibland tillgrepos, då det gällde att sätta tillbörlig fart på avsättningen av ett bokarbete, visar den befallning, som biskop Konrad Rogge i Strängnäs utfärdade till prästerna i stiftet att köpa det ”Breviarium Strengnense”, som han 1495 låtit trycka hos Johannes Fabri i Stockholm. Inom två månader hade prästerna att insända sina beställningar till sakristanen vid Strängnäs domkyrka och för att göra reklam för sitt breviarium, som han dessutom sålde ”till lågt pris”, utlovade biskop Rogge 40 dagars avlat åt var och en, som köpte ett exemplar inom den utsatta tiden. Men det var icke nog med att den, som lydde befallningen och köpte, skulle belönas: den, som icke köpte, skulle bestraffas. Bannlysning och tre markers böter hotade den, som icke i tillräckligt hög grad lät sig lockas av det låga priset och ryckas med av reklamens avlatslöfte.

”Ordinari Post Tijdender” fortsatte, så vitt man numera vet, att utkomma åtminstone fram till 1651, men huruvida tidningen också utgavs åren 1652—1655 är ovisst, ty endast ett — för övrigt odaterat — nummer finnes kvar från 1655. Det bär titeln ”Post-Tijdender ifrån åthskillige Orter Åhr 1655” och saknar såväl ordningsnummer som den ram, inom vilken titeln på ”Ordinari Post Tijdender” i regel var tryckt.

Innehållet utgöres av underrättelser ”Ifrå Hamburg den 6 och 7 Octob.” om ett engelskt nederlag i Väst-Indien samt ”Ifrån Warschaw den 12 Sept. St. v.”, förmälande, ”at Hans Kongl. Mayst. i Swerige, hafwer dhen 7 hujus några Mijl ifrån Crakow slaget Konungen i Påhland sampt hans underhafwande Armee aldeles aff Fältet”.

Medan, som redan tidigare nämnts, ”Ordinari Post Tijdender” trycktes hos Ignatius Meurer, är det antagligt, att Henrik Keyser

N:o Prima.

Af dhe den 22. Novemb. ankombne

Nya AVISER

Anno 1655.

Ifrå Wien / den 22. Octob. St. N.

Ithur Öfwer-Slesien continuerar igenom een expreß. Coureer / at Crakow til the Swenske per Accord är öfwergånget / oc at den Tartariske Succurs, förvthan tilförende vndfångne Peningar icke marchera wille / fördenskul Kongen i Påhlen medh dhe 4000. Hoos sigh hafwande Ryttare ifrån Tourna til Ratibor sigh begifwit hafwer / tå dhet på Slesiske Gräntzen liggiande Käyserske Folcket / honom til at retirera sigh / i begynnelsen icke hafwer tilstädia welat / men på sidstone sådant skee låtet. Then Nya Krijgzwärfningen / effter som Peningar fattas / går nu långsamt fort / förthenskul sigh många Officerare absentera.

Aliud ab eodem.

Vthur Ratibor förmäles af den 14. Dito / at the Swenske widh paß 38000 Man starck för Crakow stå skole / och at hoos dem ännu 12000 Påhler / hwar ibland 4000 Tyske Ryttare äre / frijwilligh sigh i Tienst begifwit hafwa. Konungen i Påhlen säyes stå medh 9 a 10 Tusend Man starck widh Tourna 12 Mijl ther ifrån / och wentade effter the hörsamme Cossakernas Hielp / men dhe rebelliske Cossaker wille honom ingalunda passera låta.

Ifrån

Titelsida till första halvarket — "N:o Prima" — "Af dhe den 22. Novemb. ankombne Nya Aviser". Årgången 1655.

heller betyga emoot them wår nådige ynnest och Clementz än wåre skälige hembd och ijfwer emoot them låta skärpa: Hwarföre invitere och biude Wij edher här medh nådigist och alfwarligen / at så snart i thetta wårt diplama öfwerseedt och läset hafwe / sökie wårt nådige beskydd och protection, vpseyandes all corespondens och gemeenskap med Konungen i Påhland / och innan den 20. Daghen Styl. Vet. nestkommande Octobris Månadt til Warßow / antingen sielfwe edher instelle / eller edre deputerade dijtskicke / medh nöyaktige Fulmakter försedde: Hwilket om j hörsambligen warde efterkommandes / tilseye wij Edher / eder Religions Frijheet / oföranderligen at wela conservera, jembwäl ock påbiuda wårt Krigzfolck / at the ifrån all Fiendtligh invasion och wåldsampt plundrande / så på Ridderskapet och Adelen / som Städer / Byer och Vndersåter / sigh skole enthålla / såsom och förskaffa edher Köphandelens frije lopp / medh the angrentzande / så myckei närwarande Tijdz lägenheet möyeligen tillåter / och sidst hwadh edre desiderier medh komma / som angå edert Ståndh / digniter, Lagh och jurisdiction, thet weele Wij på wederbörligit sätt / låta Oß anlägne wara: Så frampt j nu thenne wåre Kongl. ynnest förakte / och edher icke ifrån Konungen i Påhland skillie och separere, icke heller fredsambligen och vthi stillheet edher förholle / thå skole j weta / at wij wele holla edher för Fiender / och eder Godz och Håfwor wår Fisco tilslå och vnderkasta: Hwar medh wij edher Gudhi nådeligen befahle.

Ifrå Stettin aff den 30. Octob.

Vthur Påhlen ankomma numehre the goda Tijdender / at Staden Crakow tillijka medh Slottet den 9. Octob. per accord är öfwergången / och Herr General Major Würtz til Öfwer Commendant ther vthi lagdt worden. Qwartianerne hafwa sigh allesampteligen til Kongl. Mayst. Tienst och devotion begifwit / såsom och the Herrar Potocky / Conjeckpolsky / Landzkornsky och flere andra Ryssiske Grandes / sigh hafwa accommoderat.

Här hoos warder vthgifwit Ständernes vthi Littawen Edelige Revers / hwar medh the sigh och sine efterkommande / Kongl. Mayst. och Sweriges Crono / til Ewiga Tijder förbundet och giordt vnderdånige.

Sista sidan till andra halvarket — "N:o Secunda" — av samma nummer av "Nya Aviser" som å föregående sida. Under strecket har redaktionen placerat sitt annonsmeddelande om den bilaga, som medföljer tidningsnumret.

tryckte ”Post-Tijdender ifrån åthskillige Orter Åhr 1655”. Med säkerhet vet man, att Henrik Keyser — huvudet för den första av de tre generationer av boktryckarfamiljen Keyser, som spelade en så framträdande roll inom den svenska boktryckeriverksamheten på 1600-talet — tryckte de tidningar, som under den gemensamma titeln ”Några Nya Aviser” utkommo under större delen av femårsperioden 1655—1660.

”Några Nya Aviser”, som åtminstone under åren 1656 och 1657 utkommo regelbundet en gång i veckan, voro delade i två halvark, vilka till en början kallades ”N:o Prima Af dhe den . . . ankombne Nya Aviser Anno 1655”, ”N:o Secunda Aff the den. . . ankompne Nya Aviser Anno 1655” o. s. v. Posten från utlandet anlände under denna tid till Stockholm på torsdagarna, och tidningen utgavs på fredagarna.

Innehållet i det första numret rör de Nya Aviser, som ankommit den 22 november 1655 — idel krigsnyheter, bl. a. ett meddelande från Riga av den 19 oktober samt en Extract-Skrifwelse från Crakow av den 12 oktober, förmälande, att ”den 9 hujus skedde fullkomligh evacuation och öfwerlefwerande aff Staden Crakow tillijka med Slottet”.

Det andra halvarket till samma nummer, ”N:o Secunda Aff the den 22 Novemb. ankompne Nya Aviser Anno 1655”, innehåller den tredje, till vår tid bevarade svenska annonsen. Den har följande lydelse: ”Här hoos warder uthgifwit Ständernes uthi Littawen Cedelige Revers, hwar medh the sigh och sine effterkommande, Kongl. Mayst. och Sweriges Crono, til Ewiga Tijder förbundet och gjordt underdånige.”

Som synes rör det sig både i textmeddelandena och i den citerade annonsen om Carl X Gustafs polska krig, vilket några månader förut tagit sin början och vars första skede kulminerade i de svenska truppernas erövrande av Polens gamla huvudstad Krakau och det starkt

befästade Thorn samt fördraget med den hårt ansatte kurfursten av Brandenburg.

De båda första svenska annonserna hade, som ovan nämnts, stått att läsa i ”Ordinari Post Tijdender” för den 27 augusti och 12 november 1645, den tredje följde nära nog på dagen tio år efter den andra. Eftersom både den första och den andra numera kända annonsen återfinnes i den första årgången av ”Ordinari Post Tijdender”, är det troligt, att annonser — åtminstone då och då — förekommo även i följande årgångar, fastän det tyvärr icke är möjligt att nu, då endast ofullständiga årgångar finnas bevarade, med bestämdhet avgöra detta.

Det är dock antagligt, att Meurer, som var en mycket energisk och företagsam herre, annonserade om sina nya förlagsartiklar flera gånger än de två, som alltjämt äro kända. Ur många synpunkter är det beklagligt, att så stora delar av Sveriges första egentliga tidning skola ha gått förlorade, ty en fullständig serie skulle med all säkerhet ha kastat åtskilligt ljus över personer och förhållanden omkring 1650-talet och kanske också skänkt ytterligare en och annan inblick i boktryckaren Ignatius Meurers verksamhet både som driftig fackman i verkstaden vid Köpmannagatan och som trätlysten advokat.

Det första halvarket av ”Nya Aviser” avslutades i regel med tillkännagivandet, att ”Här på fölgier N:o Secunda” och i dessa secundaark återfinnas åtskilliga annonser i de nummer, som finnas förvarade på riksbiblioteket. Sålunda tillkännager en annons i aviserna av den 20 december 1655, att ”Här hoos uthgiffs Fyra åthskillige Latijnske Breff, som uthur Påhlen äre hijt ankompne”, och den 21 februari 1656 annonseras, att ”Medh nästfölgiande Post skal fölgia een Relation om Muscowitern och then Kongl. Swenske Gesandten”.

Från början av 1656 kallas primaarken ”Numero I” och secundaarken ”Numero II”.

Annonser finnas i ”Numero II” både för den 21 och 28 februari

RELATION

Om then Herrlige Victorie, som Hans Kongl. Mayst. til Swerige/ emoot Czarnecki den 8. Feb. Anno 1656 widh Wlostowitz erhålit hafwer.

Thet hafwer Öfwerske Leutenants Aschenbergs/ medh Fiendens sidst håldne lyckelige rencontre hoos Radom/så myckit operat/ och Fienden een sådan sträck injagat/at så snart han om samma action förnam/ och ther hoos wiß Kundskap erhölt/at Hans Kongl. Mayst. til Swerige medh sin Armee vthi negden/ och marchen emoot Weichselströmen war begrepen/han tå icke allenast sigh på bemelte Weichselströmen åter igen vthi hastigheet tilbakars retirerade/vthan thet hafwer och then Sandomiriske Adelen/fruchtandes för Hans Kongl. Mayst. sigh ifrån honom affsondrat. Effter som nu Hans Konglige Mayst. sin marche/ så myckit möijeligit war/ lät gå fort/ hafwer han then samme öfwer Floden Pilcza widh een Byy/benämbd Bronkew/ åth Radom tagit/ och så wijdare åth Weichselströmen fortsatt/ i then mening/ samma Strömen vthföre alt in til Cazimirs at passera, Men tå Hans Kongl. Mayst. af the vthskickade Partier fick Kundskap på samma Wägen/at Fienden drogh sigh åth Sijdan vth medh bemelte Weichselströmen/ alt in til Solecz, kom samma resolution Hans Kongl Mayst. något fremmande före: Och förthenskul/ (på thet at Fienden honom icke skulle komma på Ryggen/ och thet vnder General Major Bülaw tilbaka lembnade Infanteriet tillijka Bagagien incommodera, eller them någon Skada tilfoga) resolverade han sin marche til

Titelsida till den "Relation", vilken medföljde som bihang till "Numero II" av "Nya Aviser" den 13 mars 1656.

samt 6 och 13 mars, d. v. s. i fyra omedelbart efter varandra följande tidningsnummer. Det är första gången, som man påträffar en så tät följd av annonsmeddelanden, säkerligen beroende därpå att de icke voro annonser i den meningen, att de infördes mot betalning eller ens av boktryckaren själv såsom ett meddelande till läsekretsen om ett nytt, av honom utgivet arbete, utan snarare voro att betrakta som ett redaktionellt tillkännagivande i annonsform. De ur annonssynpunkt viktiga orden "fins til kiöps hoos" samt boktryckarens namn saknas nämligen i dem alla, och de skrifter, om vilka annonserna handlade, såldes troligen ej separat, utan sändes med tidningen såsom bilaga. Dessa bihang handlade om de pågående krigen, fredsunderhandlingarna m. m. samt hade egna titlar, såsom "Extract-Skrifwelse", "Particular-Skrifwelse" eller "Relation".

Annonsmeddelandet av den 28 februari lyder: "Här hoos uthgiffs een Relation om Storfurstens Intogs Process, och at dhen Swenske Legaten hafwer fått Audience hoos Storfursten, och om något annat mehra, som ther sammestädes är passerat". Den 6 mars heter det: "Här hoos uthgiffs een Copia af ett Breeff som til Hans Kongl. Mayst i Swerige af Öfwerste Leutnant Aschenberg är skrifvit, bredewidh ett kort Uhtogh af een Relation uthur Warschaw" och den 13 i samma månad: "Här hoos uthgifs een Relation, Om then Herrlige Victorie, som hans Konl. Mayst. til Swerie, emoot Czarnecki den 8 Februarij, Anno 1656, widh Wlostowitz erhållit hafwer".

Jämför man här annonsmeddelandets ordalydelse med relationens egen rubrik, som lyder: "Relation Om then Herrlige Victorie, som Hans Kongl. Mayst. til Swerige, emoot Czarnecki den 8. Feb. Anno 1656 widh Wlostowitz erhållit hafwer", finner man, att relationens titel i sin helhet — skillnaden består blott i några olikheter i stavning o. d. — använts såsom annonstext, och att framför titeln endast placerats de inledande orden "Här hoos uthgifs een. . .". Det förefinnes alltså, som synes, en tydlig och helt säkert från boktryckarenutgivarens sida fullt medvetet åstadkommen skillnad i annonstextens

VI VAT.

CAROLUS
CAROLO
VICTORI HERES
REGNISQ; SVECIÆ
PRINSEPS
NATUS
Anno M. DC. LV.
24. Nevemb.

VI VAT.

NEQVID DEESSET FOELICI-TATI.	SVECIE, IMMO, CHRI-STIANI OR-BIS.	DEUS TER OPTI-MUS MAXI-MUS.
CAROLO GUSTAVO REGI.	PIO FOELICI AVGVSTIS-SIMO.	SAR-MATHIÆ VICTORI HÆREDEM.
IN NOMINIS SVI GLORIAM Regnorumq;	SVECIÆ FVLCIMEN, NASCI VO-LVIT.	ACCLA-MENT ITAq; AMICI SO-CIIQVE.

Med anledning av prins Carls av Sverige, sedermera Carl XI, födelse höll den svenske ambassadören i London, Christer Bonde, "ett härligit panquet" den 20 februari 1656. Till både gästernas och allt folkets glädje voro balkongerna på sändebudets bostad prydda med stora träkronor, "ziradhe medh skiöna klara Glaas, aff allehanda färga, där uthi ijdel Lampor woro som brunno", varjämte de här avbildade "latinske skriffter stodo i alla Fönstren med uthprydde Crantzar". Ur "Nya Aviser, Numero I" av den 13 mars 1656.

formulering, då det — som fallet var med Meurers annons om ”then Swenska Ubsala Psalmboken” — gällde en verklig annons om ett saluhållet arbete och då det blott var fråga om att i annonsens form lämna ett meddelande om en gratisbilaga till tidningen.

”Numero I” av de på den 13 mars ”ankompne Aviser” innehåller ett meddelande från London av den 22 februari, som tydligt visar det originella, men för tiden ingalunda främmande sätt, på vilket man gjorde ”reklam” för vissa stora händelser. Det heter nämligen: ”Nytt som här passerar, är detta, at hans Excell. Her Ambassadeuren, Her Christer Bonde, hölt den 20. hujus, ett härligit panquet för den Unge Arff Prinsens i Swerige Födelse skuld, på hwilket, dhe förnämbste Engelske Grefwar och Herrar, läte sigh befinna. Jagh sänder här hoos m. hr. dhe latinske, skriffter, som stodo i alla Fönstren medh uthprydde Crantzar: (återfinnas avbildade på sid. 90).

Huset war fyrkantigt, medh tree Balcauner, den ene större än den andre. Uppå den öfwerste stodh en stor Chrona, giord aff Trää, Ziradh medh skiöna klara Glaas, aff allehanda färga, där uthi ijdel Lampor woro som brunno: Dee andre både Wåningarne woro uti omgångarne på lijka maneer uthprydde, hwilke alle gofwo ett sådant skeen ifrån sigh, at man thet wijda, öfwer Staden, hafwer see kunnat: Widh hwilken alt myckit Folck hafwer stådt, och den samma påskodat. Elliest så förmoda wij, at Her Ambassadeuren skal innan 2. Månader wara här ifrån afferdigat.”

Orsaken till det ”härligit panquet”, som Bonde gav för sina förbindelser inom den högsta engelska aristokratien, var den, att Carl X Gustaf och hans gemål, Hedvig Eleonora, den 24 november 1655 välsignats med en son, sedermera Carl XI. Att förberedelserna varit omfattande kan man förstå, då festen gick av stapeln först tre månader efter den glada tilldragelsen hemma i Sverige, att den väckt uppseende och varit lyckad torde man kunna sluta sig till därav, att den redan två dagar senare blev föremål för en så ingående, till och med ”illustrerad” skildring.

I senare halvarket för den 1 maj 1656 påträffas åter ett annonsmeddelande: ”Här hoos uthgifs een Berättelse, huruledes Staden Sandomir genom Jesuwiternes practiquer, fuller war igenkommen uthi Polackernes woldh, men sedan afbrendt och Slottet medh 1000 Polackar, hwar ibland woro monge förnehme Herrar, är uthi Lufften sprunget. Tillijka medh annat mehr som wedh Kongl. Swenske Armeen passerat är: daterat Warsow den 28 Martij st. v. 1656.” och omedelbart därunder ytterligare följande: ”2. Om then Rencontre, som Hans Förstl. Nåde Herr Marggrefwen af Durlach medh the Pohler hafft hafwer.” Av det sistnämnda vill det synas, som om den senare skriften blivit färdig just som tidningens sista sida i övrigt varit i ordning och därför fått komma med såsom bihang numro två.

De båda annonsmeddelanden, som återfinnas den 15 och 22 maj 1656, hava en annan, mera om en boktitel erinrande uppställning än sina föregångare:

”Här på fölgie twenne Extract-Skrifwelser uthur Thorn, daterat den 17. och 20. April 1656.
Såsom ock
Några åthskillige Breffz- Uthtogh, om thet Pohlniske och Pryssiske Krijgzwäsendets Tilstånd”

och

”Här hoos fölier Een Copia af Secreterarens Her Matthiae Biörneklows Breeff til Vise-Cantzeleren i Pohlen Her Hieronymum Radziewsky.
Såsom ock
Een Relation: Om thet som är förelupet, sedermehra Hs. Kongl. Mayst. ifrån thess Armee förreeste, och besynnerligen hwad widh then lyckelige Actionen, som hölts een Mijhl ifrån Gnesen medh Fienden, är passerat. Extraherat uthaf thet til Hs. Kongl. Mayst. försände Brefwet de Dato Hufwud-Qwarteret Wremiei den 29. Aprilis Anno 1656.” Här har man alltså gått ännu ett steg längre än då man

nöjde sig med att ord för ord avtrycka skriftens titel, i det man till och med sökt återgiva dess uppställning.

Den 26 juni innehåller aviserna en annons om att "Här hoos een Skrifwelse af Hans Högh. Gräffl. Excellentz Her General Fäldt Marskalcken Wrangel, etc. de Dato Hufwud-Qwarteret Schloseka den 27. Maij, St. V. Anno 1656" och den 5 juli samma år läses ett annonsmeddelande om ett "välment betänkande", som blivit "förswenskadt af thet Tyska Exemplaret". Det lyder så: "Härhoos är tryckt, Ett wälmeent Betänckiande, fattadh af en uprichtigh Patriot, uthur Staden Dantzik; öfwer then, uthi Czarnecky Nampn, igenom en ung Grefwe af Ostrorog, til thet ährebare Rådhet thersammestädes giorde Propositionen." Den tolv sidor starka skriftens första sida överensstämmer ord för ord med annonsens text.

Efter ytterligare tre veckor förkunnas det den 31 juli, att "Här hoos är tryckt Een Sanfärdigh Berättelse uthur thet Swenske Fält-Lägret widh Nowodwor, af den 30 Junij. Sampt Een Extract uthur Thorn, om Staden Warschows öfwergifwande." Berättelsens egen titel stämmer någorlunda med annonsens text, men talar om "Staden Warschows eröfrande" i stället för "öfwergifwande". Större skillnad mellan annonstext och titel på vederbörande skrift finner man någon tid senare, då annonsen — det är den 21 augusti 1656 — lyder: "Här uppå fölier Een Extract af een Skrifwelse uthur Rijga: Om några the Wåras hafde Actioner medh Fienden", medan den lilla fyrasidiga skriftens rubrik är: "Extract Skrifwelse Uthur Riga, then 11. Augusti An. 1656 Tryckt then 20 Dito." Samma bristande överensstämmelse återkommer i numret av den 28 augusti, där det annonseras om att "Här efter fölia några Extract-Skrifwelser, ifrån åthskillige Orter, Såsom Reval, Riga och Narfwa", medan däremot skriftens titel har följande lydelse: "Några Extract Skrifwelser, Uthur Reval, Riga och Narwen, Tryckt then 26. Augusti An. 1656."

I de följande numren av 1656 års årgång återfinnas annonser av samma slag och samma utseende, som de här ovan återgivna. Ibland

råder det fullständig överensstämmelse mellan annonstext och bihangstitel, ibland skilja de sig i formuleringen ganska väsentligt. Här nedan följer en uppräkning av dessa annonser, som alla hava det gemensamt, att de till fullo visa det stora intresset hos allmänheten för Carl X Gustafs polska och ryska krig åren 1655 och 1656, vilka det närmast därpå följande året skulle få sin omedelbara fortsättning i det bragdrika tåget mot Danmark. Detta fälttåg slutade, som bekant, med freden i Roskilde — Sverige hade nått högre i politisk makt och yttre storhet än någonsin förut.

De nyssnämnda annonserna under de sista månaderna av 1656 äro av följande innehåll: (i "Numero II" av den 4 september): "Här bredewidh äre tryckte Några Extract-Skrifwelser uthur Wiborg och Ny Slott"; (i "Numero II" av den 11 september): "Här hoos äre tryckte Några åthskillige Particular-Skrifwelser, om thet nuwarande Pohlniske och Pryssiske Tilståndet"; (i "Numero II" av den 18 september): "Här hoos äre tryckte några Particular-Skrifwelser ifrån åthskillige Orter"; (i "Numero II" av den 2 oktober): "Här hoos följa några Particular-Skrifwelser ifrån Finland"; (i "Numero II" av den 16 oktober): "Här hoos följa åthskillige Particular-Skrifwelser, om thet Pohlniske, Pryssiske och Lijffländske Tilståndet, Anno 1656. Såsom ock Om hvad som ifrån Narfwen, Pernow, Refwal och Wiborgh berättas"; (i de "Den 23 October ankompne Nya Aviser"): "Här effter fölia några Particular Skrifwelser uthur Riga"; (i "Numero II" av den 6 november): "Här effter följa några Particular Skrifwelser uthur Hinter Pommern och Pryssen"; (i de "Then 11 Decembris ankompne Nya Aviser"): "I Morgon följa 3. åthskillige Particular-Skrifwelser, angående thet Pohlniske och Pryssiske Krijgzwäsendets Tilstånd"; (i "Numero II" av den 25 december): "I Morgon följa ännu några Particular-Skrifwelser."

Under förra delen av 1657 fortsatte "Nya Aviser" att utkomma på samma sätt som skett under det föregående året, och det första halvarket avslutades med ett meddelande, placerat under ett streck på

numrets sista sida, att ”Här på föllier Num. II”, medan ”Numero II” i sin tur ofta nog — precis som under 1656 varit fallet — som avslutning på sin fjärde sida hade ett annonsmeddelande av samma typ och innehåll som förut. Sådana återfinnas i följande nummer: (i ”Numero II” av den 1 januari): ”Här effter fölgia några åthskillige Particular-Skrifwelser, om thet Pohlniske och Pryssiske Krijgz-wäsendet”; (i ”Numero II” av den 22 januari): ”Här hoos följer Een Relation om hwad som förelupit är, sedan Hs. Kongl. Mayst. til Swerige passerade Weichselströmen”; (i ”Numero II” av den 21 februari): ”Här effter fölgia några Particular-Skrifwelser”; (i ”Numero II” av den 26 februari): ”Här hoos Een kort Relation, om Pohlackarnas Infall uthi Dantziker Werder”; (i ”Numero II” av den 6 mars): ”I morgon fölgia några Particular-Skrifwelser. Item Ett Universal, som Fursten Ragotzky til the Pohlniske Ständer hafwer uthgå låtit, bredewidh 2. Extract-Skrifwelser uthur Crakow och Bresslow”; (i ”Numero II” av den 13 mars): ”Här effter fölia några Particular-Skrifwelser”; (i ”Numero II” av den 19 mars): ”Här hoos följer: Extract Uthur then Pohlniske Fäldtherrens Her Georg Lubomirsky, til then Swenske Her General Majoren Würtz, Commendanten uthi Crakow, affgångne Skrifwelse”; (i ”Numero II” av den 26 mars): ”Här effter fölgia några Particular-Skrifwelser”; (i ”Numero II” av den 2 april): ”Här hoos fölgia några Particular-Skrifwelser”; d:o i ”Numero II” av den 9 april, vilka ”Particular-Skrifwelser” i sin tur innehålla ett meddelande, att ”Här hoos een Affskrifft, Af några til Hans Kongl. Mayst. til Swerige och Hans Churfurstl. Durchl. til Brandenburg gångne Skrifwelser ifrån Hans Furstl. Nåde, Fursten i Siebenburg Herren Georgii Rakoczy”; (i Numero II” av den 16 april): ”Här hoos fölgia några Particular-Skrifwelser”; (i Numero II” av den 23 april): ”Här hoos fölgia några Particular-Skrifwelser. Item: Copier af twenne Skrifwelser til Hans Kongl. Mayst. som Fursten Rakoczy å nyo hafwer afgå låtit. Såsom ock Om then Lyckelige Rencontre, som the Brandenburgiske hafwe hafft emoot Pohlackerne”;

Några Inländske

AVISER,

Jempte

Een kort Extract af een Skrifwelse vthur Trabemünde widh Lübeck: Huruledes Befäsningen Fredricks Vdde then 24. Octob. Anno 1657. til the Swenske medh Stormande Hand öfwergådt hafwer.

Tryckt then 6. November.

Titelblad till "Några Inländske Aviser" av den 6 november 1657, vari på sista sidan finnes en annons om Henrik Keysers nya upplaga av "Swenske Bibelen". Annonsen, till sin avfattning helt annorlunda än sina föregångare och betydligt före sin tid, finnes återgiven på sid. 99.

(i "Numero II" av den 30 april): "Här hoos fölgia några Particular-Skrifwelser"; (i "Nya Aviser" av den 14 maj): "Här hoos fölier een uthförligh Berättelse om then härlige Victorien som Hans Kongl. Mayst. til Swerige 6. Mijhl ifrån Crakow emoot the Pohler ehrhållit hafwer". Den "utförliga berättelsens" mycket utförliga, men också mycket stolta och segerglada titel lyder på följande sätt: "Uthförligh Berättelse, Om then Herliga Victorien, Som Hans Kongl. Mayst. til Swerige tillijka medh the allierade Armeer emoot Pohlackerne hafwer erhållit, Hwaruthinnan widh 20000. aff them äre på Platzen bleffne, Bredewidh Huru thet fasta Clöstret Czenstochowa aff them Swenskom medh stormande Hand är eröffradt wordit"; (i "Numero II" av den 21 maj): "Här hoos fölgia några Particular-Skrifwelser. Såsom ock i morgon Een interciperat Skrifwelse". Den senares originaltitel lyder: "Copia af Een Interciperat Skrifwelse til Stanislaum Kucborscium, terræ Breslecensis Vexilliferum. Uthur thet Latinske Språket oppå Tyska transfererat, och numehra förswenskat."

Vidare: (i "Numero II" av den 24 juli): "Här effter fölier een Relation om thet hwadh sigh widh Crakow tildragit hafwer"; "Een kort Relation... Tryckt then 31. Julij" meddelar under linjen å sista sidan: "Här hoos fölier ett Breeff, som Hs. Greffl. Excellentz Her Fäldtmarskalck Douglas til the Norske Inbyggiare hafwer afgå låtit. Item Een Copia af ett förtroget Breff til the Norske Inbyggiare. I morgon tryckias Uthländske Aviser, som ifrån åthskillige Orter äre ankompne"; "Några Particular-Skrifwelser... Tryckte then 1. Augusti" hava på sista sidan följande annonsmeddelande: "Här på fölgia ännu några Extracter och Particular-Skrifwelser ifrån åthskillige uthländske LandzOrter".

Under den återstående delen av 1657 utgåvos Aviserna på obestämda dagar, under skiftande titlar och utan vare sig tids- eller nummerföljd. Inga annonser eller redaktionella annonsmeddelanden förekomma i dessa nummer förrän i "Några Inländske Aviser, Jempte Een kort Extract af een Skrifwelse uthur Trabemünde widh Lübeck:

Huruledes Befästningen Fredricks Odde then 24. Octob. Anno 1657, til the Swenske medh Stormande Hand öfwergädt hafwer. Tryckt then 6. November”. Nedre hälften av detta nummers åttonde sida upptages nämligen av följande högst intressanta, verkliga annons: ”Är wetandes, at medh Hans Kongl. Maytz. vår Allernådigste Konungs och Herres serdeles Privilegio är hoos thess Booktrycker i Stockholm Hendrich Keyser, Swenske Bibelen å nyo af Trycket oplagt, uthi regal quart medh Zihrligh Styl, uthgående Verser, wahnlige Summarier, Concordantier, Gloser och Figurer: Och alle Trycke Fehlen medh största flijt corrigerade: Mycket beqwemligh för resande Persohner, men enkannerligen Theologiæ Studiosis och andra som Biblien dageligen wedh Handen hafwa wele. Och finnes nu then samma här effter hoos Bookebindarne, så wäl i Marknaderne som elliest, til Köps”.

Den, som läst de få annonser — de numera kända äro ju blott tre — vilka före denna stått att läsa i landets enda tidning och även tagit del av de tämligen enahanda annonsmeddelanden, som sedan närmare två års tid återfunnits i ”Nya Aviser” eller deras bihang, förvånas över den nya och friskare ton, som kännetecknar den keyserska bibelannonsen. Redan de första orden — ”Är wetandes” — äro någonting nytt och böra icke ha förfelat att göra verkan på tidningens läsare. I likhet med Meurer, då han 1645 annonserade sin psalmboksupplaga, skyndar sig Keyser därefter att tala om att han åtnjuter ”wår Allernådigste Konungs och Herres serdeles Privilegio” samt att han är ”thess Booktrycker i Stockholm” — tvenne fakta, som inför allmänheten talade sitt tydliga språk om vederbörandes skicklighet och alltså också utgjorde en borgen för det annonserade bokverkets kvalitet. På ett sätt, som verkar mera typiskt för en långt senare tid än 1600-talet, lämnar därefter boktryckaren-bokförläggaren åtskilliga meddelanden om sin nya svenska Bibeledition: han nämner dess format, ”regal quart”, och är angelägen, icke blott att påpeka den ”zihrligha Stylen” och de ”wahnlige Summarier, Concordantier, Glo-

Extract vthaff ett Brefff/ daterat i Trabemynde widh Lybeck/ then 29. Octob. 1657.

Rått nu kommer En ifrån Lybeck och berättar/ at en expresse Afskickader war ifrån Hs. HögGräffl. Excell. Herren General Fäldt-Marskalcken Wrangel ther igenom passerat/ ernandes sigh medh hast til Kongen åth Wißmar/ medh the goda Tijdender/ hurulledes nemligen höghbemelte General Feldtmarskalck hafwer i nästförledne Lögerdagh/ som war then 24. hujus/ medh Storm eröfrat Befästningen Frederichs Udde/ och fått therwthi til fånga Dancke Rijkz-Marsken Her Anders Bille jempte een annan vthaff Rijkzens Rådh sampt många andra Officerare/ och öfwer 2000. gemene Soldater/ så och en hoop medh Artigleriet och Bagagen/ och twiflar man här ingalunda at thet aldeles skal wara sant.

År wetandes/ at medh Hans Kongl. Maytz. wår Allernådigste Konungs och Herres serdeles Privilegio är hoos theß Booktryckker i Stockholm Hendrich Keyser/ Swenske Bibelen å nyo af Trycket vplagt/ vthi regal quart medh Zihrligh Styl/ vthgående Verser/ wahnlige Summarier/ Concordantier/ Gloser och Figurer: Och alle Trycke Fehlen medh största flijt corrigerade: Mycket beqwemligh för resande Persohner/ men enkannerligen Theologiæ Studiosis och andra som Biblien dageligen wedh Handen hafwa wele. Och finnes nu then samma här effter hoos Bookebindarne/ så wäl i Marknaderne som elliest/ til Köps.

Åttonde sidan av "Några Inländske Aviser" av den 6 november 1657 med Henrik Keysers annons om den nya upplagan av "Swenske Bibelen". Annonsen, som fyller nära nog halva tidningssidan, är icke blott den dittills största i svensk press, utan skiljer sig från de tidigare även därigenom, att dess formulering är betydligt slagkraftigare och dess reklamvärde avsevärt större.

ser och Figurer", utan också, att man gjort sitt allra bästa för att korrigera "alle Trycke Fehlen" — med vad resultat är icke så gott att säga. Bokens format gör den mycket bekväm att hantera, av nytta särskilt för resande personer, teologie studerande och över huvud alla dem, som dagligen vilja ha sin Bibel till hands — påpekanden, vilka i en annons givetvis äro synnerligen lämpliga och psykologiskt riktiga. Till sist, i stället för det vanliga "fins til kiöps hoos. . .", meddelas, att boken kan köpas hos bokbindarne, både i deras bodar på marknaderna och "elliest", d. v. s. i deras fasta butiker.

Uttrycket "fins til kiöps hoos. . .", vilket återfinnes redan i den första annonsen 1645, var hämtat från boktryckarnes egna, annonsartade tillkännagivanden om tryckort m. m., som redan på 1500-talet förekommo på sista sidan i nyutgivna böcker. Härifrån överflyttades vändningen i fråga direkt till de första annonserna och blev så småningom en annonsfras, vilken, numera omarbetad till uttrycket "till salu hos", alltjämt dagligen förekommer i snart sagt varje tidnings annonsspalter.

Henrik Keysers Bibelupplaga, vars första titelblad, utfört i kopparstick av Wolffgang Hardman — densamme, som några år tidigare graverat vapnen i den keyserska vapenboken — upptager bibliska scener och verkets namn, är en med bilder i kopparstick ganska rikt illustrerad volym, omfattande över 650 sidor.

På den åttonde sidan av "Några Uth- och Inländske Niya Aviser Ifrån åthskillige Landz-Orter Anno 1657. Tryckte then 24. Decemb." finnes ånyo en annons, denna gång av följande innehåll: "Är witterligit, at hoos Booktryckiaren Henrich Keyser finnes een Extract af Nijehanda slagz Store Prognosticon, som kallas Tumults Trumslagaren, förmälandes allehanda Store Förandringar på thet Hög-Importerlige Undersamme Åhr 1658". Annonsens inledningsord — "Är witterligit" — äro, som synes, till sin andemening desamma som i den närmast föregående och hava något av samma karaktär som "härmed kungöres". I övrigt är annonsen, märkvärdigt nog, vore

Titelblad till den av Henrik Keyser i Stockholm 1657 utgivna upplagan av "Swenske Bibelen", föremål för annons i "Några Inländske Aviser" av den 6 november s. å.

man frestad att säga, synnerligen konventionell till sitt innehåll. Efter det prov på både vilja och förmåga att skriva en intresseväckande annonstext, som Henrik Keyser så nyligen avlagt i sin Bibelannons, hade man väntat, att han skulle fortsätta på samma väg.

I slutet på "Några Inländske Nyia Aviser Ifrån åthskillige Landz-Orter Anno 1658. Tryckte then 19 Februarij" läses under det texten avslutande strecket: "I Onsdagz som war then 17. Febr: Trycktes ock några Uth. och Inländska Aviser, som kommo ifrån Pernow, Markarydh Sochn, Laholm, Halmstadh och Götheborgh" och efter "Kort och egentligh Relation" av den 8 mars meddelas: "Här hoos fölia Några Uthländske Nyia Aviser".

Nummer efter nummer är fyllt av krigsnyheter, skiftande som tidningarnas titlar, stundom är texten på tyska, stilgraden växlar och medan sista sidan ibland endast är till hälften upptagen av text och i övrigt blank, är den andra gånger festligt avslutad med en stor vignett i träsnitt. I ett nummer, kallat "Några Berättelser, Om Kongl. Maytz. til Swerige och thess medhhafwande Armees öfwerkompst uthur Holsteen til Seelandh i Danmarck, uthi Augusti Månadt, Anno 1658. Tryckte then 20. Augusti", förekommer ett närmare två sidor långt meddelande från Malmö av den 12 augusti. Slutraderna, som lyda så: "Hans Kongl. Maytz: Lijffknecht kom rätt nu hijt, och berättar Hans Mayst: liggia under Köpenhambn. I Dagh äre 55. Skott hörde. I morgon wil Gudh Stormes Köpenhambn, GUDH göre wåre Bijståndh", syfta på det moment under Carl X Gustafs andra krig mot Danmark, då Köpenhamn belägrades. Utgången blev dock icke den, man hoppats på, ty tack vare danskarnas tappra försvar och den holländska flottans ingripande räddades den danska huvudstaden.

"Några Extract-Skrifwelser, Ifrån åthskillige Landz-Orter Anno 1658. Tryckte then 3. Septemb." avslutas med ett annonsmeddelande: "Här hoos fölier een kort Relation om then store Fäldt-Drabbningen emellan the Tartare och Ryssar, jemwäl een kort Berättelse, om hwad sigh medh Patriarchen uthi Muscow händt och tildragit

Thet Swenska Språketz

Klagemål/

At thet/ som sigh borde/ icke
åhrat blifwer.

Ahr 1658 på Trycket vthgångit/
men nu å nyo uplagt

I STOCKHOLM/

Hoos JOHANN HENRICH WERNER,
Kongl. May:tz och Upsala *Acad.* Boktr.

Ahr 1706.

Titelsida till "Thet Swenska Språketz Klagemål "av Gustaf Rosenhane, andra upplagan, Uppsala 1706. Den första upplagan, utgiven i Stockholm 1658, var föremål för annons i "Några Nyia Aviser" av den 30 december s. å.

hafwer". "Några Extract-Skrifwelser, Om Befästningen Chroneborgs Eröffrande, Anno 1658. then 6 Septemb." bära redan på titelsidan underrubriken "Jempte medhföliande Accords-Puncter", varjämte på sista sidan ånyo upprepas, att "Här hoos fölie Accords-Puncterne, Om Chroneborgz eröffrande". Detta är första gången, som en bilaga till det ordinarie tidningsnumret både angives på dettas titelsida och aviseras på dess sista sida.

Tidningarna för 1658 avslutas med "Några Nyia Aviser Ifrån åthskillige LandzOrter, Anno 1658. Tryckte then 1. Decemb.", vari

meddelas, att ”Här hoos fölia några Extract-Skrifwelser uthur Helsingör”, samt ”Tryckte then 30. Decemb.”, där det heter: ”Thet är een liten Tractat uppå Swenska Rijm affsatt, och på halff-tridie Arck in quarto uppå Trycket uthgången, hwilken intituleras: Thet Swenska Språkets Klagemål, at thet, som sigh borde, icke ährat blifwer”.

Detta arbetes författare var den tre år senare till president i Dorpats hovrätt utnämnde Gustaf Rosenhane, som, född 1619, under pseudonymen ”Skogekiär Bergbo” 1658 debuterade med ”Thet Swenska Språkets Klagemål”, skrivet i en omväxlande sju- och sexstavig jambisk versart. Det lilla häftet, vars första upplaga 1658 följdes av en ny 1706 — utgiven av Johan Henrik Werner i Upsala — inledes med ett versifierat förord, adresserat till ”Swenskälskande”, varefter själva ”klagemålet” börjar så:

”Medh rätta jagh migh klagar,
Uthöfwer thet föracht,
På mine gamble Dagar,
Jagh blifwer uthi bracht,
Jagh som hölts förr i ähra,
Uthi så månge Land,
Dijt migh har welat bära,
Mitt Fålck medh wäpnad Hand”.

PRESS, POST OCH ANNONS UNDER 1660- OCH 1670-TALEN

REDAN DET FÖRSTA NUMRET AV ”NÄGRA NYIA AVISER Ifrån åthskillige LandzOrter” för 1659, tryckta den 4 januari, innehöll ett annonsmeddelande av samma typ, som varit så vanlig under de närmast förut gångna åren. Annonsen var av följande lydelse: ”Här på fölia några Extract-Skrifwelser om thet Pryssiske och Polniske Wäsendet, jempte flere andra ifrån åthskillige LandzOrter”.

Den åttonde sidan av ”Några Nyia Aviser” av den 9 mars innehåller en annons, vars formulering är sådan, att det icke är möjligt avgöra, om den endast är ett meddelande om ett bihang till tidningen eller en verklig tillsalu-annons. Uppställningen av texten synes avsiktligt vara gjord så, att skriftens titel skall framträda så bra och så fristående som möjligt, månne därför, att man ville ha all tänkbar uppmärksamhet riktad på den annonserade traktaten, vars uppgift skulle vara att på ett för svensk publik lämpligt sätt förklara orsakerna till Carl X Gustafs andra krig mot Danmark? Annonsens innehåll är följande:

"Thet är een Tydsk Tractat uppå Swenska affsatt och på 2. Arck tryckt,

som kallas

Enfåldige Tanckar öfwer the Twenne Frågor, Then Första: Om thet emellan Swerige och Danmarck åter opwuxne Fiendskapet, för ett heelt nytt Krijgh, och hoo som egentligen för en Begynnare af thet samma, til skattandes är? Then Andra: Hwilken Deel uppå ofullbordandet af then Rotskildske Freden skyldigh är?"

Med hänsyn till skriftens innehåll och då det i annonstexten icke säges ifrån, att traktaten finnes att köpa hos bokbindarna, får man kanske antaga, att den gick ut till allmänheten som bilaga till tidningsnumret. Klart besked får man däremot i nästa annons, som förekommer i "Några Nyia Aviser" av den 11 maj, ty här heter det: "Thens Högtberömbde Engelske Astrologi, Herren Wiliam Lillijs Prognosticon, märckelige Beskriffningar och Observationer, öfwer Åhr 1659, äre uppå Tryck uthgångne, och finnas hoos Bokebinderne til köps".

I de övriga nummer av "Några Nyia Aviser", som finnas bevarade från 1659, förekommer någon annons endast den 13 juli, då det på en enda, men väl synlig rad på sista sidan meddelas, att "Här på fölier een Relation om thet Slaget uppå Fyen", och i de fåtaliga exemplaren från 1660, Carl X Gustafs dödsår, förekomma varken annonser eller annonsmeddelanden om relationer.

Det är icke känt, om Aviserna i någon form utkommo under hela året 1660 eller om över huvud några tidningar trycktes åren 1661 och 1662.

Från 1663 till början av 1672 tryckte Meurer en ny serie årgångar av "Ordinari Post-Tijdender", av vilka dock tyvärr numera endast spillror finnas i behåll. Det är därför icke möjligt att med säkerhet fastställa i huru stor utsträckning annonsering förekommit under dessa år. I de få nummer, som finnas bevarade av 1663 års årgång, finnas inga annonser, hela årgångarna 1664 och 1665 sak-

medh krafftige och bewekelige Ordh anhållit hafwe / at Kongen i Engelland wille med dhet aldraförste låta gåå fort Fredzhandlingen / genom dhen Kongl. Swenske offererade Mediationen / hwilken dhe på sin sijda länge sådan giärna accepterat hade / och were tilredz til at trädha til sielfwa Handlingen ju för ju heller / och alt göra och ingåå hwad dhe någon sins kunde / til at erhålla Freden.

Paris den 17. Septembr.

At Duc de Beauforts Flotte hafwer Ordre / sigh medh dhen Nederländske at conjungera / därom är nu intet meer til at twifla / och skole dherföre åtskillige Expresser wara gångne härifrån åth Haag / at notificera Herrar Staterne sådant / på dhet sigh dheras Flotte vthi intet fächtande inlåta måtte / förr än conjunctionen wore skedder. Men man fruchtar här före at dhen Engelske Flotten sigh allaredo har således satt emillan / dhenne conjunctionen at förhindra. Den Pohlniske Gesandten har vthi sin sidsta Audientz försäkrat hans Kongl. Mayst. om dhen Pohlniske Fredhen / och honom medh sådan condition wara skedd / at vthi dhenne Konungens lijffztijdh icke något skulle blifwa påtänckt om någon Successore / hwilket här widh Hofwet at höra intet angenehmt är. Dhetta Hofwet bemödar sigh nu mycket at kunna aldeles byläggia differentierne emillan Chur Meyntz och Heydelberg. Hans Kongl. Mt. hafwer bekommit en Courier vthur Spanien / som berättar / at Giffter målet medh Drotningen i Portugal har den 12. Aug. wunnet en endskap; Man talar åter igen om Freden emillan Spanien och Portugal / och skal Konungen aff Portugal behålla den Kongl. Titulen / Men widh Hofwet wil man intet wetta däraff. P. S. Duc de Beaufort är den 13 huj. medh sin Flotte från Rochelle wist vthlupin / och emedan man wiß vnderrättelse hafwer / at den Engelske Flottan skal hafwa begifwit sigh åth Canalet / at dher wåga een rencontre / hwarföre hafwer man skickat een Expreß til Brest / wår Flotte at warna.

Hoos Ignatium Meurer / äre tryckte alle Swenske Laghböcker in Folio medh myckge Concordantier och Register förbättrat / och fins hoos honom tilköps.

Sista sidan av "Ordinari Post-Tijdender" för den 3 oktober 1666 med annons om Ignatius Meurers upplaga av "Swerikes Rikes Lagh-Böker".

nas, men i det enda, till nu räddade numret av 1666 års serie, numro 40 av den 3 oktober, återfinnes en annons. Det faktum, att en annons finnes införd i det enda bevarade numret av hela årgången för 1666, tyder på att annonser funnits även i åtskilliga av de andra numren.

Annonsen i numro 40 lyder så: "Hoos Ignatium Meurer, äre tryckte alle Swenske Laghböker in Folio medh nyttige Concordantier och Register förbättrat, och fins hoos honom tilköps".

Öppnar man Kungl. Bibliotekets i grönfärgad pergament praktfullt inbundna exemplar av dessa "alle Swenske Laghböker in Folio", finner man, att de äro försedda med följande titel: "Swerikes Rikes Lagh-Böker, som äre Landz-Lagh, Stadz-Lagh, Uplandz Lagh, Wästgötha Lagh, Östgötha Lagh, Söderman. Lagh, Wästmanna och Helsing Lagh. Såsom ock Kon. Maj:tz Placat angående Justitiae Sakerne, Rättegångz Ordinantie, Rättegångz Process och Domare Reguler. Nu på nytt medh nyttige Concordantier och Register uthgången och förbättrat. Cum Gratia et Priv. S. R. M. Sveciae. Tryckt i Stockholm, aff Ignatio Meurer, medh eghen Bekostnadt, Åhr 1666". Den vackra lageditionen är av "Underdånigste, Troplichtigste Undersåtare och Tienare Ignatius Meurer, Reg. Typ." tillägnad "Den Stormächtigste, Höghborne Furste och Herre, Her Carl then Elloffte" samt "Den Stormächtigste, Högborne Furstinna och Fru, Fr. Hegewig Eleonora". Några av de i editionen ingående lagarna ha på titelbladet försetts med följande meddelande från boktryckaren: "Tryckt i Stockholm, hoos Ignatium Meurer, Kongl. Booktr. medh egen bekostnadt, och fins hoos honom til kiöps. Åhr 1665", medan motsvarande text i andra fall lyder sålunda: "Tryckt uthi then Konungslige Hufwudstaden Stockholm, hoos Ignatium Meurer, medh egen bekostnadt, och fins hoos honom til kiöps, Åhr 1665".

Den stora meurerska lageditionen var ett drygt arbete, som säkerligen krävt en mycket betydande "egen bekostnadt". Det är därför ganska förvånande, att annonsen om densamma inskränktes till ett litet meddelande, knappt tre rader stort. I våra dagar göras ofta bok-

Swerikes Rikes
Lagh-Böker/
Som äre/
Landz Lagh/ Stadz Lagh/
Uplandz Lagh/ Wästgötha Lagh/
Östgötha Lagh/ Söderman. Lagh
Wästmanna och Helsing Lagh.
Såsom ock
Kon. May:ts Placat angående Justitiæ Sakerne/Rättegångz Ordinantie, Rättegångz Procefs och Domare Reguler.
Nu på nytt medh nyttige Concordantier och Register vthgången och förbättrat.
Cum Gratia et Priv. S.R.M. Sveciæ.
Tryckt i Stockholm/ aff Ignatio Meurer/ medh eghen Bekostnadt / Åhr 1666.

Titelblad till den av Ignatius Meurer i Stockholm 1666 utgivna editionen av "Swerikes Rikes Lagh-Böker", föremål för annons i "Ordinari Post-Tijdender" den 3 oktober 1666.

arbeten av betydligt mindre omfattning och värde till föremål för en tidningsannonsering — att icke tala om all möjlig annan reklam — så dyrbar och så braskande, att en jämförelse mellan förr och nu ingalunda utfaller till vår egen tids fördel.

Först tre år efter boktryckaren Henrik Keysers död 1663 utfärdade Carl X Gustaf nytt privilegium för kungl. boktryckare. Det tilldelades den danske boktryckaren Georg Hantsch, som, efter att ha varit verksam i Köpenhamn och Sorö, där han 1655 tryckt det första danska stilprovet, 1659 fått befallning att bosätta sig i Skåne, varifrån han 1665 flyttade till Stockholm. Georg Hantsch fick emellertid icke länge njuta av de förmåner, som följde med privilegiet som kungl. boktryckare, ty han avled redan 1668. Hans änka gifte om sig med Nicolas Wankijf, son till kyrkoherden Nils Olsson i Wankifwa i Skåne. I början av 1669 fick Nicolas Wankijf privilegium som kungl. boktryckare och verkade som sådan till sin död i slutet av 1689. Från det wankijfska tryckeriet utgåvos bl. a. upplagor av bibeln 1674 och 1688 samt Nya testamentet 1677, åtskilliga uppbyggelseskrifter, katekeser och almanackor samt — naturligtvis — ett stort antal plakat, förordningar och riksdagsbeslut. På Wankijfs tryckeri hade man vidare det viktiga värvet att från andra kvartalet 1672 ombestyra tryckningen av ”Ordinari Post-Tijdender” samt dess efterföljare ”Swenska Mercurius”, ”Svenska Ordinarie Post-Tijdender”, ”Swenska Post-Ryttaren” och ”Ordinarie Stockholmiske Posttijdingar”, den sistnämnda från 1686 till Nicolas Wankijfs död 1689, då tryckningen övertogs av Wankijfs Enka.

”Swenska Mercurius”, som under åren 1674—1678 utgavs en gång i veckan, nämligen på onsdagarna, kallades till en början ”Måndags Mercurius”. Efter flera namnförändringar blev tidningens titel slutligen på sommaren 1675 fastställd till ”Swenska Mercurius”, under vilket namn den utkom 1675—1678 samt 1681—1685.

Den första annonsen i ”Swenska Mercurius” påträffades i numro 28 för den 14 juli 1675. Det är denna gång icke någon bokannons —

utan en bokhålleriannons, som pockar på uppmärksamhet från de goda tidningsläsarnas sida. Annonsen — den äldsta på sitt område — lyder så: ”Dhe som åstunda at hafwa förwirrade Böcker och Räckningar richtige, och sielff blifwa gode Bookhållare, effter thet kortaste maneer, som i the berömste Cantor brukas, the finna effterrättelse om then, som på thenne Ort ther uthi betiena kan, hoos Oloff Andersson Gorkock, boandes på Baggens Gata i Bewelske Wapnet”. Annonstexten är ju klart och sakligt formulerad, redan inledningsorden, riktade till dem, som åstunda att få en smula ordning i sina ”förwirrade Böcker och Räckningar”, äro ägnade att draga uppmärksamheten till annonsen. För att styrka sin kompetens som lärare i bokhålleri framhåller annonsören, att han använder sig av ”thet kortaste maneer”, som brukats på de ”berömste Cantor”. Det enda, som något förvånar en modern läsare av annonsen, är att den annonserande läraren icke direkt utsätter sitt namn, utan döljer sig — om endast skenbart eller med avsikt framgår ej — bakom Oloff Andersson Gorkock. Inte behövde han väl skämmas för att han bodde på Bewelska Wapnet på Baggens Gata? Baggensgatan, uppkallad efter amiralen Jakob Bagge, är visserligen identisk med nuvarande Österlånggatan, men på den tiden, då annonsen om hur man lär sig bokhålleri stod att läsa i tidningsbladet, var gatan ifråga mycket förnämare än nu.

Det behöver icke särskilt betonas, att den svenska allmänheten även i nådens år 1675 — tre år efter det Carl XI förklarats myndig och själv övertagit regeringen — hyste samma brinnande intresse för nyheterna från de utländska krigsskådeplatserna som någonsin förut. Förbundet med Frankrike hade resulterat i krig med kurfursten av Brandenburg, som tillfogade de svenska vapnen nederlaget vid Fehrbellin i juni 1675. Inom kort följde Hollands krigsförklaring och före årets slut hade även Danmark sällat sig till fienderna. I ”Swenska Mercurius” för den 14 september läses ett meddelande från redaktionen, att ”För thenne gången måtte then curieuse Läsaren sigh nöija låta, medh thet hwad Mercurius aff the Inrijkes No-

Num. 28.

Swenska Mercurius,

Eller

Extract aff sidst inkomne Tijdender:

Tryckt i Stockholm den 14. *Julij* 1675.

Wien den 20. Junij.

BRefwen vtur öfwer- oc neder Vngern förmäla. At Fursten af Siebenburge tager sin march vtur öfwer-Vngern til at belägra Caschau: J lijka måtto skole sigh och wedh Grichisch Weissenburg/ Ossen och [illegible] öfwer 4000. Turkar församblat hafwa/ hwars förehafwande m[illegible]n än icke rätt kan penitrera: [illegible]tioner, at dherigenom förmå Hans Keyserlige [illegible] til en reputerligh Fredh.

Warschau den 19. Junij

Nu hafwer Hans Kongl. M. efter hållit Rådh med närwarande Herr Senatorer o[c]h K[r]ijgz betiente/ affärdigat dhe senaste til Fredzhandlingen denominerade Commissarier, och dhem Commiss gifwit icke antaga någon annan än en reputerligh Fred cum restitutione ablatorum, i betrachtande dher aff efter Muskowitiske Czaren vthlofwat een wärcklig Conjunction, hwilket och aff bägge Sijdor med Edh sk[a]l blifwa befästat/ och af hwartere dhelen 20 Personer til Gislar gifwe. Ther-jempte hafwa ofwanbemelte Commissarier i sin Instruction, at göra dhen ansökning hoos Chamen/ thet dhen plågseden som Turkarne bruka at pålägga dhe

Titelsida till "Swenska Mercurius", numro 28 för den 14 juli 1675. Å sista sidan återfinnes den första annonsen om lektioner.

Hamborg den 2. Julij.

Medh sidste Posten hafwer man fast andra tiender / än i begynnelsen / hafft om then Swenska *Armeen* och dhe *rencontres*, som emellan dhes *Troupper* och dhe Brandenburgiske på åtskillige Orther förelupit: At Swenske *Armeen* hafwer legat fördelt och Churfursten ifrån alla Orter medh *Succurs* försedd / henne någorförhastige på halsen kommen / förr än hon sigh hafwer kunnat i *postour* ställa / och en deel dher aff på somblige Orter nödgat blefwen at draga sigh til baka och sökia *Conjunction* med dhe öfrige / och i så måtto sig på obekanta Orter medh stoor *desavantage* igenom Fienden slå måst / har orsaken warit / som man nu spörja kan / at dher om i förstonne ett sådant roop kommen är / som skulle hon wara omkring twå resor [illegible] slagen och heel *ruinerat*; Men såsom osaning intet hafwer bestånd / uthan när sanningen i [illegible] framkommer medh skam måste tilbaka stå / så finnes och nu sådane medh dhe lister och *Relationer* som aff partiske Orter äre *publicerade* wordne. Ty i städet aff så månge 1000. Män äro allenast twenne *Regementen* som hafwa lidit skada; Aff Brandenburgerne iu så många om icke flere / som dhe sielff bekänna måste. Aff 12 eller flere Swenske *Generaler* och Öfwerstar / som effter dheras Trycktte uthgångne Lister skole wara döde eller fångne och medh namn nämbnes / är 2 blefne nembl. Öfwersten H. *Baron* Adam Wachtmästare och Öfwer Leutenant Moltzan aff hwilka dhen första serdeles som en tapper Soldat för sitt Regemente [illegible]

[illegible] *General Major* Mörner benämd igenom stucket / at dhe både tillika nederfallit: Och en Fången nembl. Öfwersten Wangelin; Aff Brandenburgerne är *Gen. Major* Götze och Öfwersten Streuß fången / och then senare dödh blefwen. Nu förnimmes at *Armeen* drager sigh tilsamman / och aff stickerett Läger wedh Demmin. När hon sigh uthroulat effter så månge Nätters och Dagars *Travailler* lär hon sökia på samma Orter sin *regress*, hwar om tijden lärer wijsa uthgången.

Dhe som åstunda at hafwa förwirrade Böcker och Räkningar richtige / och sielff blifwa gode Bookhållare / effter thet kortaste maneer / som i the berömste Cantor brukas / the finna effterrättelse om then / som på thenne Ort ther uthi betiena kan / hoos Oloff Anderson Borlock / boendes på Baggens Gata i Rewelske Wapnet.

Sista sidan av "Swenska Mercurius", numro 28 för den 14 juli 1675, med annons om lektioner i bokhålleri.

veller haar at raportera, til thes, som Mercurius förmodar, sig såå innan kort något referera om the uthländske Saker, hwilka han widh thes ankomst sigh ey lärer försumma at göra rychtbart".

I numro 43 för den 27 oktober meddelar redaktionen i annonsens form, att "Härjämpte finnes ock apart tryckt några Relationer om dhet hwad emellan dhe Swenske, och Chur Brandenburgerne medh dess Allierade, i Brehmen är förelupit, extraherat och uthdragit aff någre öfwerkomne Danske och Holländske Aviser, jämväl hwad the Danske och Chur Brandenburg i Pommern uthrättat". Som synes skiljer sig inledningsfrasen från den tidigare begagnade, i det att här direkt utsäges, att bihanget följer med tidningen i form av en för sig tryckt skrift. Temat varieras ytterligare i numro 50 för den 15 december s. å., där det heter: "Emädan såsom i dagh öfwer Stralsund någre tryckte Noveller ifrån Hamburg tilhanda komne, så skal dheraff ett Extract wara til bekommandes tilkommande Fredagh uthi een serdeles Appendix, hwilket dhen curiöse Läsaren til efterrättelse" (slutordet saknas).

Ett par notiser i tidningarna för den 1 och 29 december lämna goda illustrationer till de svårigheter, som vållades av det pågående kriget mot Danmark. Från Falun meddelas nämligen den 24 november, att "Här är ock i dagh hijt anländ til Militiens Underhåld widh Gräntzen 100 Tunnor Sill och Strömming, och i dhesse Dagar wäntes 2000 Tunnor Spannemåhl effter, här hoppas wij nu Gudhi ske Loff hafwa bättre Kiöp än uthi Stockholm, ty wij gifwa här intet mehr än 14 Daler, 14. och en halff Daler för een Tunna godt stridt Malt och Korn, men Smör, Fläsk och Kiött är här mycket dyrt", och från Karlstad rapporteras den 23 december: "Wåre hafwa warit inne i Norge, och tagit mycken Boskap och otröskat Sädh, och fördt hijt ti Eda Skantz, och ehuruwäl dhe så gå in, törhas dhe lijkwäl intet attaquera them i Winger Skantz, ty the äre mycket starcke ther inne; Men dhet säyes, at dhe Wåre än torde wåga een lijten Dantz med them". Om det bara hade räckt med en liten dans. . .

Året 1676 var rikt på stora händelser och viktiga avgöranden. Att det låg oro till och med i luften visar den annons, som den 16 februari stod att läsa i "Swenska Mercurius": "Härjämpte finnes en Affritning aff dhet Undertecken som skal wara seet i Ubraine på Himmelen, så och aff dhe wederstyggelige Diur, som på Jorden äre nederfalne, och hwar andra förtärt".

I början av juli nödgades redaktionen inför läsekretsen beklaga, att "man på 8 dagars tijdh ingen Post ifrån Uthländske Orter bekommit" och i medio av september måste den taga tillbaka "dhen sidst lofwade Specification uppå dhe wijdh Halmstad fångne Officerare, och Gemene, emädan hon icke än så uthförligen inkommit, som man dhet wäl förwänter". Efter ytterligare en veckas väntan har emellertid listan kommit och med berättigad stolthet förkunnar redaktionen, att "I Morgon skal dhen curieuse Läsaren hafwa at bekomma Specifikationen uppå dhe i Slaget widt Halmstagh den 17 Augustij slagne och fångne Danske Officerare, och fångne Gemene; Såsom ock där emoot huru många på wår sijda blewe äre".

Att bihang alltjämt förekommo visa annonsmeddelanden i numren för den 11 och 18 oktober. Med det förstnämnda följde den franske konungens "Manifest emoot Konungen aff Dannemarck", och det sistnämnda lovade, att "Öfwermorgon, wil Gudh, som blifwer den 20 hujus, hafwer dhen curieuse Läsaren at bekoma, en på Swenske aff Tyska öfwersatt Relation, om Grijfen Felt i Dannemarck". Nyheterna spredos emellertid icke endast med hjälp av relationer och extract-skrivelser, man betjänade sig också av muntliga meddelanden, som en och annan gång till och med nådde in i tidningens spalter. Så meddelas den 1 november 1676, att "passagerarne från Dantzig" berättat, att ett stillestånd slutits mellan "Pohlen och Turcken på 12 Åhrs tijdh" och att tacksägelsegudstjänst med anledning härav hållits i Danzig. Egendomligt nog är denna rent redaktionella notis placerad under linjen på tidningens sista sida — alltså på annonsernas vanliga plats. Notisen tyckes ha väckt intresse, ty följande

vecka följdes den av en annons: "Dhen slutne Freden emellan Pohlen och Turcken continuerar öfwer Lijfland, och låfwes Fredz Puncterne medh nästa". De borde alltså ha lämnats ut som bihang till numret för den 15 november, men att så icke blev fallet, framgår av annonsen den 29 i samma månad: "Fredz Puncterne emellan Pohlen och Turcken finnas Tryckte på Swenska". Formuleringen tyder på att man på tidningens tryckeri ångrat sitt först avgivna löfte och i stället beslutat sälja fredstraktaten till den, som var speciellt intresserad.

I det näst sista numret för 1676, daterat den 20 december, förekommer ett meddelande från Marchary av den 11 i samma månad angående det blodiga, men till sina konsekvenser för Sverige också så utomordentligt viktiga slaget vid Lund. Att det danska nederlaget gjorde ett djupt intryck framgår av berättelsen om en gosse, som blivit tillfångatagen av danskarna, men lyckats rymma tillbaka till den svenska sidan "ock säya, hwad för stor Klagan och consternation warit hoos the Danske i Landz Crona, öfwer denna, för dem olyckeliga Battalien, låtandes sigh förliuda at Konungen aff Dannemarck, uthan andres tilhielp rättade sigh aldrigh up mehra". Samma nummer innehåller en annons om "Een yngre och något uthförligare Relation. . . aff en trowärdigh Man ifrån Hufwud Qwarterer", och årets sista tidning, nummer 52 av den 26 december, ett annonsmeddelande, att "Här hoos är, i Morgon, til at bekomma en Lista och Specification på alla fångne Danske öfwer Officerare, och Gemene, jembwäl skall dhen curieuse Läsaren i öfwer Morgon haa til at finna en Relation, om Belägringen för Stettin och dhes upphäfwande".

Det fortsatta, för Sverige gynnsamma kriget i Skåne, spridda utrikespolitiska ting samt först och sist detaljer från den stora drabbningen vid Lund året förut, utgjorde de viktigaste ämnena för både texten och annonserna i 1677 års årgång av "Swenska Mercurius". Sålunda heter det den 10 januari: "Accordz-Puncterne medh Helsingborgs Slått, äre här hoos tryckte at bekomma, och tilkommande Lögerdag, een pertinent Relation om Slaget widh Lund", och den

Num. 2.

Swenska MERCURIUS,

Tryckt i Stockholm den 10. Januarij 1677.

Förteckningh vppå the aff Fienden i Slaget widh Lund i Skåne eröfrade Fahnor och Standarder.

1 Een hwijt Standar, i hwilken vppå rödt Botn een Sölfwer-Schildt medh dhenne Vnderskrifft: **Ein kecker Muth ist guter Harnisch.** Äfwan vppå widh högre sijdan stodh ett hwijtt Korss.

2. Een dito, hwar vppå tree blå Lejon vppå gult Botn/ med dhenna Vnderskrifft: Vien sans Dieu.

3. Een grööн dito, dherothi en Basellisk medh dhe Orden: **Hoffnungen preisset Meister**

4. Een rödh/ med ett hwitt Korss och dhesse Orden: **Dristige Beile fört Bruden hiem.**

5. Een dito, medh ett hwitt Korss och dhen Vnderskrifft: **Icke på Rooss vthan at winna Låff.**

6. Een dito slijk/ och dhesse Orden: **Hooder du/ saa slaar jag.**

7. Een dito, dheri dhe Orden: **Medh Förstånd och Macht.**

8. 9. Twänne rödha vthan någon Vnderskrifft.

10. Een grööн Stång / widh hwilken een hwijt Standar warit.

11. Een

Titelsida till "Swenska Mercurius", numro 2 för den 10 januari 1677, med början av en förteckning över de fanor och standar, som svenskarna togo i slaget vid Lund den 4 december 1676. Förteckningen fyller nära tre av tidningens fyra sidor.

14 mars annonseras "Accordz-Puncterne öfwer Christianopels öfwergång". En dryg månad senare är man på tryckeriet färdig att sända ut en "Relation om dhe Danskes Dessein på Helsingborg, hwilket slagit feelt för dhem".

Den nya handelstraktaten mellan Sverige och Holland var ej en skrift av den typ, som sändes som bilaga till tidningens alla läsare, varför den annonserades i det första juninumret på följande sätt: "Här hoos finnes til kiöps Commercie-Tractaten emellan Kongl. Mayst. aff Swerige, och General Staterne aff thet Föreente Nederland".

De annonser, som stå att läsa i "Swenska Mercurius" för den 27 augusti och 5 december, röra meddelanden angående den store kurfurstens belägring av Stettin — den långvarigaste belägring den svenska historien känner. "Härjempte finnes ock tryckt en Relation skrifwen i Stettin den 8. Augusti, hwadh i ett och annat widh Belägringen til den Tijden, alt ifrån dhet dato hon påbegynt, förelupit och passerat är", lyder annonstexten den 27 augusti, och den 5 december heter det: "Nästkommande Fredagh, wil Gudh, är til at bekomma Continuation aff dhet Diarium eller dageliga annotation hwad widh Belägringen för Stettin förelupit och passerat, skrifwit i sielfwa Staden och sedermehra uthsändt". Den utlovade "Continuationen" kom också mycket riktigt med den därpå följande veckans nummer, följer belägringen dag för dag från den 8 till och med den 26 september samt avslutas med följande annons: "Dhet öfrige som här aff än manquerar, har dhen gunstige Läsaren at förwänta tilkommande Tijssdagh".

Sverige stred på flera fronter och krigsnyheter inflöto i sådan mängd, att extranummer även av relationerna måste utges. Den 21 november förmäler en annons härom: "Såsom förtijden någon Ymnogheet på Materia i förrådh är, at här uthi icke alt kunnat författas, ty finnes härjempte en Extraordinarie Relation, som allehanda yngre Raporter och Tijender innehåller, särdeles om Jämptlandz, Gudi Loff, lyckelige befrijande för Fienden."

förnämbste aff dhem wore Proviantmästaren Breda / och *continuerar* hwad för dhetta aff den 6. förmält / at en Bååt dher i *Officerare* warit i Storm omkommen. Ennär för 8. Dagar sedan Wintern begynte blifwa något sträng hafwer Fienden alt sitt Folck som han vpbringa kunnat dragit til sammans åth Seeland / och haar heela Landet warit vpbådat at ijsa emellan Helsingör och Kiöpenhambn / warandes osägeligen rädda för dhe wåras öfwerkombst / så at och dhe ifrån Helsingör begynt flyttia medh sine Ägodelar til Kiöpenhambn.

Ett annat aff den 13. *Februarij.*

Ifrån LandzCrona hafwe wij Tijender at för några Dagar trenne Skutor medh Ryttarij wore öfwerkomne / warandes vngefehr 120. Man / dher emoot samma Skutor medh sigh tilbaka öfwerfört något FootFolck. Medh dhen Tyska Posten hafwer man at Konungen aff Franckrijke war vpbruten ifrån *Paris* den 5. *Hujus st. nov.* och gången på dhen Sijdan åth *Metz*, doch lijkwäl förmentes at han först låter *attaquera Charlemont* och *Namur.* Stoor *Apparentz* wore at Churfursten aff Beyern torde *amplectera* dhet Fransöska Partiet,

Halmstadh den 15 *Ditto.*

I förgår anlände hijt Greff *Gustaff Carlson*, dhe öfwerbrachte Fiendtlige Fahnor och *Standarer* skole i Morgon medh *Process* inhämptas. Här tales mycket huru Konungen aff Danmarck nu begynner at Skattläggia sine Undersåtare / hafwandes på hwart Fönster en wiß Taxa satt / och wil hwar 3:die Man vthskrifwa / dhe sidst inbrachte 4. Snaphaner hafwa sin Doom och skal en aff dhem som en Mordbrännare lefwandes förbrännas dhe andre 3. steglas.

Tilkommande Fredag finnes en Pertinent RELATION tryckter, om dhen Action och Treffning på Landt Rügen jämwäl
Specification på alt hwad erofrat och dhe fangne
Officerares Nampn, och wist Taal på
dhe Gemene.

Sista sidan av "Swenske Mercurius", numro 8 för den 20 februari 1678, med annons om den Relation, som utgivits om Otto Vilhelm Königsmarks seger på Rügen över danskar och brandenburgare.

Att man emellertid trots allt även hade både tid och intresse till övers för fredliga värv, visar den annons, som årgångens första nummer — av den tredje januari — innehåller: ”Giffz här med tilkänna, at dhe twå gambla Rijm Chrönikor medh dess Andra Deel, innehållandes åthskillige Kongl. och Furstlige inrijkes Förlijkningar, Föreningar, Försäkringar, Dagtingan och Förbund, etc. äre medh Kongl. May:tz Bekostnad och Privilegio, genom Secreter Johann. Hadorphium publicerade, och nu nyligh på förledne Åhr aff Trycket färdige wordne, hwilka här effter til kiöps finnas.” Det annonserade verket, ”Twå gambla Swenska Rijm-Krönikor”, utkom med sin första del 1674 och sin andra 1676. Det utgavs av riksantikvarien Johan Hadorph, född på Haddorp i Linköpings län 1630 och död i Stockholm 1693.

Året 1678 var fattigt ur annonssynpunkt sett: endast sex olika annonser finnas i den till våra dagar bevarade serien av ”Swenske Mercurius” — vilket namn tidningen bar till och med numro 28 för den 10 juli — och ”Swenska Ordinarie Post-Tijender”, vars första nummer är daterat den 16 juli och bär ordningstalet 29. Under strecket på sista sidan av detta nummer meddelar redaktionen: ”Gifwes här med dhen benägne Läsaren tilkänna, at dhe Swenske Post-Tijender, här effter åth sälljes Tijssdagerne om Affton Kl. 6”.

Den 16 januari annonserades den andra upplagan — ”Härjämpte finnes igen tryckt” — av det ”Stettinske Diarium och Annotation”, som tidigare utkommit för tiden den 9 augusti till 8 september 1677; den 30 januari annonseras de ”Stettinske Accordz-Puncterne” såsom färdiga och till salu; den 20 februari heter det: ”Tilkommande Fredag finnes en Pertinent Relation tryckter, om dhen Action och Treffning på Landt Rügen, jämwäl Specification på alt hwad eröfrat, och dhe fångne Officerares Nampn, och wist Taal på dhe Gemene.” Relationen avser den lysande seger, som Otto Vilhelm Königsmark nyligen vunnit på Rügen över danskar och brandenburgare.

Härefter dröjde det mer än fem månader, innan på nytt en annons

blev synlig, nämligen till numro 31 av den 30 juli: "Härjämpte finnes tryckt en uthförligh Relation om Fiendens Opryckiande ifrån Bohuusz starcka Belägring." Den 3 september meddelade en annons, att "Tilkommande Fredagz Affton" skulle den gunstige läsaren få ett "Diarium eller noga Annotation" rörande belägringen av Bohus och från den 26 november funnos "Accordz Puncterne widh Stralsundz Öfwergång slutne" att köpa.

Det följande året, 1679, var de många fredsslutens år, då krigen med kejsaren och Tyska riket, Holland och Danmark äntligen avslutades. Landet gick till mötes en fredsperiod, som icke skulle brytas förrän vid sekelskiftet 1700, då det stora nordiska kriget bröt ut. Genom frederna i Nijmegen den 27 januari och 19 mars, fördraget i S:t Gemain den 29 juni och freden i Lund den 26 september 1679 befriades Sverige från sina fiender. Några dagar efter det sistnämnda fredsfördragets undertecknande skrev Carl XI till sitt råd: "För en så hederlig fred hembäre vi den store Guden en innerlig tacksägelse, då den är över all mänsklig både förmodan och förmåga."Det är ju givet, att så stora och för Sveriges vidare öden betydelsefulla händelser, som krigens avslutande och fredsunderhandlingarnas genomförande, skulle bli föremål för en rad skrifter, i sin tur omtalade på den för annonser reserverade platsen i "Swenska Ordinarie Post-Tijender". I numret för den 1 april läses: "Dhe Kongl. Frantzöske Ambassadeurernes Förklaring angående Freden, som ännu åtherstår at affhandlas, emellan dheres May:ter Konungarne aff Swerige och Dannemarck, sampt Chur Försten aff Brandeburg. Finnes här hoos til kiöps," och den 27 maj: "Om nästkommande Fredagh, wil Gudh, lährer finnas til kiöps någre Chur-Furstens aff Brandenburg Handlingar om General Freden." En vecka senare, den 3 juni, kunde man tala om att "I morgon blifwa aff Trycket uthgifne Orsakerne, hwarföre Staden Stralsund, effter een så kort uthstånden Belägring måst accordera och gifwa sig Chur Brandenburg." Den 7 oktober medde-

lar en annons: ”Här jämpte finnes til kiöps, Gen. Staternes Swar oppå Churfursten aff Brandenburgs Skrifwelse.”

Två veckor före underskrivandet av freden i Lund kunde redaktionen av ”Swenska Ordinarie Post-Tijender”, fylld av glad förtröstan, införa ett meddelande från Halmstad av den 4 september, att ”Den 2 hujus passerade här igenom en Kongl. Trompetare til Norske Armeen, at förkunna Wapens Stilleständ, hwilket ock tillkommande Söndagh här i Provincien publiceras skal. Dhet berättas, at the Danske opbrändt alt sitt Höö widh Landz Crona, och at 36. Borgare wore öfwergångne åth Seeland.” Freden var nära, så nära, att i samma nummer — det är daterat den 10 september — vågade man sig på att införa även följande annons, vars stilisering onekligen är sådan, att den genom sitt stämningsinnehåll påverkar läsaren till handling, d. v. s. köp: ”Såsom Freden emellan begge dheras Kongl. Kongl. Mayst. Mayst. i Swerige och Dannemarck är allareda bracht så wijda, at på ett lyckeligt Sluut icke mehra är til twifla, altså finnes i Morgon Afton til Kiöps Stilleståndz Puncterne som emedlertijd slutne äre.”

Man gissar nog icke fel, om man antager, att de voro rätt många, som visserligen också hoppades på ”ett lyckeligt Sluut”, men som tyckte ändå bättre om visshet, och fördenskull längtade till ”i Morgon Afton”, då de skulle få se svart på vitt på att det åtminstone rådde vapenstillestånd mellan deras land och de danskes.

Ursprungligen hade posterna vidarebefordrats uteslutande med gångbud, men 1646 påbjöds, att ingen postbonde skulle ”understå eller fördrista sigh at fortskicka Breeffsäcken medh någon til Foot löpande, utan altidh hafwa en godh Häst wedh handen, som ther til kan brukas”. Man hade nämligen funnit, att alla, som ”medh flijt och gärna” hade velat uträtta sitt uppdrag, ”alltijdh skaffat Posten fort rijdande och till Häst”.

Postmästaren Johan Beier, som skött sina ämbetsåligganden till både drottningens och regeringens belåtenhet, fick gång efter annan

förnyelse på sin rätt att uppbära postpenningarna i Stockholm, men i början av 1654 kom drottning Kristina plötsligt på andra tankar. ”Till postverkets bättre ordnande” skulle nu ledningen, som Beier redan året förut under en sjukdom fått dela med tysken Andreas Law, överlämnas åt en general-riks-postmästare. Denne skulle vara en man av ”förnämlig condition”, och en sådan fann drottningen i riksrådet och hovmarskalken friherre Vilhelm Taube till Maydel och Carlöö, som utnämndes till sitt nya ämbete den 8 februari 1654. Johan Beier lämnade dock icke fördenskull postverket, utan blev enligt överenskommelse med Taube, som helt naturligt icke hade några större insikter i konsten att sköta postverket, även i fortsättningen den egentlige postchefen, fastän han nödgades dela med sig av sina inkomster åt Taube. För att själv lägga ett plåster på det sår drottning Kristina tillfogat Beier genom Taubes utnämning, upphöjde hon den 18 februari 1654 Beier i adligt stånd. Han kallade sig därefter von Beijer.

Under de fyra närmast följande åren uppstodo tvister och ingingos förlikningar mellan Taube och Beijer, men slutet blev, att Beijer 1658 helt skildes från postverket. Han gjorde nu flera försök att återfå ledningen över verket, men då han icke lyckades, beslöt han öppna konkurrens med staten genom ordnandet av egen postgång mellan Stockholm och Helsingör. Beijer kunde konsten och kände knepen att få fart på postbefordringen och det märkliga inträffade, att till och med svenska staten själv anlitade Beijers snabba linje. Även drottning Kristina, som efter sin tronavsägelse 1654 besökte Sverige 1660—1661, begagnade densamma. De nya stridigheter mellan Taube och Beijer, som blevo en följd av Beijers konkurrens med statsposten, fortsatte till Taubes död 1662, då regeringen fann lämpligt att låta kanslikollegiet avsluta ett kontrakt med Beijer av innebörd, att Beijer från 1663 arrenderade postverket mot en årlig summa av 14.000 dlr smt. Arrendekontraktet skulle gälla en tid av tolv år, men på grund av myndigheternas missbruk av fribrevsrätten,

Tysk postiljon på 1600-talet. I bakgrunden synes en man, som lägger ett brev i en brevlåda. Samtida kopparstick.

allmänhetens underlåtenhet att betala porton m. m., blev det redan 1668 satt ur funktion. Beijer utövade likväl sin befattning som postdirektör till sin död 1669.

Av allt att döma hade Beijer under framgångens dagar varit en ganska förmögen man. Bl. a. ägde han det hus, i vilket Stockholms postkontor var inrymt. Under hans senare levnadsår förlorade han emellertid det mesta av sina ägodelar, och vid hans frånfälle voro familjens ekonomiska möjligheter så små, att man nödgades dröja med hans begravning i Stockholms storkyrka i nära två år.

På dagen en månad efter Johan von Beijers död utfärdade regeringen en ”Stadga om Postväsendet”, genom vilken postverket ställ-

des under Kanslikollegiets vård. Kollegiets president, Magnus Gabriel de la Gardie, erhöll snart en fullt självständig makt och myndighet över postverket och fick till och med under några år i början av 1670-talet såsom förläning uppbära verkets överskott.

Johan v. Beijers maka och övriga arvingar övertogo 1669 förvaltningen av postverket och sonen Johan Gustaf von Beijer, född 1646, blev 1673 direktör över postväsendet, i vars tjänst han stannade till 1697. Han dog 1705.

Från början av 1677 ställdes postverket på nytt under Kanslikollegiets vård och överskottet indrogs till kronan. Redaktörsskapet för "Ordinari Post-Tijdender" var under några år överlämnat till protokollsekreteraren i rådkammaren Johan Bergh, 1668 adlad Bergenhielm och utnämnd till hovråd 1674. Bergenhielm, som enligt egen uppgift åtnjöt ett årligt arvode av 400 dlr smt för redigeringen av posttidningen, var känd som en skicklig ämbetsman och tillika som latinsk skald och lärd.

Genom den instruktion, som den 10 juni 1673 utfärdades för Johan Gustaf von Beijer, fick denne i uppdrag att även redigera tidningarna och de föreskrifter, som 1645 givits hans fader, att från "de förnämsta orter i Europa hafwa sine gode och visse correspondencer", förnyades. Regeringen, som tydligen ansåg, att en del av de vid postverket anställda tjänstemännen ägnade sig åt tidningsskrivande i hög grad än som var nödvändigt och lämpligt, begagnade också tillfället att betona, att endast postdirektören själv, "eller hvem han det å sina vägnar vill committera" hade rättighet att införskriva "tryckte eller skrevne aviser och hvad mera af den art vara kan och med andra sedan som det åstunda communicera".

Kostnaderna för de allmänna tidningarnas framställande skulle Beijer täcka genom försäljning på postkontoren av de just tryckta, nya numren, men enligt vad som framgår av ett på tyska avfattat, odaterat brev från Beijer till rikskansleren — citerat av Teodor Holm i "Sveriges allmänna postväsen" — gjorde boktryckaren Niclas

Wankijf intrång i denna postdirektörens stadgeenliga rätt. Detta hade tillgått så, att Wankijf till postkontoret i Stockholm endast överlämnat en del av tidningens upplaga, men behållit resten, som han sålt för egen räkning, och därmed gjort sig betald för tryckningen. Enligt Beijers uppfattning — vilken ingalunda förefaller orimlig — hade Wankijf genom sitt handlingssätt förstått att draga till sig hela inkomsten på tidningsförsäljningen, medan han däremot inte unnat Beijer, som dock hade allt arbete och besvär, att inte tala om ansvaret, med tidningens redigering, någon förtjänst. Förgäves hade Beijer sökt träffa sådan överenskommelse med Wankijf, att denne endast skulle trycka tidningen, taga betalt härför samt till postkontoret överlämna hela upplagan. Till sist lyckades man dock komma överens, men snart nog märkte Beijer till sin förvåning, att trots det att han fick hela tidningsupplagan överlämnad till sig, kunde han ej finna köpare till flera exemplar än förut. Det var tydligt, att Wankijf trots avtalet fortsatte sin förra trafik. I sin nöd vände sig nu Beijer till en annan boktryckare för att med honom komma överens om tidningens tryckande. Men den sluge Wankijf visste råd även nu. Han började framställa eftertryck av de extract, som varje vecka ankommo till Stockholm och dessa sålde han till billigare pris än det, som posttidningen betingade. Striden blev dock ej långvarig, utan Wankijf fick fortsätta sitt arbete med posttidningens framställande.

Redan i början av 1675 hade Beijer begått någon, numera obekant försummelse vid tidningens redigerande, varför rikskansleren framställde anmärkningar mot honom. I sitt svar framhåller han de betydande svårigheter, som följde med hans åliggande att både vara redaktör för den officiella tidningen och att förse landets högsta funktionärer med skriftliga rapporter. Han försäkrar å ena sidan, att han gjort allt, som stått i hans förmåga för att motsvara höga vederbörandes krav på honom, men han erkänner också å den andra, att "detta väsendet på mycket sätt kunde förbättras, så väl igenom

kuriösare och nogare korrespondentz utan ifrån som genom en korrektare och bättre anstalt till dess tryckande och vertering".

Under loppet av 1675 utbröto krigen mot Holland och Danmark, och regeringen fann det nödvändigt att vidtaga åtgärder i syfte att få en strängare kontroll över vad som infördes i den officiella tidningen. Enligt regeringens önskan skulle tidningen underkastas censur, innan den i färdigt skick sändes ut, men de båda censorerna — enligt Beijers nyssnämnda brev kansliråden Örnstedt och Hoghusen, men enligt Bernhard Lundstedt i "Sveriges periodiska litteratur" hovråden Bergenhielm och Lillieflycht — ansågo det lämpligare, att manuskripten granskades, innan de gingo till tryckeriet. Den 10 februari 1676 utfärdades censurbestämmelserna och den 12 i samma månad fick Beijer sin instruktion i ärendet. Själva kärnpunkten sammanfattades sålunda: "på det att sådan förordning tillbörligen må efterlevad och iakttagen varda, ty täckes h. direktoren den anstalt göra att vid ovanbem:te gazetters och nouvellers sammanfattande det eviteras, som han förmärker härtill haver kunnat förorsaka något misshag, och i det stället så laga, att av de inkommande tidender först ett judiciöst val sker, vad som tryckas bör eller intet; sedan att vad således finnes meritera till att av trycket utgå och allestädes i landet utspridas, väl och tydeligen på vårt svenska tungomål författas och förrän det på trycket levereras, med oss kommunicerat bliver; så ock ytterst att vid själva tryckandet grann akt och uppsikt haves, det icke de grove tryckefelen, som härtill dag den svenske Merkurium så mycket deformerat have, måge inkomma, utan allt korrekt och utan fel utgå."

Själva censursystemet hade dock äldre anor. Redan i de constitutioner, som Carl X Gustaf den 27 juni 1655 utfärdat för Upsala universitet, stadgades, att bibliotekarien, biträdd av en professor, skulle vara Ordinarius Typographiae et Bibliopolii Inspector. Han skulle fastställa låga priser på de böcker, som utbjödos åt de studerande samt se till, att alla akademiska skrifter erhöllo påskrift om

tryckningstillstånd av vederbörande fakultets professor, innan manuskriptet överlämnades till tryckeriet.

Kansliordningen av 1661 innehöll även bestämmelser, som drabbade tidningspressen. Det stadgades nämligen, att "på det Kongl. Maj:t må veta, vad för böcker och skrifter, som tryckas och bringas i ljuset, skulle två exemplar av varje skrift, straxt de äro tryckta och förr än exemplaren distraherade bliva, sändas till Kansliet". Det ena exemplaret skulle gå till riksarkivet, det andra till biblioteket. Det ålåg kanslikollegiet att noga tillse, att bestämmelserna uppfylldes samt att granska de inkomna skrifterna. Upptäcktes det någonting "praejudicerligt" i dem, skulle kollegiet genast göra anmälan till Kongl. Maj:t, "att behöriga böter därpå kunde skaffas".

Genom dessa bestämmelser hade ju tidningarna faktiskt ställts under uppsikt av offentlig myndighet, men först genom ett kungl. brev av den 15 juli 1662 påbjöds en tryckningen föregående censur. Enligt detta kungl. brev, ställt till ärkebiskopen, biskoparna, superintendenterna och meniga klerkeriet i Sverige och därunder hörande land och provinser, anbefalldes dessa att — med anledning av de missbruk, till vilka vissa tryckerier gjort sig skyldiga — övervaka, att ingenting sådant måtte tryckas eller publiceras, "som i någon måtto rör den allmänna friden och enigheten antingen i andliga eller världsliga saker".

Dessa bestämmelser voro i första hand föranledda av prästernas rädsla för att religiösa frågor skulle bli föremål för en alltför fri behandling i skrift, men det dröjde ej mera än tre år, förrän man var färdig att inskrida även mot politiska skrifter och smädeskrifter. Det skedde genom det "Placat och Förbud angående pasquiller och smädeskrifter", som utfärdades den 21 april 1665. "Pasquiller och smädeskrifter i sig själva förhatliga, äro av en vederstygglig art och natur", hette det. På grund härav och "av den förargelse och andra eftertänkligheter, som slika smädefulla skrifter och papper av sig föda pläga", blevo genom placatet "alla skymfliga skrifter utav vad

art och invention de äro, det vare sig i form av samtal, rim, visor, tryckta eller skrivna, i koppar eller eljest utstuckna figurer, allvarligen förbjudna".

För att förhindra införandet i landet av utomlands tryckta, icke önskvärda skrifter, utfärdades den 2 november 1667 förbud angående skadliga böckers införsel och hämmande. Detta påbud hade ganska stor betydelse, ty fortfarande trycktes en mängd för svensk publik avsedda böcker utomlands hos boktryckare, som voro bättre försedda med stilar och pressar än sina svenska kolleger.

Samtliga tidigare stadganden angående tryckfriheten och dess övervakande blevo genom Carl XI:s beslut av den 12 november 1674 — han hade själv övertagit regeringen två år tidigare — förnyade och av konungen stadfästade.

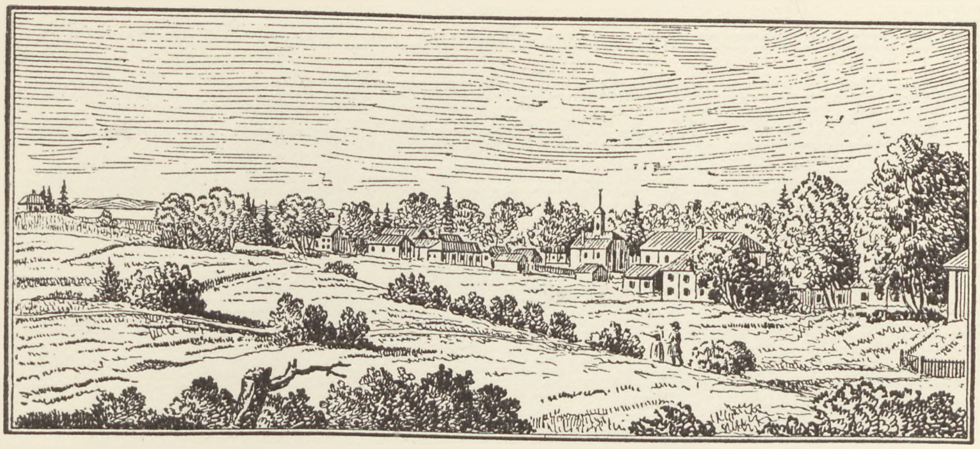
Allmänheten hade börjat bliva van vid de tryckta, regelbundet utkommande tidningarna, vilkas stigande upplaga och vidgade spridning naturligtvis gjorde vissa försiktighetsmått ganska nödvändiga, men alltjämt förekommo även skrivna, framförallt utländska nouveller, för vilka Beijer bar ansvaret vid sidan av sitt ingalunda lätta värv som redaktör för posttidningen. Det låg onekligen någonting ganska orimligt i myndigheternas begäran, att Beijer skulle övervaka icke blott det han själv och hans medhjälpare utarbetade för den officiella tidningen, utan också innehållet i de tidningar från olika länder och av det mest skiftande slag, som han för sina abonnenters räkning införskrev utifrån.

De närmast följande åren synes Beijer ha skött sina åligganden utan anmärkningar och censuren fungerat till såväl regeringens som tidningsutgivarens belåtenhet. Så småningom slappades dock dess nit, och sedan de många krigen avslutats under 1679 och den 1680 beslutade reduktionen och förmyndarräfsten blivit satt i scen, var det tid för konungen att söka råda bot för det "särdeles misshag", som uppväckts av de "sällsamme och ogrundade tidender, som utur postkontoret i Stockholm till en och annan ort utskrivas." I en skri-

velse till rikskansleren säger kungen, att ”inga Aviser utav trycket publiceras, som icke först uti Vårt kanslikollegio äre examinerade och approberade, havandes ock för detta till den ända visse personer uti kansliet varit förordnade, som Oss berättas, vilka på slike adviser skulle akt hava: alltså är Vår nådige vilja, att I den anstalt låta göra, att icke adviserna så promiscue, och utan föregången examination och censur i kansliet måtte bliva tryckte, jämväl ock dem vid postkontoret allvarligen anbefallas att innehålla med tidningsskrivande, så kärt dem är att undgå behörig näpst så framt någon bliver attraperat.”

URBAN HIÄRNE OCH REKLAMEN FÖR MEDEVI BRUNN

ALLA ANNONSER — UTOM EN — I ÅRGÅNGEN 1679 AV "Swenska Ordinarie Post-Tijender" handlade om skrifter, som utkommo med anledning av de krig, i vilka Sverige då var invecklat, och de freder, som slötos under årets lopp. Det enda undantaget är den annons, som återfinnes i numro 20 av posttidningen, daterat den 20 maj: "Notificeres härjämpte, at een Tractat, om dhen Suurbrun, som nu nyligen på Medewij Ägor, emellan Wadstena och Askersund är upfunnen, är på Swenska Språket i Trycket uthgången, och finnes til kiöps hoos Kongl. Booktryckiaren Niclas Wankijff."

Denna annons är synnerligen märklig, först och främst ur den synpunkten, att det här är första gången, som inledningsordet "Notificeres" användes. Ur detta härleddes sedermera det namn, notifikationer, under vilket annonserna gick under större delen av 1700-talet. Annonsen ifråga är märklig även av det skälet, att den bildar inledningen till den omfattande reklamkampanj, som Urban Hiärne, den ryktbare vetenskapsmannen, genomförde till främjande av Medevi brunns utveckling.

Det arbete, som annonsen handlar om, bar titeln: ”Een kort Berättelse Om the nys upfundne Suurbrunnar wid Medewij uthi Östergöthland. Huru the bäst skole brukas, och på hwad sätt i medler tijdh Diæten anställes. Them til underrättelse, som ther aff sigh willja betiäna. I största hast sammanfattat Aff Urban Hiärne. D.” Böcker, som väckte särskilt stort intresse utanför huvudstaden, omtrycktes på ett eller flera ställen i landsorten, och klart var ju, att Hiärnes berättelse om den nya surbrunnen vid Medevi skulle väcka mycken nyfikenhet i Östergötland, där brunnen var belägen. Det är därför icke så underligt, att ett omtryck samma år, 1679, verkställdes i Linköping, där det lilla häftet utgavs av Daniel Kämpe. Titelbladet överensstämde helt med upplagans från Stockholm, men var dessutom försett med tillägget: ”Nyligen aff Autoren sielff förbättrat och öfwersedt.”

I företalet, ställt till ”Gunstige och Rättsinnige Läsare”, säger Hiärne om sin tractat, att ”iagh thetta, hwarken til at förwärfwa migh något Beröm eller annor Fåfängligheet, myckit mindre för någon Winnest giordt: Hälst emedan iag fast mehra Tijdspillan och Beswär än någon Fördeel här widh hafft, och til äfwentyrs ännu hafwandes warder.” Urban Hiärne var alltså angelägen att påpeka det rent ideella i sitt arbete och det finnes ingen anledning att misstro honom eller att anse hans ”korta berättelse” som en maskerad reklamskrift av det slag, som en senare tid tyvärr välsignats med i så rikt mått. Att syftet med arbetet verkligen varit att upplysa allmänheten — upplysning om en god och nyttig sak är reklam för denna — framgår även av fortsättningen på företalet, där Hiärne säger: ”Hwad som nu til thenna Materiens wijdare uplysning här kunde saknas eller fattas, må then gunstige Läsaren här medh wara kungiordt, at alt sådant uthi then större Tractaten wijdlyfftigare finnes förmält och beskrifwit, then iag är sinnad (så frampt Gud Hälsan framgent förlänar, och iagh förmärcker thetta wäl uptagas) icke långt här effter låta komma under Pressen; Recommenderandes thetta mitt ringa Arbete then

Urban Hiärne. Kopparstick av Elias Brenner, utfört 1712.

gunstige Läsarens oföranderliga godheet, så at thet ey må annorledes än min wälmenta intention lijkmätigt, uthtydas."

Det är icke utan intresse man läser igenom förteckningen på den lilla bokens sju olika kapitel: Om Medwij Brunners opfinnelse och belägenhet; Om the Mineralier som Medwij Brunnar innehålla; Om dheras krafft och wärckan; Huru och när man dricka skall; Om Diæten som wedh Suurbrunnen hålles; Om Watnets bruuk och Badande; Hwar (skall vara Swar) til åthskillige frågor.

Urban Hiärne var född 1641 i Ingermanland och son till kyrkoherden Erlandus Jonæ Hiärne. Vid sexton års ålder kom han 1657 till Stockholm, där just då pesten härjade svårt. Efter någon tids vistelse i Strängnäs reste han till Uppsala, blev student där 1658 och ägnade sig åt studier i medicin och bergsvetenskap. Efter utländska resor, varunder han bl. a. promoverades till medicine doktor i Angers 1670, återkom Hiärne 1674 till Sverige och började omedelbart verka som läkare. Följande år utnämndes Hiärne till assessor i bergskollegium samt insattes i den kommission, som skulle försöka få ett slut på det våldsamt grasserande trolldomsraseriet, "vilket gick som en vådeld över allt Sverige". Hiärnes metod att få bukt med de förhäxade var både enkel och effektiv: "med stark spiritus under näsan på de bortförde skaffade han dem strax åter ur Blåkulla."

Vid midsommartiden 1667 hade Hiärne i sällskap med artilleriöversten Stahl besökt badorten Stade, varifrån de fortsatte till Aachen, Spaa, Amsterdam och Haag. Hiärne, som vid denna tid var livmedicus hos greve Clas Tott, hade fått dennes tillåtelse att följa överste Stahl för att genom en resa till några utländska bad sedermera kunna " uppsöka mineralvatten i det av mineralier och metaller så uppfyllda Sverige." Emellertid ville det sig så illa, att medan överste Stahl mådde utmärkt av baden och brunnsdrickningen, blev Hiärne så sjuk, att han måste kvarlämnas av Stahl i Leyden.

De erfarenheter, som Hiärne skaffat sig om de dittills okända behandlingsmetoderna, kommo honom väl till pass, då riksrådet Gustaf

och Fräntzoserne däremoot i *marche* til Wesel / dhet at besättia. Hwilket man för en *apparentz* och förhopning til en fullkomligh Fredh wil hälla.

Calmar den 11. *Maij.*

Wåre i Siön kreutzande små Örlog Skep hafwa vnder Bornholm anträffat twänne store Danske / ett af 79. dhet andra aff 60. Stycken / och med dhem i några Tijmars tiidh warit i ett hårdt fächtande / så at och Soldaterne på Skeppen gifwit sin *Salva* på hwarannan. Och ehuruwäl Wåre warit mycket små emoot the Danske / så hafwa desse doch omsider tagit flychten / sedan så wäl dheras som dhe Wåras Takel och Tygh til en deel sönderskutne warit / och Natten dhem sedermehra ifrån hwarannan skillia monde.

Notificeres härjämpte / at een *Tractat*, om dhen Suurbrun / so'n nu nyligen på Medewij Ägor / emellan Wadstena och Askersund är vpfunnen / är på Swenska Språket i Trycket vthgången / och finnes til kiöps hoos Kongl. Booktryckiaren Niclas Wankijff.

Fjärde sidan av "Swenska Ordinarie Post-Tijender" för den 20 maj 1679 med annons om den tractat, som av Urban Hiärne utgivits under titeln "Een kort Berättelse Om the nys upfundne Suurbrunnar wid Medewij uthi Östergöthland".

Soop 1677 sände honom tvenne buteljer medevivatten för undersökning. Resultatet blev, att Soop följande år anlade en hälsobrunn vid Medevi och den förste brunnsintendenten och läkaren blev Urban Hiärne. Den nya brunnen väckte naturligtvis stort uppseende, men man skrattade åt den befängda idéen, att det skulle kunna finnas en surbrunn "i kalla norden".

Tack vare Urban Hiärnes stora talang som läkare och vetenskapsman, men kanske än mera på grund av hans förmåga att organisera och göra reklam gick Medevi surbrunn raskt framåt. Hiärne förstod att skaffa respekt för sitt arbete, han skapade tro på brunnsdrickningen hos den stora allmänheten och han insåg till fullo, vilken betydelse det måste ha för brunnens utveckling, att förnäma personer tillbringade en sejour vid Medevi. Genom böcker och avhandlingar spred han kunskap om sin surbrunn, genom annonser och brev från Medevi tog han tidningens utrymme i anspråk för sina syften. Urban Hiärne var helt enkelt den första svenske reklammannen och som sådan ett verkligt mönster för sina efterföljare i långt senare tider. Han arbetade nämligen klokt och målmedvetet med sunda medel för den sak, han trodde på. Han begagnade sig aldrig av någon braskande reklam för att tjäna sitt syfte, utan var tvärtom — åtminstone enligt vår tids uppfattning — ibland till och med alltför beskedlig i sina uttryck, att inte tala om sådana tillfällen, då han — som t. ex. i sitt brev av den 13 juli 1680 till posttidningen i Stockholm — berättar saker, som snarare måste verka avskräckande än tilldragande på den, som läser skildringen.

Vid tre olika tillfällen under åren 1679, 1680 och 1682 sände Urban Hiärne brev till Stockholm att införas i tidningen i likhet med andra nyhetsmeddelanden. Det fanns på den tiden icke så många företagare, som pockade på utrymme i textspalterna, som numera. Konkurrensen var obetydlig eller ingen alls, förhållandena så små, att man var glad åt att få någonting, som man kunde låta sina medmänniskor få del av genom tryckpressens förmedling. Det kan ju icke för-

Een kort Berättelse
Om the nys vpfundne
Suurbrunnar
wid Medewij vthi
Östergöthland.
Huru the bäst skole brukas / och
på hwad sätt i medler tijdh
Diæten anställes.
Them til vnderrättelse / som ther
aff sigh willia betiäna.
I största hast sammanfattat
Aff
Urban Hiärne. D.

Stockholm /

Tryckt af Niclas Wankijff /
Kongl. Booktr. Åhr 1679.

Titelsida till "Een kort Berättelse Om the nys upfundne Suurbrunnar wid Medewij uthi Östergöthland" av Urban Hiärne. Föremål för annons i "Swenska Ordinarie Post-Tijender" numro 20 för den 20 maj 1679.

Een kort Berättelſe
Om the nys vpfundne

Suurbrunnar

wid Medewij vthi
Östergötland.
Huru the bäſt ſkole brukas /
och på hwad ſätt i medler tijdh
Diæten anſtelles.
Them til vnderrättelſe / ſom
ther aff ſigh willia betiäna.
Nyligen aff Autoren ſielff för-
bättrat och öfwerſedt /

Andra gången vplagt och Tryckt
i Linkiöping

Aff Daniel Kämpe Åhr 1679.
Och fins hoos honom til kiöps.

Titelsida till andra upplagan av Urban Hiärnes "Een kort Berättelse Om the nys upfundne Suurbrunnar wid Medewij uthi Östergöthland", tryckt i Linköping 1679, samma år, som den första upplagan utkom i Stockholm.

nekas, att Hiärnes brev äro av den art, som i vår tid kallas ”reklamartiklar”, men de betraktades naturligtvis ingalunda så den gången, de publicerades. Då ägde de nyhetens hela behag, de berättade om livet i Medevi och om resultatet av behandlingen där, de intresserade allmänheten och de gåvo ämnen till diskussioner och meningsutbyten, men ingen människa funderade över om de voro opartiska, redaktionella artiklar eller — reklam. Även om man emellertid fastslår de hiärneska brevens karaktär av reklamartiklar för Medevi brunn, bör man akta sig för påståendet, att Hiärne därmed också skulle vara fader till den moderna textreklamen, denna avart inom reklamen och denna förkastliga parasit på tidningsannonseringens träd. Man får nämligen icke glömma, att både tidningens utgivare, brevens författare och den tidningsläsande allmänheten hade en helt annan syn då än nu på hela det ifrågavarande problemet och att det därför helt enkelt icke går vare sig att härleda det nuvarande missförhållandet ur det lilla fröet från 1679 eller ens att göra direkta jämförelser mellan då och nu.

Det första brevet från Urban Hiärne till tidningsläsarne är daterat ”Medewij Suurbrunn den 18. Julij 1679” och återfinnes i ”Swenska Ordinarie Post-Tijender”, numro 30 av den 29 juli s. å. Det är av följande lydelse: ”Iagh hafwer icke welat underlåta, min Herre korteligen berätta, hwad Kraffter och Wärckan dhenna nyys här i Medewij upfundne Suurbrunn reeda på åthskillige siuke och bräcklige giordt hafwer, i thy dhet icke allenast curerat och läkt inwärtes uthan och uthwärtes Siukdomar, Krymplingar, blinde, och dhe som hafft Watusoten, äre komne til sin förre Wijgheet, Syyn och naturlig sunde Constitution igen, Hypochondriaci äre blefne friske och glade, the som aff Lefrens heeta warit röda i Ansichtet, hafwa mist en sådan Rödnat, jemwäl äre många ifrån åthskillige andre Siukdomar befrijade, så at och dhe som smakat och betient sigh aff dhe uthländske Suurbrunnar, säya, at denne är äfwen så godh och aff samma Kraffter som dhe. Dhet drickes mäst aff Högbrunnen, som är kringstäng-

Num. 30.

Swenska Ordinarie Post-Tijender

Tryckte i Stockholm den 29. Julii. 1679.

EXTRACT aff ett Breff ifrån Medewij Suurbrunn den 18. Julij. 1679.

JAgh hafwer icke welat underlåta / min Herre korteligen berätta / hwad Krafter och Wärckan dhenne nyys här i Medewij upfundne Suurbrunn reeda på åthskillige siuke och bräcklige giordt hafwer / i ty dhet icke allenast curerat och läkt inwärtes uthan och uthwärtes Siukdomar / Krymplingar / blinde / och dhe som hafft Watusoten / äre komne til sin förre Wijgheet / Syyn och naturlig sunde Constitution igen / Hypochondriaci äre blefne fri före och hugsade / the som aff Lefwens heeta warit röda i Ansichtet / hafwa mist en sådan Rödnat / jemwäl äre många ifrån åthskillige andre Siukdomar befrijade / så at och dhe som smakat och betient sigh aff dhe uthländske Suurbrunnar / säya / at denne är åfwen så godh och aff samma Krafter som dhe. Dhet drickes mäst aff Högbrunnen / som är kringstångder / och til wissa Tijmar igenläst / på dhet icke dhen gemene Man må dricka i otijdh och öfwerflödigt / bekommandes i stället för Helsan större Siukdom; Sielfwa Curen begynnes medh Purgation, därmed man bereder och rånsar Magan / at Watnet må hafwa så mycket större Wärckan sedan drickes först 5. Glaß andra gången 7. &c. ökes så 2. à 3. Glaß hwar gång / intil 30. eller fleere / sedan tages thet aff medh 2. à 3. Glaß / lijka som dhet först

Titelsida till "Swenska Ordinarie Post-Tijender", numro 30 för den 29 juli 1679, med början av Urban Hiärnes första brev — "textreklam" — om Medevi surbrunn.

der, och til wissa Tijmar igenläst, på dhet icke dhen gemene Man må dricka i otijdh och öfwerflödigt, bekommandes i stället för Helsan större Siukdom; Sielfwa Curen begynnes medh Purgation, därmed man bereder och ränsar Magan, at Watnet må hafwa så mycket större Wärckan, sedan drickes först 5. Glass, andra gången 7. etc. ökes så 2. à 3. Glass hwar gång, intil 30. eller fleere, sedan tages thet aff medh 2. à 3. Glass lijka som dhet först togh til, in til 5. Glass igen, och slutes åther Curen medh Purgation, på dhet hwad aff Watnet kunde wara samblad i Kroppen och stannat, måtte föras aff, och påståår heela Curen i 3. eller högst 4. Wekor. I Dahbrunnen är Watnet starckare aff Mineralier, hwaraff icke kan drickas en sådan quantitet, som aff dhen andra, uthan därmed badar man sigh mäst. Hennes Mayst. Drottningen och Hans Durchl. Hertig Adolph hafwa varit här och besedt desse Brunnar, och ingen bortreeste. Elliest är här med så mycket Folck upfylt, både Höge och låge, at här i Nägden flere Huusrum nästan icke finnes".

Författaren av brevet börjar, som synes, med att räkna upp åtskilliga sjukdomar, som botats genom vistelse vid Medevi och övergår därefter, sedan han väckt läsarens intresse och lagt en god grund av fakta under det följande, till att jämföra Medevi med utländska konkurrenter — naturligtvis är Medevi lika bra. Han berättar, att Högbrunnen är kringstängd samt igenlåst vissa timmar av dagen för att förhindra de enklare brunnsgästerna från att dricka i både tid och otid och därmed bara förvärra sitt onda i stället för att bota det. Högbrunnen hade av brunnens ägare, riksrådet Soop, försetts med en dörr "för gemene Mannsens skul, som begynte bruka en hoper med Wijdskepelser och Afguderij, medh offrande, kastandes in Kopparpenningar".

Sedan Hiärne alltså talat om, vartill kuren kan och bör användas samt att en kur vid det svenska Medevi gör lika god nytta som en vistelse vid en utländsk badort, övergår han till att i detalj beskriva

dess omfattning — den moderna annonsens faktiska upplysningar i stället för lösa påståenden.

Det hela rundas av och kryddas med att riksänkedrottningen Hedvig Eleonora i sällskap med hertig Adolf besökt Medevi. Detta första kungliga besök vid brunnen blev, säger Gustaf Näsström i "Det gamla Medevi", av genomgripande betydelse för brunnens frekvens och popularitet. Drottningens besök berodde icke blott på välvilja mot Soop och Hiärne, utan förestavades också av hälsoskäl. Gustaf Soop skriver den 12 juli 1679 till Erik Dahlberg, att drottningen åtta dagar tidigare anlänt från Vadstena "för att bruka kur, sedan Hennes Majestät förnummit, att det hos åtskilliga har haft sin verkan, och ärnar Hennes Majestät att fördröja här ännu i 14 dagar". Strax innan drottningen åter lämnade Medevi lät hon sig undersökas av Hiärne och gav honom ett honorar av 20 dukater.

Urban Hiärnes andra brev från Medevi infördes i "Swenska Ordinarie Post-Tijender" för den 13 juli 1680, numro 28. Såväl det nyssnämnda, första brevet som detta andra infördes i tidningen under juli månad, den tid, då brunnen var bäst frekventerad och då brunnslivet stod i sitt högsta flor. Även det tredje brevet från Medevi, publicerat i "Swenska Mercurius" två år senare, inflöt i juli månad — tydligen valde Hiärne med full avsikt denna månad och räknade med att nyheterna från Medevi skulle locka flera nya gäster dit.

Det andra brevet lyder: "Ifrån och om Medewi Suurbrun skrifwer en säker och wiss Person sålunda. Iagh kan wäl tänckia at mycket på andra Orter om dhenna wår Suurbrun lärer spargeras med een hooper til dhes disvantage, och twifwelsuthan bland annat at Watnet skulle hafwa mist sin krafft och intet wara så godt som i fiol, men dhet kan iag för säkert bekräffta, at det sig (Gudi skee Lof) icke så förhåller, oanset at mycket gement Folck som för Doctorens ankomst druckit af Watnet oordentligen icke allenast als intet hulpne utan och en deel werre blefne, och när dhesse reste tilbake spargerade de allestädes at Brunnen hade mist sin Kraff och intet giöra sin Wärckan

som i Fiohl, men uthgången låter oss (Gudi ske ähra) see annat, idhet åthskillige raara Curer äre skedde och ännu dageligen skie, så wäl som förledit Åhr, men dhet bekänner iagh dehr jämpte, at som Curen war i Fiol lyckligare för dhe Fattige än för dhe Rijke, så är hon nu i Åhr twert om lyckelig för dhe förmögne än för dhe Medellöse, Orsaken dher til är dhen nu mycket warande kalla Regn, och fuchtachtige Wederleken, i hwilken dhe Fattiga måste liggia på Marken, under baran Himmel eller och elliest i kalla Rum, hålla och intet någon rätt diete eller måtteligit Lefwerne, i dhet några dricka förmycket Bränwijn, några igen slå i sig sedan dhe druckit Watnet een hooper Miölk, Sill, Fläsk, Ost och annan otienlig Maat,dher emot dhe förmögne hålla sin tilbörliga diete, och äre i warma och tienligare Huus, så dhem altså Curen så mycket snarare gagnelig och hielpsam är. för Några dagar blef en Falkiöpingz Borgare död aff Lungsotan, som för Doctorens ankomst och sedermera moot hans willia och Råd brukat Brunnen, een Trumpetare som har samma Siuka och betient sig äfwen aff Watnet tör dhet icke gåå bättre".

I detta brev är tonen delvis en annan än i det nyss citerade. Det är tydligt, att en del illvilliga människor spritt ut, att Medevi brunn ingalunda vore så bra, som Hiärne och andra velat göra gällande: "Watnet skulle hafwa mist sin krafft". Brevets författare däremot påstår lugnt, att vattnet även i år är precis lika bra som förut, men att en del gott folk tagit sig det orådet före att dricka och att dricka alldeles för mycket brunnsvatten, innan doktorn ankom till brunnen för att själv lämna förhållningsregler. Dessa personer — "mycket gement Folck" — funno kuren misslyckad och reste sedan från Medevi, berättande för vem, som ville höra på, om sina dåliga erfarenheter. Urban Hiärne fick sålunda göra samma erfarenhet, som så många företagare och reklammän efter honom dyrt fått betala: det räcker ej att tillhandahålla den köpande allmänheten en vara, som i sig är god, man måste också oavlåtligt hålla köparne underkunniga om varans rätta användning. Han fick också pröva på konkurrens-

metoder, som då voro ganska nya och oförsökta, men som senare utvecklats i kapp med hela reklamväsendet: när hans konkurrenter icke längre kunde förneka, varken att det fanns mineralvatten inom Sverige eller att det vid Medevi funna vattnet var bra, "kastade de sig på motsatt håll, påstående sig ha *bättre* vatten överallt, t. ex. på Södermalm och i Ösmo".

Urban Hiärne, som redan 1680 — året efter det, då han utgav sin första skrift om surbrunnarna vid Medevi — låtit Joh. Georg Eberdt trycka den med vissa förbehåll utlovade fortsättningen, utkommen under titeln "Een uthförlig Berättelse Om the nyys upfundne Suurbrunnar widh Medewij uthi Östergöthland", företog med anledning av konkurrenters och missbelåtna brunnsgästers "spargerande" av förklenande yttranden om Medevi en ny utländsk resa i avsikt att ytterligare studera surbrunnar. Resultatet av denna resa framlade han i sin 1683 utgivna skrift "Den lilla Wattuprofwaren, hwarigenom de rätta ock Hälsosamma Suurbrunnar. . . igenkänes". För att bemöta sina belackare hade han redan i sin nyssnämnda, utförligare berättelse om Medevi behandlat "några nödwändige Frågor" samt relaterat "några förledne Åhrs Curer".

Det tredje brevet från Medevi återfinnes i "Swenska Mercurius" 1682, numro 27 av den 4 juli, och är daterat "Medevi Suurbrun den 25 Junij" samt lyder så: "Ehuruwäll sedan dhen Tijdhen som man kunnat betiena sigh aff detta Helsowatnet, det stadigt warit een wätskachtig, wååt och kall Wäderleek, som til lyckelige Läkedomar ett stoort Hinder plägar wara, lijkwäl äre icke deste mindre allereda åthskillige som sigh aff denna Churen betient hulpne wordne, och ibland angre äre förnämbligast, een Pijga medh Nampn, Brita Jönsdotter hemma i Nordengrå Sochn i Ångermanland, och Fanswijke Tyy som hwar annan Dagh föll i Brätt, sålunda helbregdat blefwen at hon numehra föga känner til sin Plåga. Een Dreng ifrån Småland dhen aff en starck Magewärck och andre swåre Anstöter kom hijt för ungefehr 10. Dagar sedan och war aff andre Läkiare förlåten,

Den lilla

Wattuprofwaren /

hwarigenom

De rätta ock Hälsosamma
Suurbrunnar ifrån de falska eller
gemene Jernwatn som här ock där i
Wårt K. Fäderneslan finnas/ igen-
kånes och åthskillies.

Dem som til sådant lust hafwa/
serdeles Medicinæ Studiosis til effter-
rättelse i liuset bracht
Aff
Urban Hiärne D.

STOCKHOLM/

Tryckt aff Henrich Keyser/Kongl. Booktr.
Åhr 1683. och finnes hoos honom til köps.

Titelsida till Urban Hiärnes 1683 utgivna skrift ”Den lilla Wattuprofwaren” — ett led i Hiärnes energiska arbete för Medevi surbrunn.

är nu nästan heel frisk och Sund. Många andra som aff Magesiukan warit så ynckelige, at dhe ey kunnat fördraga, hwarken swagt eller starckt, kalt eller hetzigt, äro sålunda för sigh komme, at dhe ey allenast dricka många Glaas Watn effter hwar annan, uthan dhe finna sigh och förbättrade i apetiten och Maatlusten, tiltaga jämwäl både i färga och hulle. Een Karl wedh Nampn Brynill från Linköping som i Fiol war ganska ofärdig i sine Knän och Been är så wijda för sigh kommen, at han nu är Rumormästare wedh Brunnen. Een som heel blinder hijt kommen, hafwer det Gudi wari ährat til största dehlen fatt sin Syyn igen. Een Man hemma i Norköping, hwilken tå han i Fiohl först hijtkom, war så eländig aff podagra at han icke kunde gåå uthan flytta sigh fram medh Kryckor, och mestadehls höllt Sängen, är nu så frisk at han mycket lijtet kenner til sin passion; är doch i Åhr hijtkommen, at fortfahra medh Watnets bruuk".

Detta brev är tydligen skrivet för att inför allmänheten framlägga några speciella fall, som blivit botade vid brunnen. Eftersom till och med namnen på patienterna utsatts i några fall är det uppenbart, att brevets författare haft klart för sig, vad det betydde att spela med öppna kort i stället för att endast röra sig med okontrollerbara påståenden. På sitt sätt kan detta brev betraktas som en föregångare till våra dagars intygsannonser, vilkas värde just bygger på intygsgivarens namn och de erfarenheter, denne gjort. Man har ej varit angelägen att välja sina exempel bland brunnens förnämare gäster — kanske dessa ej heller önskade bli nämnda i ett sådant sammanhang — utan i stället utan hänsyn till personens stånd tagit några, som kunde utgöra en god rekommendation för brunnsbehandlingen: en piga från Ångermanland och en dräng från Småland ha ansetts som lika goda ur reklamsynpunkt som någonsin en fin fröken från huvudstaden eller en förmögen borgare från Linköping.

Det var emellertid icke endast med hjälp av en artikel i "Swenska Mercurius", som Hiärne sommaren 1682 gjorde reklam för sin kära surbrunn, vid vilken han ytterligare två år var fästad som läkare och

En lijten

Oeconomisk Skrifft

Om

Wedhsparande/

Huru man i deßze knappa Tijder med Weden som efter handen begynner at tryta/bätter omgås skall/och till Wärmande anwända med bättre Nytta och Sparsamhet / dem Oförmögnom till Tröst och Lindring.

STOCKHOLM/

Tryckt uti Kongl. Boktr. hos Sal. Wankifs Änkia/ och med hennes egen Bekostnad. 1696.

Titelsida till den av Urban Hiärne författade, men anonymt utgivna skriften "Om Wedhsparande", utkommen 1696 och innehållande en hel del goda råd angående eldningsekonomi samt försedd med åtskilliga avbildningar av ugnar och eldstäder.

intendent. Han fick en utmärkt hjälp — om avsiktlig eller ej undandrager sig bedömande — i de brev, som den sköna och ryktbara Maria Aurora Königsmarck i augusti skrev från Medevi till sin kusin Ebba Maria de la Gardie. Det sista av de tre breven inleder Aurora Königsmarck med att hon ”är varken le Mercure Galant eller le Gazettier de Medewij”, hon ”endast utmålar” vad hon sett och försäkrar, att hennes brev äro icke ”heller annat än descriptioner”. De tre epistlarna fingo emellertid spridning inom de högsta kretsarna genom ett otal avskrifter och måste givetvis härigenom verkat som mycket goda annonser för Medevi brunn, i all synnerhet som de till större delen upptogos av skildringar om den eleganta världens många olika, glada sätt att fylla ut pauserna i brunnsdrickningen.

Det första brevet börjar med Aurora Königsmarcks ankomst till Medevi och skildrar hur hon och hennes sällskap ”mottogos av en cavalier de bonne mine och med en air tout à fait étranger. Han aborderade oss på det mest civila sätt i världen, i det han sade, att han väl såge att vi voro högeligen uttröttade av resan, men osäker att kunna finna för oss någon lämplig commodité erbjöd han sig att föra oss till ett ställe, där en agreable surpris väntade oss, och där vi förvisso skulle finna oss väl. Efter att hava betackat honom för hans courtisie följde vi honom till ett hus, ur vilket trädde en hel skara av damer och cavalierer, alla med en sådan éclat, att våra ögon därav bländades; mångfalden av karaktärer, den brokiga blandningen av kostymernas färger, allt mötte så angenämt våra ögon, att vi för några minuter behärskade vår nyfikenhet att på närmare håll taga dem i ögnasikte”. Slutligen gick man till soupern. ”Jag brinner av begär att säga, att den var högeligen —, mais bast! det hade ju icke gått an, om den överträffat Kongl. Majestätets i Stockholm”.

Den följande dagen begynte med en promenad till brunnen, där ”tout le monde var sysselsatt med sitt vatten”. I ett post scriptum till den första episteln lämnar brevskriverskan — vars framställning här följes efter den i Birger Mörners krönika om ”Maria Aurora

Königsmarck" meddelade svenska översättningen från de på franska avfattade originalen — en liten rolig upplysning angående medevivattnets verkan: "Lyster Eder veta, huruledes detta vattnet verkar, vill jag förtälja, att Madame la Comtesse Juliana (Wrangel av Salmis, gift Brahe) med oss löper i ringränningen". Som en liten extrareklam för det glada livet vid brunnen tillägger hon: "Vi ombestyra nu våra casques för att i eftermiddag förlusta oss på hästryggen".

I sitt andra brev skildrar Aurora Königsmarck ytterligare en rad festligheter, som de uppfinningsrika brunnsgästerna anordnade för att roa varandra och sig själva. För att riktigt understryka, att verkligheten i alla fall var ändå mycket vackrare än de skildringar därav, som hon förmådde giva, utbrister hon: "Enfin, jag bedyrar Eder, min kära frêle, att det är impossible att för Eder avmåla alla denna fests lysande förtjänster, och då jag betraktar den relation, som jag Eder härmed givit, tycks den mig förvissnader och fadd, tusenden av ögonvittnen skola Eder detta intyga, som alla med en mund kunna försäkra sig aldrig hava sett något bättre".

En liten god textreklam för Medevi förekom även i en sådan hovnotis, som den, vilken stod att läsa i "Ordinarie Stockholmiske Posttijdender" för den 11 juli 1687: "Stockholm den 11. Julij. Förleden Onssdagz bittida reeste Hans May:tt Konungen här ifrån åth Kongz Ööhr: I Morgons reeste Hennes May:tt Enkiedrottningen här ifrån medh några Jachter; Och ärnar sigh til Medewij Brun."

Den reklam, som Urban Hiärne gjort för Medevi, återupptogs vid ett par senare tillfällen i form av annonser i posttidningen. Sålunda läses i "Ordinarie Stockholmiske Posttijdingar", numro 20 för den 17 maj 1686, följande annons: "Gifwes härmed tilkiänna, at Medewij Brunn detta åhr i rättan tijdh blefwer förestanden, hwar wijd påminnes at de som tänckia at betiäna sig af Watnet, giöra wäl, om de inställa sig på den Orten 8 dagar för Midsommardagen, att sammankomsten, må skee wid een tijd, och Watubruket tillijka idkas, hwaruthaff föllia åthskillige commoditeter uti de nödwendigheter,

som wid Brunnen fordras, Watubruket lärer Continuera til Bartholomei tijd". Denna annons är, som synes, en direkt föregångare till våra dagars annonser om bad- och kurorter: brunnsgästerna uppmanas att infinna sig i god tid till terminens början och de få veta, både att Medevi brunn kommer att hållas öppen under den stundande sommaren — annonsen infördes en månad före säsongens början — och att brunnsdrickningen pågår till omkring den 24 augusti.

Ytterligare en annons hittar man i "Ordinarie Stockholmiske Post-Tijdender", numro 20 för den 20 maj 1695 — alltså i samma nummer av årgången och således också vid samma tidpunkt på året, som nio år tidigare: "Gifwes allom tilkänna, som sig i Åhr tänckia betiäna aff Medewij Hälso-Brunns Cur, at dersammastädes numera en serdeles Anstallt är giord til Brunn-Giästernes accomoditet och fägnande, så med sielfwa Watu-Curen och åtskillige Baden som beqvämlige och nödige Huusrum sampt til all sielfbegärlig Förplägning och Fägnande aff en Tracteur; Skolandes bemälte Brunn-Cur i Herrans Nampn taga sin begynnelse den 24 Junii tillstundande, då och den aff Kongl. May:t dijt förordnade Italienske Doctoren sampt Apothekaren och Fälltcherern sig där jämväl infinandes warda, alla Hälsobruns Gästerne till tienst och nödig upwachtning". Brunnen hade gått framåt under de gångna åren och det var på tiden att tala om för de gamla brunnsgästerna, att man numera kunde bjuda på flera och bättre husrum än förut, att en traktör skötte om gästernas förplägnad och att — sist, men ingalunda minst — Medevi mötte den nya säsongen både med en ny, italiensk läkare samt apotekare och fältskär. Annonsen talar sitt tydliga språk om att brunnens ledning hade öppen blick för vad, som krävdes, om man skulle kunna stå emot i konkurrensen.

Redan 1689, närmare bestämt i "Ordinarie Stockholmiske Posttijdender" numro 25 för den 24 juni, hade Ösmo hälsobrunn i Södertörn annonserat: "Gifwes til känna, at der någon skulle wara sinnad at bruka Össma Helsobrunen, han sig der straxt effter Pärmesso-

dagen infinna kan; Och lärer H. D. Bromelius i detta Åhr Curen (wil Gudh) der sammastädes administrera, allenast til giörandes på någre weckor". Om Urban Hiärne, som skrev om Össmo Källor i sin förut omtalade bok "Een uthförlig Berättelse Om the nyys upfundne Suurbrunnar", utkommen 1680, hade nöjt sig med att tala om att källorna där "wore de aldraförsta som iag här i Swerige i profwet stälte", hade nog ledningen för den i Ösmo öppnade brunnen vetat begagna sig av denna intressanta detalj för sin egen reklam. Men dessvärre tillägger Hiärne, efter att ha meddelat, att han besökte Ösmo vid pingsttiden 1677 — "medan en Förnäm Man mig derom myckit berättandes gaff anledning" — att hans forskningar gåvo klent resultat: "iag förmåtte intet finna det som min förhoppning kunde tilfyllest göra".

Striden hade mången gång stått hård mellan Urban Hiärne och hans vedersakare och konkurrenter, och att de kämpande parterna inte sett på varandra med alltför blida ögon kan man nog vara tämligen säker på, men när man läser den annons, som stod införd i "Ordinarie Stockholmiske Post-Tijdender" för den 22 maj 1699 — det sjuttonde seklets sista år — frestas man att utbrista: slutet gott, allting gott. Annonsen ifråga lyder så: "Gifwes härmed tilkänna at de som i detta Åhr wilja betiäna sig af Suurbrunnarne, sådant i tijd måge begynna, efftersom wid Medewi i begynnelse af Junij Månad Medicus och Apothekare äre tilstädes. För dem som Wijksbergs Brunn wijd Tälliewiken bruka willja, lärer och giöras anstalt af Huussrum och Traiteur sampt en Båth som på wisse stunder i Weckan kan gå emillan Brunnen och Stockholm, och skola de så wäl som och de sig af Brunnen på Norremalm här i Staden betiäna willia, med Medici Consilio och Medicamenter accommoderade blifwa."

Man skulle rent av kunna tro, att man här hade att göra med ursprunget till de senaste årens kollektiva kurortsannonser, där ett flertal brunnar och bad räknas upp, men ingen tillåtes framhäva sig själv framför de övriga. Läser man emellertid annonsen noggrannare, fin-

ner man att det icke är fråga om någon för flera brunnar avsiktligt gjord, gemensam annons, utan att det tydligen gått till så, att posttidningens tryckeri, Kongl. Booktr. Sahl. Wankijfs Enka, på eget bevåg sammanställt de uppgifter om surbrunnarna, som influtit, samt föredragit att publicera meddelandet i annonsform hällre än att låta det komma in som redaktionell notis. Annonsens lugna, lidelsefria ton tyder ovillkorligen på att dess text skrivits av en person, som icke haft något speciellt intresse för någon av de tre uppräknade brunnarna. Att han nämner Medevi först, beror blott därpå, att Medevi var äldst och mest känd. "Wijksbergs Brunn wijd Tälliewiken" var belägen på Viksbergs egendom, upptäcktes 1683 och var under 1700-talet livligt frekventerad. Om Viksberg skrev Urban Hiärne i sin förut omtalade bok "Den lilla Wattuprofwaren" åtskilligt, som har sitt intresse icke blott såsom beskrivning på denna brunnsort, utan även har en del saker att säga om hur brunnsgäster *icke* borde sköta sin diet, då de vistas vid en brunn, som råkar ligga alltför nära en stad. Efter att ha beskrivit de tre brunnarnas läge på Viksbergs mark, säger Hiärne på tal om den mellersta källan, att den "håller Jern, som de andra; är temlig Subtilig och genomträngelig, drifwer urinen richtigt, och sombliga purgeras här lustigt. Watnet är klaart och reent som een Christall, förderffwas intet lätteligen i wältepta Flaskor, föder inga Grodor eller Matskar."

Så kommer kritiken, som mindre gäller viksbergsvattnet än vissa brunnsgäster: "Een och annan som det haar försökt, befinner sig wäl der effter. Närmare Staden will et Helsowatn icke wäl tiäna, der såsom hundrade Retelser ock Tilfällen komma en lätteligen at förbryta Diætsordningen: Och hoo kan wara allestädes ock förhindra dem at förtaga sig i ätande och drickande, Middagssömpn, bekymmer, passioner, förtreteligheter och hundrade sådant mera. Jag må icke heller förmäla det tilfälle som wid Staden kan gifwas til hwariehanda missbruuk, när Gudfaar och Fadderskan, Cousin ock Fränkan fara til Suurbrunns, och offta taga, om icke ööl, så något annat för ährende,

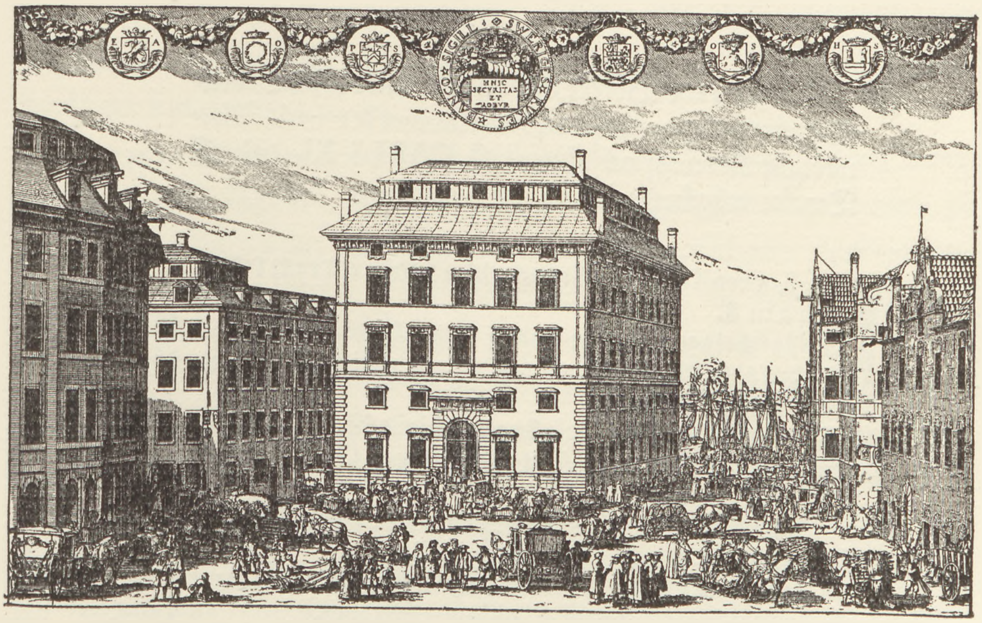
hwilken sedan alt skyles och döllies under Suurbrunns Visiten." Efter denna avbasning av sådana oförståndiga och "olämpliga" brunnsgäster, som Hiärne under sin praktik som läkare och intendent naturligtvis sett i så många exemplar, fortsätter han: "Alt sådant kan man annorstädes medelst goda Ordningar, synnerlig achtsamock försichtigheet förekomma och lempeligen hindra." Men här i Viksberg finnes brunnsvattnet så nära staden, "at det ingalunda behöfwes wara närmare". Efter att ha lovat återkomma till Viksberg i en senare, utförligare skrift, slutar Hiärne med att meddela, att "Curen lärer Med. Candid. Johannes G. Tranæus, som nu allaredan i 5. Sommrar wijd Medewij haar med beröm practicerat, och der uthi een temligh god förfarenheet wunnit, nu i åhr administrera." J. G. Tranæus hade alltså verkat som läkare vid Medevi under Hiärne åren 1678—1682, övertog det följande året skötseln av patienterna på Viksberg för att sedermera, 1688—1690, på nytt vara verksam vid Medevi brunn, denna gång som intendent.

I sin biografi över Urban Hiärne — "Biographiskt Lexicon", femte bandet, Upsala 1839 — skriver Peter Wieselgren, att "Hiärne var i litteraturen ungefär vad Carl XII under samma tid var i historien", men skyndar sig också att tillägga, att Hiärne gagnade sitt fädernesland mer genom sina vetenskapliga vidunderligheter än Carl XII genom sina heroiska. "Utom Hiärnes excentriska nit för att inflytta bergsvetenskap till det land, naturen givit sin största rikedom just i berg, torde det ej blivit möjligt väcka nationens livaktighet i detta hänseende. Så väl därvid, som vid sina Surbrunnars försvar, behövde Hiärne använda mycket, som ser ut som ett "puffande", fortsätter Wieselgren. "Men", tillägger han, "rådde han för att nationen var trögare än han? I hans hovlevnad förråder sig vad man kan kalla fjäsk, använt likväl för att väcka de höges uppmärksamhet på det nationalviktiga. Men rådde han för, att man ej hade öronen så högt uppe, att de kunde höra den rakt ståendes tal."

Urban Hiärne var i mångt och mycket långt före sin tid. Han var för klok att begagna sig av ”puffande” för att nå sitt syfte: att väcka det tröga svenska folket. Han använde sig av så sunda, så riktiga och så effektfulla metoder att han alltjämt framstår som typen för en första rangens reklamman. Hans pioniärarbete på brunnsreklamens område bar frukt ännu under många år efter det han slutat sin verksamhet.

DEN FÖRSTA ANNONS-ANNONSEN OCH ANDRA ANNONSER UNDER ÅREN 1680–1690

DEN FÖRSTA ANNONSEN UNDER ÅR 1680, INFÖRD I NUMRO 1 av ”Swenska Ordinarie Post-Tijender”, daterat den 6 januari, är märklig så tillvida, att det är första gången en bokförteckning annonseras: ”Desse Dagar föllier effter mångens åstundan en Förtäckning på dhe Böcker och Wärck, angående Swenska Historier och Antitiquiteter, som tryckte ähre under wår aldranådigste Konungz Regements Tijdh in til innewarande åhr 1680.”

Denna bokförteckning, numera en stor sällsynthet, upprättades 1679 av Joh. Hadorph, och bär titeln: ”Förtekning på the Böcker och Wärck som angå Swenske Historien, Lag- och Antiquiteterne, hwilke uti wår Allernådigste Konungz och Herres H. Carls XI. tijd aff Trycket uthgångne äre.” Det fyrasidiga lilla häftet var av samma format som posttidningen och innehåller en uppräkning av titlar och utgivningsår för ett stort antal arbeten från Joh. Loccenii Historia

Förteckning på the Böcker och Wärck som ongå Swenske Historien/Lag- och Antiquiteterne/hwilke vthi wår Allernådigste Konungz och Herres H. CARLS XI. tijd aff Trycket vthgångne äre.

JOh. Loccenii Historia Sveogothica editio 2. Tryckt i Vpsala in 8. 1662.
Wästgötha Lagen aff Herr Georg Stiernhielm. Stockh. fol. 1663.
Göthriks och Rholfs Saga med Verelii notis och Swänske Vthtolkning. Vpsala 8. 1664.
Joh. Loccenii Lexicon Juris Sveogothici edit. 2. Vpsala 8. 1665.
Ett fragment af Ol Tryggiasons Saga genom Ol. Verelium. På ett Ark. Vpsala 8
Praesid: Christoffer Grubbs Penu proverbiale eller Swenske Ordspråksbook. Tryckt i Linköping in 8.
S. R. Landz- och Stadz: Vplandz-Östgöte- Suder- Westmane och Helsinge Lagarne/genom Claudium Åkerman. Stockholm. fol. 1665. och 1666.
Jo. Schefferi Upsalia. Tryckt i Vpsala in 8.
Herrauds och Boses Saga med Verelii notis och Swenske vthtolkning. Vpsala 8.
Jonæ Rugmans Islandi fragmentum legum Antiquarum Vpsala 8. 1667.
Konunga Styrelsen med Ioan. Schefferi Latinske Version och notis. Stockholm fol. 1669.
Joh. Loccenii Antiquitates Sveogothicæ. edit. 3. cum indice. Vpsala 8. 1670.
Konunga Sagurne affsatte aff Isländskan på Swenska genom Jonam Rugman/med Grotii företal till Histor. Gothor. Vandal. & tryckt på Wisingzborg. fol.
K. Gustaffs I. och Eriks XIV Historia aff Ægidio Girs beskrifwen. Stockholm. 4.
Ulphilas med Isländske- Swenske och Latinske Versionerne sampt Stiernhielms præfation om Orig. Lingg. och Glossario Ulphila-Gothico. Stockholm. 4 1
Vttog aff K. Gustaffs I. Historie genom Præs: Christoffer Grubb; Linköping 4.

Första sidan av den bokförteckning, som, sammanställd av Joh. Hadorph för Niclas Wankijfs tryckeri, var föremål för annons i "Svenska Ordinarie Post-Tijender", numro 1 för den 6 januari 1680. Den första svenska bokkatalog, som blivit annonserad.

Sveogothica 1662 till sådana saker, som äro ”Färdige til Tryck, och een deel under Arbete”, bl. a. Georg Stiernhielms ”Swea och Giötha Språketz Fatebur”.

Inga priser funnos utsatta på de förtecknade böckerna. Den förste svenske bokförläggare, som satte ut ett bestämt pris åtminstone på en del av sina alster, torde ha varit den i Stockholm verksamme, tyskfödde bokhandlaren och bokförläggaren G. G. Burchardi, som plägade låta en verklig prislista följa med sina bokverk.

Numret för den 16 mars innehåller på sista sidan ett meddelande från Hamburg om en eldsvåda, som timat där den 17 februari. Elden hade kommit lös hos en bagare, det blåste stark storm, och det hela tedde sig ganska farligt, men ”igenom Gudz hielp och tijdigt bijbrachte Instrumenter til släckiande” lyckades man begränsa olyckan till tvenne hus. Det mest intressanta i detta meddelande om en tämligen enkel eldsvåda i Hamburg rör emellertid de redskap, som kommo till användning för eldens bekämpande. Det heter nämligen, att ”til dhes släckiande giorde dhet mästa dhe nye upfundne så kallade Slangensprützen eller Ormsprutor, hwilka öfwer alle dhe måtton goda och snälle äre at bruka, så man wäl tör säya, at Elden, hwar twenne sådane Ormsprutor äre, ey skal kunna få stoor framgång, dher Gudh elliest icke synnerligen straffa will, och Watn nogh icke widh handen är”. Det är ju en reklam, så god som någon, för de nyuppfunna slangsprutorna, och till yttermera visso omtalas — för den händelse någon av tidningens läsare skulle vilja införskriva en liknande apparat — att ”des upfinnare wid Nampn Cassper Hasel är här i Staden boendes”.

Den första upplagan av det i Osnabrück 1648 undertecknade fredsslutet hade kort tid efteråt utgivits av Ignatius Meurer, men numera funnos tydligen inga exemplar att få i allmänna handeln, ty i det sista marsnumret, daterat den 30, annonseras: ”Fridz-Fördraget giort och uprättat emellan Romerska och Sweriges Rijken i Ossnabrügg den 14 October 1648, är å nyo tryckt; hwilken som förden-

Rysland. Uthur Ukraine förkundes at Tartar- och Turkerne medh en temlig Macht wore dher ingångne/ öfwerrumplat några små Fortresser och bortfört många Menniskior/ dhe skola och til 40000 Man draga sigh tilsamman widh Kieff.

Holland. Aff dhe 7 föreenade Provintzer sähes största delen aff dhen Meningen wara/ widh Neutraliteten med Franckrijke at förblifwa. Men dhe öfrige/ som til tahlet mindre äro/ falla på een Alliance medh Franckrijke at ingå. Entlige Resolutionen lärer förmodeligen stadna där uthi/ som dhe måste Vota och Stämmer gäll/ effter man och förhoppas at Konungen aff Franckrijke medh Neutraliteten lärer förnögd wara. Hans Höghet Printzen aff Oranien är på en lijten tijdh förrester åth Flandern.

Här i Hamburg kom den 17. passato Elden lööß uppå Höötorget i een Bagares Huus/ hwilket ett fahrligit uthseende hade/ emedan då en starck Storm blåste/ men igenom GUdz hielp och tijdigt bijbrachte Instrumenter til släckiande/ är Elden dämpad worden/ at ey mehra än twänne Huuß förbrände blefwe/ til dhes släckiande giorde dhet mästa dhe nye upfundne så kallade Slangensprützen eller Ormsprutor/ hwilka öfwer alle dhe måtton goda och snälle äre at bruka/ så man wäl tör säya/ at Elden/ hwar twenne sådane Ormsprutor äre/ ey skal kunna få stoor framgång/ dher GUdh elliest icke synnerligen straffa will/ och Watn nogh icke widh handen är. Des upfinnare wid Nampn Caßper Hasel är här i Staden boendes.

Sista sidan av "Swenska Ordinarie Post-Tijender" för den 16 mars 1680 med ett meddelande av reklamkaraktär om nyuppfunna brandsprutor.

skul dhet åstundar at kiöpa, så finnes dhet hoos Kongl. Booktr. Niclas Wankijff".

I februari 1680 hade dåvarande generalguvenören över Skåne Johan Gyllenstierna på konungens uppdrag avrest till Köpenhamn för att med den danska regeringen utväxla fredstraktaten samt för att — till Sverige överföra prinsessan Ulrika Eleonora, som redan före krigsutbrottet ingått förlovning med den svenske monarken. Gyllenstierna vistades ett par månader incognito i Köpenhamn och höll först den 3 april sitt osedvanligt ståtliga intåg i den danska huvudstaden, där han mottogs på det mest högtidliga sätt. Gyllenstierna reste med den kungliga bruden över till Sverige, där hennes bröllop med Carl XI firades den 6 maj på Skottorps herrgård utanför Halmstad. Endast en månad senare avled Gyllenstierna i Landskrona, just som han stod i begrepp att på konungens kallelse infinna sig hos honom på Strömsholm. Det är ju helt naturligt, att posttidningen under våren och sommaren 1680 skulle innehålla åtskilliga underrättelser om kungens förmälning och den roll, som kungagunstlingen Johan Gyllenstierna därvid spelade. Det är därför inte heller underligt, att såväl en skildring rörande "Ambassadeurens H. Johan Gyllenstiernas publique Intåg i Kiöpenhambn. . . och dhes dher på hafde Audiencer hoos dheras Kongl. Mayst. och Högheter aff Dannemarck" som angående hans "Siukdom och dödelige Affgång" trycktes av Wankijff och annonserades till salu i tidningen.

I numro 47 för den 23 november uppträder en ny annonsör, nämligen den på Drottninggatan verksamme bokbindaren Thomas Anderson Bergman, som ber att få tala om för allmänheten, att "Sal. Herr Oloff Lemwijkz 14. st. Andelige små och härlige Tractater blifwa försålde för heel billigt och mycket ringa prijs". Det mötte alltså icke något hinder att annonsera i posttidningen om andra böcker och skrifter än dem, som den kungl. bok- och tidningstryckaren själv gav ut. Man hade tydligen redan börjat anse tidningens

annonsspalter såsom ett forum, där vem, som ville ge sig in i striden, fick slåss för sig och sin vara.

Från och med nyåret 1681 bytte posttidningen både namn och utseende: titeln förändrades till ”Swenske Mercurius”, sidan delades i två spalter, skilda åt av en linje, och titelbladet pryddes med en svävande Mercurius, som hade vingar både på huvudet och fötterna. I den ena handen höll han en bevingad stav och i den andra en remsa av papper med devisen: ”Absque mora”. Det var alltså Mercurius uppgift att ”utan dröjsmål” sända sina nyheter vidare och för att ytterligare understryka detta hade han som motto: ”Hwadh migh berättat är berättar iagh igen”. Den förut använda frasen ”tryckt i Stockholm. . .” byttes mot den såsom lämpligare för den ”levande” Mercurius ansedda ”Uthgången i Stockholm. . .”

Att det rådde fredligare förhållanden än på länge framgår bl. a. därav, att icke en enda av de annonser, som infördes i ”Swenska Mercurius” under 1681 rörde krigshändelser och att utrikespolitik berördes i endast två, intagna mot slutet av året och behandlande ”Fredz och Commertie Tractater” med Holland samt ”Dhet Hollenske Swaret”. Den förstnämnda av dessa båda annonser, införd i numro 48 för den 28 november, är anmärkningsvärd därför, att den är den första svenska enkelspaltiga annonsen. Annonsplaceringen var alltjämt å tidningens sista sida, längst ned, men medan övriga annonser, införda under 1681, satts upp över sidans hela bredd, hade man i fråga om det lilla meddelandet rörande handelstraktaten med Holland gjort försöket med en enkelspaltig annons.

I krigshändelsernas ställe kommo andra ämnen i förgrunden, ämnen, som under de hårda åren ingen människa haft tid eller intresse för. Visserligen annonserade tryckeriet i numret för den 25 januari, att ”Här finnes til Kiöpz, en ganska nyttig och trösterijk Book, emot Döden, Dödsens förskreckelse, för swårmodige Hiertan, Herrans Nattwards bruuk, och ther tilhörige Böner, Item Affton och Morgon Böner — och Sånger, Böner för resande och siuka, uthi ett

Swenska

MERCURIUS,

N:o I.

Hwadh migh berättat är berättar jagh igen.

Vthgången i Stockholm ANNO M DC LXXXI. Den 4. Januarij.

ETT Nytt och fredsampt åhr Mercurius wänd önska /
Dhen honom menat gott; För alt/ at städz må grönska /
Wårt kiäre Fädersland / dhet Edla Swea Rijk /
Medh dhes Inbyggiare all/ så Fattig som Rijk /
GUdh wände aff alt Straff som Himmelen oss hootar /
Gifwe at hwar och een sitt onda lefwerne bootar/
Medh san' GUdfruchtigheet och een uprichtig Troo /
Dhen gambla Redligheet / igen lått bland oss boo /
At aldrig Afwund / Haat och falskheet mehr fåå råda /
Då skal / när dhetta skeer/ jagh eder altijdh båda /
Hwad gott/ hwad hugnligit är och länder till ehr Fredh /
Jagh låfwar Eder dhet/ dhet skal och bli dher medh.

Titelsida till det första numret av "Swenska Mercurius", daterat den 4 januari 1681.

långsamme Siukdom nu så wida resticuerat, at han i desse dagar är rester vtpå det Kongl. Hofwet Torup och så wijdare omkring til Gyring. Och Lindholm/ dher een 8. dagar sig at refraischera.

Major Gerdes som Hans Kongl. Mayst. til Stalmåstare oc Inspector öfwer Rijdare/Skolan här samastådes/ samt Stuterier i Skåne och Halland förordnat/ är i desse dager vthur Hollstein och Dannemarck hemkommen/ och medbracht ett partie rare Hängstar eller Beschäler/ sampt andre sköne vnge Håster/ för vthan een stoor deel som än på Wägen oc dageligen förwäntandes åhre; warandes sinat nästkommande Nyåhr/ så med Ridskolan/ som åthskillige andra Ridderlige Exercitier, såsom Fächta och Dantza/ sampt Italienske och Frantzöske Språken en wärckelig begynnelse at giöra/ til den enda Konstrijke oc wäl erfarne Excercitiæ Mest: ifrån fremmande Orter hit in förskrifwit; Görandes alle aff hwad stånd och wilkor de wara måge/ som här til lust oc inclination hafwa/ kunnigt/ at dhe för ett billigt prijs Nembl. 4. R:daler om Månen at rijda/ och 2. R:daler dhe andre Exercitier/ här så perfect som vthi Italien eller Franckrijke lära kunna. Och at Accademien på dhenne Ort en åther igen inrättat och medh berömmelige Lärare och Professorer försedd warder; Här är en Fruchtbar och godh Ohrt/ hwarest allehanda Matwaror godt Kiöp och Man för en ringa Pänning lefwa kan; Beqvemlige Huus och Wåningar blifwa oc effter handen opbygde; Så hwar och een jämpte desse sina Studier idka och Exercitier kan fortsättia. Commissionen öfwer dhe Prästee som i Krijget till Fienden öfwer gångne och sine Församblingar förlåtit/ är til den 27. hujus i Malmö berammat.

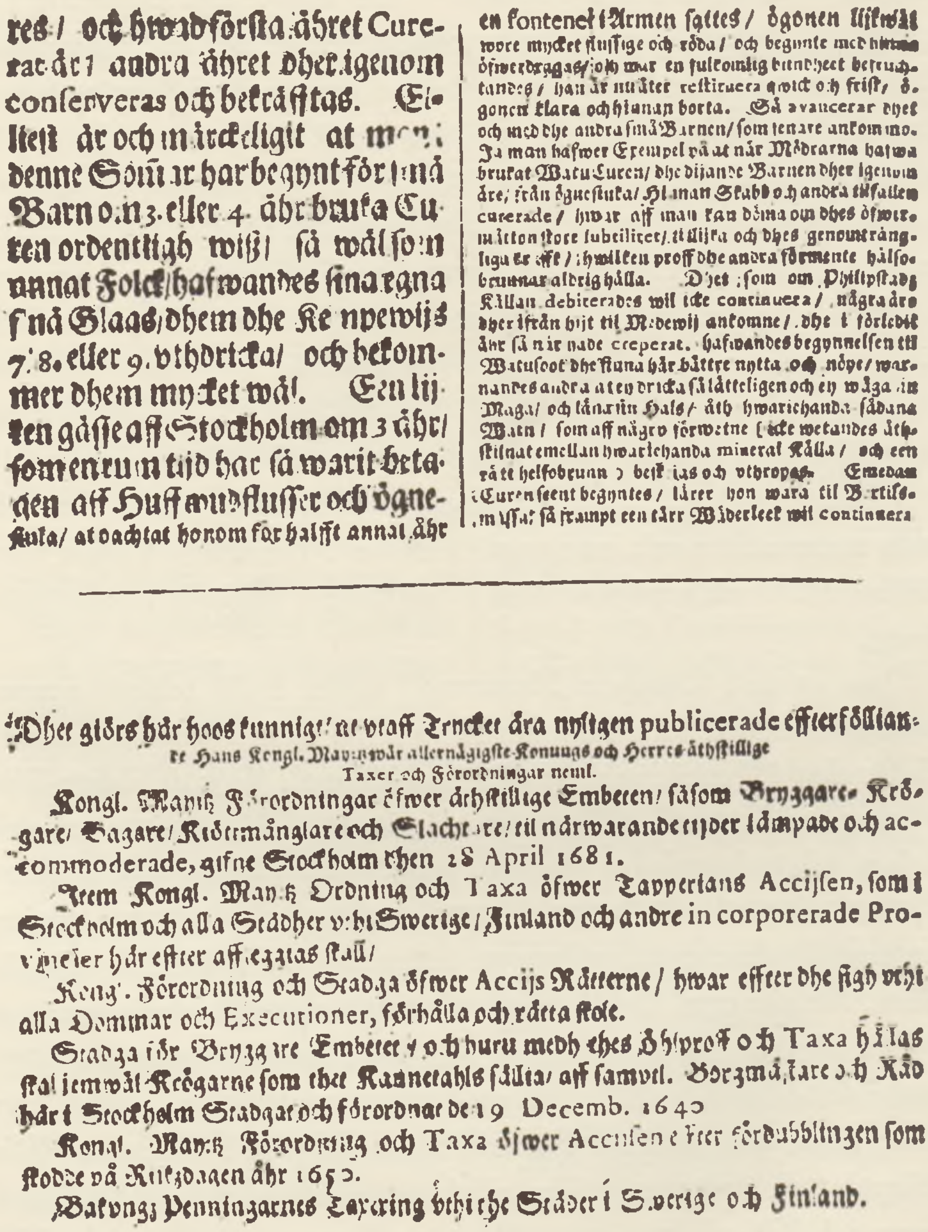
Dhen emellan Kongl Mayst. och General Staterne nu seenaste slutne och aff Trycket uthgångne Fredz och Commertie Tractater/ finnes hoos Kongl. Boktryckiaren Wankijff til köps.

Sista sidan av "Swenska Mercurius" numro 48 för den 28 november 1681, med den första enkelspaltiga annonsen.

lijtet format, för en ringa penning", men redan i det därpå följande numret — daterat den 1 februari — kan man bjuda någonting betydligt ovanligare än de ideliga variationerna på den andliga kosten. "Om Torssdag", heter det nämligen då, "har man at bekomma några Astrologiska Relationer och omdömen om dhen nu en tijdh synter stora Cometen jempte dhes affrijtning." Tre veckor senare kommer fortsättningen: "I Morgon, skal dhen curieuse Läsaren hafwa at bekomma Herr Prof. Spolens omdömme om Cometerne, hwad dhe äro och hwad dhe betyda." Båda dessa skrifter gåvos ut av samma anledning, som föranledde professorn i matematik i Åbo Johan Flachsenius att skriva sin "Relation och Betänckiande", nämligen "then stoore Cometen som här, ifrån den 11 Decemb. 1680 til 9 Feb. 1681 i 61 Dagar sedder är". Smålänningen Anders Spole var en framstående matematiker och astronom, verkade i Lund och Upsala åren 1667—1699 och ansågs som en av samtidens yppersta universitetslärare.

Flera av de i "Swenska Mercurius" under 1681 införda annonserna röra kungl. förordningar. Så är fallet med annonsen i numro 15 för den 12 april, som handlar om "Kongl. May:tz Nådige Förordning om Myntet", tillkommen därför, att "Wij ogiärna see och ehrfara måste, huruledes uti desse nästförflutne Tijderne åthskillige Missbruk finnes inrijtade med Myntwäsendet, så at altzingen Ordning der med är observerad, uthan en och annan widh förefallande tillfällen, för sin egen Ochristelige winning och nytta skul, dyrck at Myntet särdeles Rijckzd Ducater och det lätta Sölfwermyntet, steg-randes det effter sin willia och eget behag emot Kopparmyntet högt öfwer dess rätta wärde". Förordningen stadgade bl. a., att "alle Obligationer, contracter, förskrifningar och hwarjehanda afhandlingar och Köp på intet annat Mynt, an Kop. m. eller Swenskt Silf. M., men ingalunda på Rijkzd in specie eller Ducater skole ställas".

"Dhet giörs här hoos kunnigt, at utaff Trycket ära nyligen publicerade effterfölliande Hans Kongl. May:ts wår allernådigste Konungs

res / och hwad första åhret Cureradt är i andra åhret dhet igenom conserveras och bekräfftas. Eliest är och märckeligit at man denne Sommar har begynt för små Barn om 3. eller 4. åhr bruka Curen ordentligh wijs / så wäl som annat Folck / hafwandes sina egna små Glaas / dhem dhe Kenneligt 7. 8. eller 9. vthdricka / och bekommer dhem myckeet wäl. Een lijten gåsse aff Stockholm om 3 åhr / som en rum tijd har så warit betagen aff Huffwudflusser och ögnesiuka / at oachtat honom för halfft annat åhr en fontenel i Armen sattes / ögonen lijkwäl wore mycket flussige och röda / och begynte med hinnan öfwerdragas / och war en fulkomlig blindheet befruchtandes / han är nu åter restituera qwick och frisk / ögonen klara och hinnan borta. Så avancerar dhet och med dhe andra små Barnen / som senare ankommo. Ja man hafwer Exempel på at när Mödrarna hafwa brukat Watu Curen / dhe dijande Barnen dher igenom äre / ifrån ögnesiuka / Hinnan Skabb och andra tilfallen curerade / hwar aff man kan döma om dhes öfwermåtton store subtilitet / tillijka och dhes genomtrångliga effekt / hwilken proff dhe andra förmente hälsobrunnar aldrig hålla. Dhet som om Philipstads Källan debiterades wil icke continuera / några äro dher ifrån hijt til Medewij ankomne / dhe i förledit åhr så när hade creperat. hafwandes begynnelsen til Watusoot dhe kunna här bättre nytta och nöye / warnandes andra at en dricka så lätteligen och en wåga in Maga / och länar sin Hals / åth hwarichanda sådana Watn / som aff några förwetne icke wetandes åthskilnat emellan hwarichanda mineral Källa / och een rätt helsobrunn beskrijas och vthropas. Emedan Curen seent begyntes / lärer hon wara til Bartisemussa / så frampt een rårr Wäderleek wil continuera

---

Dhet giörs här hoos kunnigt / at vtaff Trycket äro nyligen publicerade efterföllande Hans Kongl. May:tz wår allernådigste Konungs och Herres åthskillige Taxer och Förordningar neml.

Kongl. May:tz Förordningar öfwer åthskillige Embeten / såsom Bryggare / Krögare / Bagare / Kiöttmånglare och Slachtare / til närwarande tijder lämpade och accommoderade, gifne Stockholm then 28 April 1681.

Item Kongl. May:tz Ordning och Taxa öfwer Tapperians Accijsen, som i Stockholm och alla Städher vthi Swerige / Finland och andre in corporerade Provincier här efter aff leggias skall /

Kongl. Förordning och Stadga öfwer Accijs Rätterne / hwar effter dhe sigh vthi alla Domnar och Executioner, förhålla och rätta skole.

Stadga för Bryggare Embetet / och huru medh thes Ölprof och Taxa hållas skal jemwäl Krögarne som thet Kannetahls fällia / aff samptl. Borgmästare och Råd här i Stockholm Stadgat och förordnat den 19 Decemb. 1640

Kongl. May:tz Förordning och Taxa öfwer Accijsen effter fördubblingen som skodde på Riksdagen åhr 1650.

Bakungz Penningzarnes Taxering vthi the Städer i Swerige och Finland.

Sista sidan av "Swenska Mercurius" numro 29 för den 19 juli 1681 med dubbelspaltig annons om åtskilliga nya kungl. förordningar.

och Herres åthskillige Taxer och Förordningar neml.", heter det i en stor, dubbelspaltig annons i numro 29 för den 19 juli. Efter rubriken följer en uppräkning av en rad "Förordningar öfwer åthskillige Embeten", bl. a. bryggare, krögare, bagare, köttmånglare och slaktare, vidare "Taxa öfwer Tapperians Accijsen", "Stadga öfwer Accijs Rätterne" m. fl. Förordningarna över ämbetena voro utfärdade den 28 april s. å. Enligt "Brygg- och Krögare Ordningen" t. ex. skulle i alla städer i riket vissa bryggare och krögare förordnas, till antalet så många, som vederbörande borgmästare och råd ansågo lämpligt med hänsyn till ortens storlek. Bryggarne skulle vara "så förmögne, at the Staden medh bryggiande uppehålle kunne, och altijd hafwa i förråd, hele eller halfwe Låftetahls, til at sälia, när tarfwerne fordra".

Ingen annan, vem det var må, "uthan rätta och tillförordnade Bagare Embetet", skulle ha rättighet eller ges tillstånd att sälja eller för avsalu baka "något Brödh, grant eller grofft". Bagareämbetets medlemmar voro skyldiga "godt och oförfalskat Brödh at baka, och sedan dhet uthi sina rätta Bagarebodar, och icke anorstädes i Staden effter dhen Wicht och Taxa, som dhem uthi anseende aff Spannemåhls inköpet, hwarie månad föreskrifwen warder" till salu hålla.

"Ehuruväl åtskilliga hälsosamma förordningar och stadgar tid efter annan finnas vara publicerade och påbjudna om kronans, så väl som frälse- och skattehemmanens över hela riket kultur, byggnad och vidmakthållande, måste vi dock, fast ogärna, märka att dessa goda förordningar bliva åsidosatta och försummade genom åboarnes vårdslöshet" — så börjar den "Husesyns Ordning", som annonseras i "Swenska Mercurius" den 25 september. Annonsen inledes med orden: "Dhen Cutiose (tryckfel för "curieuse") Läsaren har här hoos at bekomma. . .", varefter följer ett ordagrant återgivande av förordningens långa titel. I detta fall hade man vid annonstextens författande alltså avstått från att med andra vändningar än skriftens

Swenska
MERCURIUS.
N.° 7.

Jag hafwer Wingar fått / på iag skal wara snar.
At såya / båda / gee / hwad nonsin iag erfaar.

Uthflugen i Stockholm Tijßdagen den 14
Februarij i dhet 1682. Åhret.de

Titelsida till "Swenska Mercurius" numro 7 för den 14 februari 1682. Formatet är mindre, devisen ny och den gamla Mercuriusfiguren, som är för stor för den smala tryckytan, ställd på sned för att få plats.

Swenska.

Post-Ryttaren.

N. 1.

Jag rijder fort til wägz/ och blåås i Hornet mitt/
Berättar hwad iag fått/ och det kring Swerike widt.

Vthrijden i Stockholm Lördagen den
6. Januarij Åhr 1683.

Och är een kort berättelse/ hwad som blijt och skeet i heela
Europa December Monat Åhr 1682. händt och
tilldragit.

Titelsida till "Swenska Post-Ryttaren", som utgavs under åren 1682 och 1683 samt de båda första månaderna av 1684.

egen rubrik uttrycka, vad man ville, och i stället gjort en tillsaluannons av ganska modernt snitt.

"Swenska Mercurius" fortsatte att utkomma även under 1682, men medan den 1681 hade varit "uthgången i Stockholm", beslöt den nu att öka takten och blev "uthflugen i Stockholm". Den förut citerade devisen, "Hwad migh berättat är", utbyttes mot det om större snabbhet vittnande: "Jagh hafwer Wingar fått, på iag skal wara snaar. At säya, boda, gee, hwad nonsin iagh erfaar". Den stackars Mercurius själv, så rikt bevingad, blev genom alla dessa förändringar en smula vimmelkantig och kunde inte — naturligtvis till en del även beroende på den nya årgångens smalare format — längre hålla sig i samma elegant svävande ställning på den första tidningssidan som förut, utan for åstad med — fötterna före. Högt lyftat över huvudet höll han alltjämt sin pappersremsa med dess försäkran, att Mercurius arbetade " utan dröjsmål".

Ett par avsevärda framsteg gjorde den officiella svenska tidningen därmed, att den dels började intressera sig även för inhemska nyheter, dels — från 1682 — samlade de längre redogörelserna för större händelser i en särskild tidning, som under namnet "Swenska Post-Ryttaren" i allmänhet utgavs varannan lördag under åren 1682 och 1683 samt de båda första månaderna 1684. Från början av mars månad sistnämnda år fick publiken ersättning för den nedlagda postryttaren därigenom, att "Swenska Mercurius" utgavs två gånger i veckan. "Swenska Post-Ryttaren", vars titelsida pryddes av en galopperande ryttare, som blåste i sitt posthorn, bar devisen: "Iag rijder fort til wägz, och blåås i Hornet mitt, Berättar hwad iag fått och det kring Swerie widt". Därunder lästes: "Uthrijden i Stockholm. . ."

Det blev alltså helt hastigt och lustigt en förut okänd fart över det svenska tidningsutgivandet, den ena tidningen "flög ut", den andra "red ut". Tidigare hade det räckt med att tidningen "gick ut", men nu krävdes det tydligen snabbare kommunikationsmedel.

begiärlige Thiendet. 153

N. 20. Relationes Curiosæ.

Den 42. Källan.

vthtrâcknar

J hwilka Åhr dhet *Siciliani*ske Berget *Æthna* brunnit.

FEronius förmåler / at Berget æthna brunnit een lång Tiidh för Christi Födelse så starckt / at thet Folckslag dher bodde omkring och kallades Panigenæ måste booflytta dher ifrån til Italien. Effter detta Folcket satte sig fuller neder wedh Berget Sicanerne, men dhe måste och för Bergetz starcka Brand skull flytta ifrån Öster til Wästre Sidan aff Öön. Argonauterne hafwa och måst taga sin Vndanflucht för dhenna starcka Branden Och hurulunda han brände wedh æneæ Tijdh witnar Virgilius Lib 3. æneid Då Grekerne förde Herrawäldet i Sicilien. nembl. ifrån dhen andra Olympiade til dhen 88. hafwer Berget æthna på tree Åthskillige gångor kastat ifrån sigh faaslige Flammor / dheröfwer Thuudides och Pythagoras hafwa warit lefwande Witnen.

Vnder dhen Romerske Borgmästarens Herrawälde hafwer han 4. gangor raasat medh Eeld / som dhet finnes hoos Diodoro, Polybio och andre. Wedh Keysarens Julii Cæsaris Tijdh hafwer han kastat sine Flammor in til dhe Liparitaniske Öyar / och hafwer sålunda brendt 4. Gangor i en Tijdh aff 20. Åhr.

Vnder Keyser Caligula 149 Åhr effter Christi Födelse / hafwer han i lijka måtto vthspydt mycken

W Eeld /

Första sidan till "begiärlige Tijender. Relationes Curiosæ Den 42. Källan".

Emellertid räckte det icke ens med de två, nu nämnda publikationerna för att redaktion och boktryckare skulle känna sig fullständigt övertygade om att de gjort allt, som göras kunde för att tillfredsställa allmänheten. Det första numret för 1682 av ”Swenska Mercurius” innehåller nämligen en annons, som tillkännager, att ”Härjämpte kommer dhet första halfwa Arket aff Relationes Curiosæ, föreställandes oss Sohlen med dhes egen och Månansn afritning och konstige Kopparstycken. för 2 öre Sölfwer Mynt”.

Dessa ”Relationes Curiosæ”, eller, som deras fullständiga titel lyder, ”Denna Werldennes största Tänckwärdigheter eller dhe så kallade Relationes Curiosæ, i hwilka framstelles och effter Förståndet som dhen rätta Probeer Stenen examineres Alle så wäll Physicaliske, som Mathematiske och Historiske Sällsamheter Som äre til finnandes på wår synlige Himmel, i Hafwet, så och in under och uppå sielfva Jorden, Dhem til Tienst förswenskat, som i dhet Tyska och andre fremmande Språk äro oerfarne. Tryckte i Stockholm Åhr 1682”, sändes ut samtidigt som ”Swenska Mercurius” till dem, som ville abonnera på dem efter ett pris av 2 öre smt per styck.

I nummer efter nummer av ”Swenska Mercurius” tillkännagives hela året igenom, att ”Här jempte föllier dhet andra (det Tredie, det Fierde o. s. v.) halfwa Archet aff dhe så kallade Relationes Curiosæ, eller nyttige och begierlige Tijender”, varefter alltid följer en kortfattad karaktäristik av vederbörande halvarks innehåll.

Om ”Post-Ryttaren” meddelades, antingen att ”Dhen uthlofwade Post Ryttaren skal och nästkommande Lördag-Morgon som sin rätta tijdh färdigh och uthgifwen blifwa, allenast dhe gunstige Läsare wille wijsa sigh så begierige dhen til at läsa, som man sigh wil ombeflijta alt hwad inkommer och förelöper tilbörligen och curieust at förkunna och berätta” — med en liten hovsam uppmaning till läsekretsen att visa postryttaren litet större intresse — eller också hette det: ”Post Ryttaren som sistleden Lördags hade bordt uthrijda, har för dhe Saker som han berättar ey kunnat förr än jämwäl idagh fär-

dig blifwa. Berättandes han nu, i hwad tilstånd alle Keysare, Konunger, Potentater och Republiquer nästan i heela Werlden wedh Slutet af dhet näst föregående gambla Åhret 1681 sigh befunnit. Jämwäl huru månge i dhe begge Kongl. Recidence Städer Stockholm och Cöpenhambn födde wordne och dher, emoot dödhe och begrafne blefne". Det skulle väl vara märkvärdigt, om inte en annons, som den senaste, skulle förmå väcka allmänhetens nyfikenhet, både deras, som ville veta något om hur det stod till med "nästan all världens" kungar, kejsare och andra potentater samt republiker, och deras, som till äventyrs ännu hellre ville ha reda på antalet födde och döde i Stockholm och Köpenhamn under det gångna året.

Den ena gången — det är den 7 februari — säges det, att "Tilkommande Lördag som den 11. Febr. lärer Ryttaren uthrijda, och gifwa berättelse om dhe stora och fahrlige Watufloder som i dhessa Åhr sig uthgiutit i Holland, Braband Hollstein och andre Tyske Orter", och den andra meddelas det helt kort och gott — med ett tonfall, som förefaller trött, tycker man — att "Post Ryttaren lärer uthrijda tilkommande Lördag och berätta hwad dhen föregående Januari Monat händt och skeet är".

I det första numret för mars, daterat den 7, annonseras först och främst om "Dhen 10 de Numern af Rel. Curios.", som denna gång handlade om "Sirener, Haaff Fruer och dylijka Siödiur", men under detta meddelande finnes en annons, som rör Rijksens Ständers Banco — den första om den föga mer än tioåriga banken. Annonsens lydelse är följande: "Notificeras här medh, at Rijksens Ständers Banco, låtit å nyo tryckia och upläggia alle Kongl. Mayst:tz i Nåder gifne Placater och Försäkringar, Bancen angående, jämwäl flere dher til hörige Documenter och Formular, som alt finnes til kiöps, hoos Kongl. Booktryckiaren Niclas Wankijff".

Denna annons kompletteras i det följande tidningsnumret, för den 14 mars, med det meddelandet, att de nyssnämnda plakaten och försäkringarna angående banken "finnes jämwäl til kiöps så in-

bundne som oinbundne uthi Bookbindare Boden i Store Kyrckiebrinken". Samtidigt har boktryckaren-förläggaren begagnat tillfället annonsera ytterligare en bok: "I lijka måtto dhen aff mange så höge åstundande anderijke Booken, kallat Gyllendde Skatt-Kistan på Swenska in quarto".

Sveriges Riksbank hade uppstått 1668 genom statens övertagande av den av Johan Palmstruch 1656 grundade banken, ursprungligen ett med statens privilegium försett monopolbolag. Enligt Sven Brisman, i "Sveriges Riksbank 1668—1918", fördelade sig insättningsmedlen i den nya Rijksens Ständers Bank på två olika räkningar, nämligen "växelbankens" och "lånebankens", av vilka den förra innebar den fördelen för insättarna, att de hade sina medel i säkert förvar samt att de på ett bekvämt sätt kunde förfoga över dem medelst checker; den senare var en synnerligen betydelsefull nyskapelse, nämligen mottagandet av räntebärande insättningar på viss tids uppsägning. Den enda möjlighet banken ägde till placering av de penningmedel, den mottog på insättningsräkning, var utlåning. Sådan kunde enligt 1668 års bankordning göras mot säkerhet av "Guld- och silvergeschier, pärlor, smycken, klenoder, koppar, tenn, mässing, järn och bly, socker, salt, ritorkad råg, beck och tjära, ävensom stenhus och fast egendom i Stockholm". I den mån tillgången på medel det medgåve kunde även jordegendom (med vissa undantag) belånas. Kläder och möbler voro — till skillnad mot vad som gällde för den gamla palmstruchska banken — även formellt strukna från listan över tillåtna panter. Lån mot enbart personlig borgen voro förbjudna.

Det intresse för den nya banken och dess verksamhet, som den stora allmänheten naturligtvis hyste, har fått ett påtagligt uttryck i den ovan citerade annonsen om de såväl inbundna som oinbundna exemplaren av bankens plakat och försäkringar. Det är nämligen första gången en boktryckare annonserar på detta sätt och särskilt

framhåller, att han saluför det annonserade arbetet i både häftade och bundna exemplar.

I april månad har Wankijf hjälpt en präst att få ut i handeln ”Een sanfärdigh Relation och berättelsen öfwer dhe swåra Anfechtningar medh hwilken Satan honom uppenbarligen ansatt och hans Egendomb förderfwat, jempte een præfation til Luranum”, och i maj annonserar han: ”Postryttaren som sidstleden Lördags, för då föregående stora Bööndagen, icke kunde uthrijda, lärer dhet giöra tilstundande Lördag och bland annat medbringa Affritning aff ett förskräckeligit Himmelstekn som är syynt wid Ungerske Gräntzen”. I juni kolliderade utgivandet av Relationes Curiosæ med pingsthelgen, varför det annonseras: ”Rel. Cur. blifwa för dhenna gången för Helgedagarne skull tilbaka”, men i stället bjöd man på midsommarlektyr: ”Num. 23 aff Rel. Cur. är färdig, som framsteller ett lust- och artigt Saamtaal om Qwinnans Troo- och Hielpsamheet emoot Mannen”.

Annonserna om ”Post-Ryttaren” och om ”Relationes Curiosæ” fortsätta, endast här och där avbrutna eller ersatta med ett meddelande i annonsens form om något annat tryck. Den 12 september t. ex. annonseras ”Ett Kongl. Mayst:tz stränga och alfwarligit Placat om Dueller och slagzmåhl” och den 19 december, då man närmar sig jul och publiken åter får speciellt intresse för religiös litteratur: ”Dhet kungiöres alle benägne Läsare at på Swenska är tryckt een Förklaring öfwer den mindre Doct. Lutthers Chatechismum, förswenskat ifrån Tyskan, som dhen i Franckfurth wid Odern aff alle Lutterske Predikanter öfwersedd och förbättrat blefwen, fördeelt i wisse Frågestycker, och fins tilkiöps hoos Bookbindaren Christopher Keyssner, boendes gent emoth Posthuuset”.

I slutet på november och början på december var det ont om nyheter, troligen också mera arbete på tryckeriet än vanligt, ty den 28 november infördes följande annons: ”Rel. Cur. warda dhenna gången icke tryckte, ey heller Postryttaren som tilkommande Lördag

aff dhe Dödhe dageligen minsker sigh så lefwe wij i det Hoop at dhen förtörnade Guden medh Nåder igen sigh till oß wenda låter / och snart ifrån dhenne smittesamme Siukdomen oß nådeligen befrija.

Magdeburg den 24. Decemb.

Ehuru wål wij allereda för een tijdh hade förmeent / at dhen nådefulle Guden sitt Straff och Rijß öfwer oß lindra wille / medan dhen smittosamme Siukdomen dhet anseende want / någotlunda at willia åter wenda / så warda wij doch ännu beklageligen dhermedh plågade / och döö än stadigt hwar Weeka 40 a 50 Personer. Wij bidie fuller Gudh at han medh dhet gambla Åhretz enda / och sitt Straff täckes låta återwenda / och medh dhet nya oß oß sin Nådh tilsenda / och Straffet och Plågan lindra / om wij något medh wåra Böner kunne uthrätta / hafwa wij medh Tijden at affwenta.

Här jempte föllier dhet andra halfwa Arcket aff dhe så kallade Relationes Curiosæ.

Näst sista sidan av "Swenska Mercurius" för den 10 januari 1682 med början av den första av de tre annonser, som återfinnas i detta tidningsnummer.

osæ, eller nyttige och begierlige Tijender/ beskrifwandes oß Månan medh dheß egentlige skapnat och Egenskap/ hwars Figur och Affmåhlningh man allareda i förre Weckan tillijka med Solennes framhaftwer. Det säljes som dhet förra för 2 Ör Sölfwer Mynt.

Dhen uthlofwade PostRyttaren skal och nästkommonde Lördag s Morgon som sin rätta tijdh färdigh och uthgifwen blifwa/ allenast dhe gunstige Läsare wille wijsa sigh så begierige dhen til at läsa/ som man sigh will ombefligta alt hwad inkommer och förelöper tilbörligen och curieust at förkunna och berätta.

Hoos Kongl. Boktryckiaren Niclas Wankijff finnes til köps Curtius eller Historien om den store Alexandro Magni kampnkunnige Gärningar och Bedriffter vererad på wåre Swenska Tungomåhl aff Kongl. Translatoren Johanne Sylvio.

Sista sidan av "Swenska Mercurius" för den 10 januari 1682 med fortsättningen av de tre annonserna. Början å föregående sida.

borde uthrijda, effter han intet synnerligit föranderligit at berätta hafwer, uthan dheremoth är tryckt een utförlig och sann Berättelse om den blodiga Handel och stora grymma Owäsende som i Ryssland i dhetta Åhr förelupit på ett och ett halfft Arck", och den 5 december följde såsom en fortsättning: "Ey mehra än ett Arck aff dhen låfwade Relationen om dhet Ryska Owäsende har kunnat blifwa ferdigt til denne gången. Om Torsdag fölljer Resten, och jämwäl tilkommande Lördag N:o 47 aff Relat. Cur. som föresteller åthskillige Menniskior i sin stora starckheet".

Man hade lagt bakom sig ett år, uppfyllt av fredligt arbete och för tidningens vidkommande också av stark och dittills okänd utveckling. Det var därför icke utan skäl, som redaktionen kunde i årets sista nummer utbrista:

"Gudh skee Låff at detta Åhr
Ändat är i Fredh och Roo:
War än längre Fader Wåhr
Wårt beskydd uthi wårt boo."

Det nya året, 1683, blev visserligen även det ett år av "Fredh och Roo" för Sverige, men i "Swenska Mercurius" spalter genljöd dundret från den tysk-turkiska krigsskådeplatsen och "Postryttaren" hade mycket besvär med att oupphörligt "medbringa" nya underrättelser om krigshändelserna. Året började med ett tillkännagivande den 23 januari, att "Dhen föregående Mercurius är för dhet myckna annat Arbete på Tryckerijet i sitt Utheflygandhe hindrat blefwen, jämwäl och dhen förleden Wecka ärnadhe Postryttaren wägen betagen, in til nästkommande Lördag". "Relationes Curiosæ" fortsatte icke att utkomma under 1683, men den 20 februari annonserades: "Dhet notificeres och dhe som warit eller än framgeent willia wara Älskare aff Relat. Curios. at ett Register på dhe härtills tryckte ett hundrade Källor sampt Correctur aff dhe förelupne Errata, så och sielfwa Tituln nu mehra ferdigt är, och sålunda kan dhen som dhet behagar

hafwa hela Wercket complet". Den långa sviten av Rel. Cur. hade åtföljts av 13 tyska kopparstick samt 1 träsnitt och därför meddelades det också, att "Hwem som och en eller annan Numer eller Kopparstycket aff Werket felar, dhen kan sådant finna i Kongl. Booktryckeriet på Norrebroo. Men uthi dhe andre Städher bekommes dhet igenom Postmestrarne".

Den sista meningen innehåller en intressant upplysning: det var ordnat så, att man, om man bodde i landsorten, där alltjämt bokhandeln var illa ordnad, kunde rekvirera en bok, som man såg annonserad i posttidningen, genom postmästaren på ens egen ort.

Raden av tysk-turkiska krigsrelationer inleddes i all enkelhet den 17 juli, då en annons förkunnade: "Tilkommande Lördag uthrijder Post-Ryttaren, medhbringandes något uthförligare om dhe Christnas och Turckernes Krijgzhandlingar", men redan tre veckor senare är det mera liv i dansen: "Tilkommande Lördag tör Post-Ryttaren igen infinna sigh och lärer någon närmare Wissheet kunna gifwa, om dhe Spargamenter som inkomne, nembl. at Polackerne nederlagt 18000 Tartare och Malcontanter hwaribland och Teckelj (d. v. s. Tököly, ledaren av det uppror i den österrikiska delen av Ungern, som varit upphovet till kriget) wara skulle. Item at dhe i Wien giordt ett Uthfall, i hwilket dhe caputerat 8000 Turckar, och igen bemechtigat sig Leopold Staden och Öön uthan för Wien. Jämwäl att något dhe Danske och Lüneburgiske emellan i dhe så kallade fyyra Lender wore förelupit. Sampt fleere osäkre Tijender som sidst inkomne." Det är, som synes, en annan ton, ett annat uttryckssätt och — en annan stavning i dessa annonser än något årtionde förut. Tidningspressen, ännu så föga utvecklad, hade dock redan under den jämförelsevis korta tid, den varit verksam, gått ganska raskt framåt.

Det turkiska angreppet, som gick ut på att av stora delar av Tyskland skapa ett lydrike under Turkiet, kulminerade i den långvariga belägringen av Wien, som dock slutade med ett förkrossande turkiskt nederlag den 12 september 1683. Efter denna drabbning följde den

ena motgången efter den andra för turkarna, ja, i sitt nummer för den 4 december kunde "Swenska Mercurius" annonsera, att "Tilkommande Lördag uthrijder Post-Ryttaren och hafwer med sig en Prophetia giorder Åhr 1200, om Ottomaniske Rijkets Undergång".

I "Swenska Post-Ryttarens" spalter förekommo i regel inga annonser, tidningens natur var ej sådan. Ett par undantag finnas dock. I numret för den 27 januari 1683 står mellan en förteckning på födde och döde i Stockholm under föregående år och en liknande lista för Köpenhamn följande annons: "Elliest är sedan sidste Postryttarens uthrijdande, genom Trycket allmeent blifwit, Rijkzens Ständers eenhelleliga Besluth, giordt och samtyckt, på dhen nu sidst hållne och den 3. Januarj lyckeligen slutne Rijkzdag, med alle dhertil hörige Acter, hwilka den förra Postryttaren upnembt. I lijka måtto är och tryckt Allmogens Beswär, giorde på Rijkzdagen och Kongl. May:tz dheröfwer felte Allernådigste Resolution". Den 10 november s. å. annonseras det, att "Hoos Kongl. Booktryckiaren Niclas Wankijff är M. Johannis Coleri Oeconomia eller Huushåldz Underwijssning aff Isaco Erici Past. i Stenby i Östergötland förswenskat och aff flere Auctoribus förmerat, nu aff Trycket ferdig med hans egen bekostnad, och finnes hoos honom til kiöpz, i 4:to hwar på framdeles lärer föllia de andra aff Colero genom bem:te Pastor affsatte Tractater om allehanda Hemtamd Boskapz Natur, Sjukdomar och Skötzel".

Som här ovan nämnts, upphörde "Swenska Post-Ryttaren" från medio av mars 1684 och ersattes från början av april med ytterligare ett nummer per vecka av "Swenska Mercurius". Orsaken angives vara den, att "såsom nu häreffter Åhrsens Tijdh lärer medhafwa, at dhe strijdande Krijgzhärar kunna ryckia i Felt och hijt och dijt Krijgzhandlingar företagas, så at wed hwarje Post Ankombst, som skeer twenne gånger om Weckan, förmodel. altijd något särdeles och föranderligit lärer inlöpa, dhet man fördenskull sinnat är genaste, aldralängst en Dag sedan Posten sig infunnit, på wårt Swen-

ska Tungomåhl tryckt alle benägne och nyfikne Läsare communicera och medhdela, på en mycken annan Arth och Metod än dhet skedt härtil, hwar och en som Curiositeten älskar til godh Förnöyelse och Contentement".

Det ser nästan ut, som om både redaktionen och boktryckaren ansträngt sig över hövan under 1683, ty utom en annons den 8 januari 1684, som andas glädje och stolthet över de hatade turkarnas nederlag — "Denne gången kan den som behagar få den för Stadhen Wien förledet Åhr wäl tilredde Turkiske Badstufwan" — utgöras nära nog de flesta övriga annonserna i denna årgång av meddelanden, som detta: "Tilkommande Tijssdag som uthi Pingtzhelgen tryckes icke Mercurius" eller detta: "För tilkommande Fredagh hafwer man ingen Mercurius at förwenta". Den 9 december heter det till och med: "Dhet gifwes dhen curieuse Läsaren tilkienna, att i brist af nogot notabelt eller angelägit, medan Armeerna medh påstående Wintertijd i sine Qwarteer liggia, och alle Handlingar och Actioner lijkasåsom hwijla, Mercurius härefter icke mehr än en gång om Weckan nembl. om Tijsdagarne lärer tryckt blifwa".

Annonserna i "Swenska Mercurius" för 1685 förete ingen olikhet mot dem, som lästes i närmast föregående årgång, och den enda, som kan förtjäna nämnas, är den första, införd i numro 2 för den 15 januari: "För Påsternes orichtige Ankomst, dröyer Mercurius med sitt Uthflygande länge och öfwer ordinarie Tijden".

Från början av 1686 förändrades den officiella tidningens titel på nytt och i stället för "Swenska Mercurius" kallades den under mer än sexton år framåt "Ordinarie Stockholmiske Posttijdender", sedan den dock på de sex första numren av årgången 1686 burit rubriken "Ordinarie Stockholmiske Posttijdingar". Den namnförändrade posttidningen utkom en gång i veckan, måndagar under åren 1686—1702, och trycktes alltjämt hos Niclas Wankijf.

Den första annonsen av intresse finner man i numro 10 för den 8 mars: "Gifwes tilkänna, at nästkommande den 23 Martij skole

Herr Moncayo hafwer tagit här ifrån sitt Affsked/ effter som hans Konung har förordnat honom at blifwa Ambassadeur i Venedig.

Haag den 16 Martij. Uti Mastricht är publicerat, at alle Inwånare där skole försee sig med Korn och Miöl på 2 åhr och 6 Wekor/ den som intet förmår sådant at göra/ skal begifwa sig ur Staden.

Duynkercken den 15 Martij. Det Frantzöske Skeppet/som så länge aff Spanien är anhållit uti Corogna, är änteligen lösgifwit och hijt ankommet.

Hamburg den 23 Martij. Förleden Lögerdagz bittida war Elden här löös i Rostaden/men wart igån Gud skee lof snart släckt. I Går blefwe twenne aff dem/som för någon tijd sedan hafwa mördat här deras Huusbonde om Nattetijd/neml. en Karl och et Qwinfolck affstraffade/blifwandes de först förde på twenne Kiärror til den afflijfwades huus/och där utanföre nupne med glödande Tänger uti den Högre armen hwar sin gång/därpå äre de bracte til rättare platzen och lefwandes rädbråckte och på Stegell lagde. Ett Qwinfolck sitter för samma gärning uti Spinnhuset fången/emedan hon är hafwande/ och skall hon effter Födzlen undergå samma Straff.

Stockholm den 5 April. En Påstbåt emellan Åland och Swenske sidan är uti sidsta storm tillika med folcket derpå omkommen/och sedan dereffter wraket är til landz drifwit/ har man deruti igien funnit Postwäskan med Brefwen.

Gifwes här med tilkänna/at en ärlig Mans Dotter Catarina benämd om sine 23 år gammal/är ifrån sine föräldrar utgången den 17 Feb. och sedan intet igån kommen/hafwandes uppå sig under en brun/utan på en swart Polemits jacka/ på hufwudet en blomerad Mössa med hwijt Hermelin före/och på halsen en Natkappa/en swart Kiortel under/och en brun Klädes Kiortel utan på sig; Wore någon rätsinnig menniskia/som om henne någon kundskap hafwer eller bekomma kunde/gifwe det tilkänna hoos Klockarene/ om aket skall wäl thuakommit blifwa.

Thoo som noget hafwer at låta angifwa och kungöra/ kan insinna sig dermed hoos Boktryckaren Nictas Wankijf om Måndagerne/då det uti Avisserne wijd ändan skall blifwa med intryckt.

Sista sidan av "Ordinarie Stockholmiske Posttijdender" numro 15 för den 5 april 1686, med den första annons-annonsen, införd av tidningens tryckeri, samt den första efterlysningsannonsen.

uti Stockholms Stadz auctions- och adresse Cammare försällias effterfölliande huus, nembl. Mons. Jacob Fowelssons Stenhuus belägit wid store Torget uti hörnet wid Swartmannegatan, så och Bagaren Peter Lorentz Stenhuus på Norremalm och Regeringsgatan, item Abraham Wulffs Stenhus och gård på Norremalm och Drotningegatan". Under senare hälften av 1600-talet hade auktioner börjat hållas i vårt land, och redan tidigt blev det regel, att staden för sig behöll monopolet på auktioners förrättande inom stadsområdet. Den äldsta auktionsförordningen för Stockholm är från 1674 och från den tiden förskriver sig också Stockholms stads eget auktionsverk. Den nyss citerade annonsen inflöt i tidningen ungefär tolv år senare och är den första svenska auktionsannonsen. Annonsens text lämnar icke några upplysningar rörande orsaken till de olika husförsäljningarna, utan är avfattad i samma korrekta, men också torra och tråkiga stil som de flesta av sina efterföljare.

Då är den annons, som står att läsa i numro 15 för den 5 april, betydligt intressantare. Den är nämligen den första svenska annonsannonsen, d. v. s. annonsen om hur man skall bära sig åt, då man önskar sätta in en annons i tidningen. Det är synnerligen egendomligt, att icke ett sådant tillkännagivande långt tidigare införts till allmänhetens vägledning, liksom det är förvånande, att icke förhållandena själva långt förut tvingat fram ett meddelande i tidningens spalter från boktryckare eller redaktion rörande annonspriset. Själva ha de tydligen icke tänkt på denna detalj, och allmänheten, som visserligen ingalunda mera allmänt besökt tidningens kontor för att lämna in en annons, har funnit det helt i sin ordning att priset avhandlades gång för gång.

Annonsen i numro 15 lyder så: "Ehoo som nogot hafwer at låta angifwa och kungöra, kan infinna sig dermed hoos Booktryckaren Niclas Wankijf om Måndagarne, då det uti Aviserne wijd ändan skall blifwa med inryckt".

Härmed har boktryckaren alltså äntligen låtit allmänheten, vars

övervägande flertal av naturliga skäl ännu så länge icke haft något behov av att annonsera, få veta, hur den skulle bete sig, då den hade något att ”låta angifwa och kungöra”. Den, som ville annonsera, skulle infinna sig på tryckeriet på måndagen, d. v. s. samma dag, som tidningen gavs ut. Den dagen trycktes sista sidan och eftersom annonserna alltid placerades ”wijd ändan” — längst ned på sista sidan — var det tillräckligt, om annonsmanuskriptet eller — i bland åtminstone — annonsmanuskripten kommo tryckeriet tillhanda samma dag, som tryckningen skulle äga rum. Annonserna kunde ju inte gärna bliva varken stora eller många, och det var därför inte så farligt att lämna annonsörerna rådrum ända in i sista minuten. Det är för resten lustigt att tänka på, hur denna gamla praxis med de nästan i pressläggningsögonblicket inlämnade annonserna hållit i sig ända fram till våra dagar. De största tidningarna ha för icke så många år sedan nödgats av tekniska skäl sätta stopp för den sena, alltför sena annonsinlämningen, men åtskilliga mindre tidningar hålla alltjämt den wankijfska traditionen i helgd.

Det är skada, att icke Niclas Wankijf kompletterade sin annons-annons med att tala om vad annonspriset var och hur det beräknades. Nu vet man ingenting om dessa saker, ty varken Wankijf eller någon annan tidningsutgivare under 1600-talet ansåg det behövligt att nämna priset. Troligen har detta berott på att det ännu icke fanns något bestämt pris per rad, utan man kom överens från fall till fall. I allmänhet var det ju dessutom boktryckaren-tidningsutgivaren själv, som annonserade, och han bokförde naturligtvis ej någon annonskostnad som utgift.

En viss, kanske icke så föraktlig, nytta måste nog de annonserande boktryckarne haft av sin tidningsreklam, ty annars skulle de ej ha fullföljt den så målmedvetet, som de faktiskt gjort. Ett ökat intresse för annonsens text och ett visst sinne för den på en gång upplysande och insmickrande tonen äro skönjbara från början av 1680-talet och

tyda i sin mån på att det var effekten av redan införda annonser, som manat annonsören till nya ansträngningar.

I samma nummer, som Wankijfs annons om annonsering står att läsa, finns ännu en annons, placerad omedelbart ovanför boktryckarens egen. Den handlar om en 13-årig flicka, som varit försvunnen från sitt föräldrahem sedan den 17 februari. Tidningen är daterad den 5 april och flickan hade alltså redan varit borta i mer än sex veckor. Det är icke osannolikt, att hennes föräldrar efter att förgäves ha använt alla de sätt, de kände för att få reda på henne, i sin förtvivlan till sist vänt sig till tidningen och anropat den om hjälp. Boktryckaren har då rått föräldrarna att annonsera efter sin dotter. Men vad kostar en sådan annons? Texten blev ganska lång, ovanligt lång för sin tid, men man enades om priset. Kanske blev det ganska lågt med hänsyn till de ömmande omständigheterna. Efteråt har Wankijf kommit att tänka på att det kanhända icke vore så olämpligt att tala om för tidningens övriga läsare att de kunde få annonsera, om de ville och behövde göra det. Så har möjligen Wankijfs egen annons-annons kommit till.

Annonsen om den försvunna flickan — även den den första i sitt slag i svensk tidningspress — har följande lydelse: ”Gifwes här med tilkiänna, at en ärlig Mans Dotter Catarina benämd om sine 13 år gammal, är ifrån sine föräldrar utgången den 17. Feb. och sedan intet igänkommen, hafwandes uppå sig under en brun, utan på en swart Polemits jacka, på hufwudet en blomerad Mössa med hwijt Hermelin före, och på halsen en Natkappa, en swart Kiortel under, en brun Klädes Kiortel utan på sig, Wore någon rätsinnig menniskia, som om henne någon kundskap hafwer eller bekomma kunde, gifwe det tilkänna hoos Klockarene, omaket skall wäl ihugkommit blifwa.”

Annonsens noggranna beskrivning på flickan visar, att man velat göra allt för att underlätta hennes identifiering. Man tänkte även på den, som gjorde sig besvär med att hjälpa till med tösens tillrättaskaffande och utlovade vedergällning. Allt i allt är, som synes,

Floret Onuſta magis Creſcens ſub pondere Palma.

I. N. J.

SERTA
FLOREA SVECANA
Eller
Swenſke Örte-
krantz.
Aff
JOHANNE PALMBERG
Medicin. & Phyſ. Lect.
Uthi
STRENGNÄS
Sammanflätad
Cum gratia & Privilegio.
Åhr
Efter Christi Börd
1684.

Tryckt aff Zach. Aſp /
Capit. Boktr.

Titelsida till "Swenske Örtekrantz" av Johanne Palmberg, föremål för annons i "Ordinarie Stockholmiske Posttijdender" för den 26 april 1686.

denna annons en föregångare till de tusen och en annonser om "borttappat" och "förlorat", som efter densamma ha stått att läsa i våra svenska tidningar.

I numro 17 för den 25 april annonseras, "at een Swensk Örtebook med Figurer och Örternes beskrifning är uplagt af Lectore Physices uti Strengnäs och finnes för ett billigt prijs til kiöps hoos Auctoren." Arbetets titel var "Serta Florea Svecana eller Swenske Örtekrantz. Aff Johanne Palmberg Medicin. & Phys. Lect. Uthi Strengnääs Sammanflätad Cum gratia & Privilegio Åhr Effter Christi Börd 1684." Den var tryckt hos domkapitlets i Strängnäs boktryckare Zach. Asp och hade tydligen inte fått någon större, "naturlig" åtgång under de båda år, den legat färdig, varför författaren ansåg sig böra försöka med en annons i den officiella stockholmstidningen.

Den 10 maj har chefen för Stockholms postkontor tagit annonsplatsen i anspråk för ett tillkännagivande till allmänheten: "Det gifwes härmed tilkiänna, at då Postdagar äre måste alle *private* Bref wara inlefwererade och betalte på Post-*Contoiret* Klockan 6 eller högst innan Klockan half 7 om Afftonen och at de Brefwen som senare komma, ey läre antagas, på detmed Postens afgång ey må dröyas öfwer tijden." De goda stockholmarne hade uppenbarligen börjat slarva med inlämnandet av sina brev och dröjde — precis som de nära nog blevo uppmanade att göra, då det gällde annonserna — in i det sista med att gå till posten.

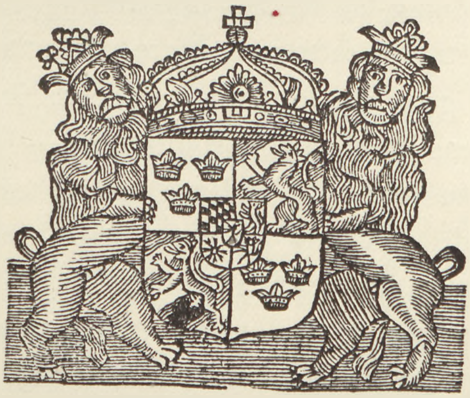
Annonsen om den försvunna 13-åringen Catarina öppnade ögonen på magistraten i huvudstaden: i annonsen fanns kanske ett förut okänt, verksamt hjälpmedel, då det gällde att få fatt på personer, som höllo sig undan. Med annonsen kunde dylika individer efterlysas och allmänheten intresseras för att medverka till deras infångande. I juli 1686, nämligen den 5 och 19, förekomma sådana efterlysningsannonser. Den första lyder: "En ung Persohn af späädt Ansichte och Kropp, bleek Hy och rödachtigt Håår, håller sig undan, och är misstänckt en Stöld i R. Daler och Sölfwer Mynt hafwa be-

gånget af temmelig ansenligit qvanto begiäres fördenskul att der en sådan någonstädes wijstandes, han uppenbarade måtte." Den andra, införd två veckor senare, kanske på grund av det goda resultat den första medfört, har följande lydelse: "För någon Tijd ähr en Dreng Samuel, som i sit Förwar haft några af Cronans Materialier och Instrumenter, dem han en deel bortstulit, en del förderfwat, de öfrige i största Confusion lembnat, eneligen bortrymbd, han är af ett långligt swartbleekt Ansichte, Messlingsärrig, swarta Ögon, swartslät Håår, mager och något späd af Siukd. Hade någon Kunskap om honom, tecktes den samma nesta Magistrat derom tilkenna gifwa som honom kunde arrestera. I widrigt fall der honom någon herbergerar eller hoos sig beholler, warnas härmed at intet hysa honom som en Cronans Tiuf och otrogen Boof." Man får hoppas, att drängen Samuel, som tydligen var lika nattsvart både ut- och invärtes, tack vare den detaljrika annonsen snart hamnade i magistratens våld.

Årgången i övrigt utfylles med en rad annonser om kungl. förordningar o. d. av samma typ som förut och utan speciellt intresse. Den sista annonsen för året, införd i numro 52 för den 27 december, räknar upp ej mindre än nio olika, nyss utkomna offentliga handlingar, bland dem främst den senaste riksdagens beslut.

Ur annonssynpunkt sett har "Ordinarie Stockholmiske Posttijdenders" årgång för 1687 icke så mycket att bjuda på, men det, som finnes, är ganska intressant. Nästan hela sista sidan av det andra numret upptages av en annons om en efterlyst person vid namn Peter Dufwa, anklagad för dråp. Även förekomsten av denna efterlysningsannons, införd ett halft år efter de båda förut nämnda, tyder på att det visat sig effektivt att anlita posttidningens annonsspalter — och varför skulle det inte medföra avsedd nytta? Tidningens format var ju helt litet och de ytterst fåtaliga annonserna lätt synliga. Naturligtvis blevo de lästa av var och en, som köpte tidningen och att de, som läst annonserna i tidningen — i synnerhet då de voro av så uppseendeväckande natur som efterlysningsannonserna — försummade sä-

Kongl. May:tz
Rådz och samptelige Ständers
Besluth/
Giordt/samtyckt och förafskedadt af them een-
hälleligen på den allmänne Rijkzdagen/som
höltz och slöts uthi Stockholm
den 9. November 1686.

Cum Gratia & Privilegio, S. R. Majestatis.

STOCKHOLM/
Tryckt hoos Niclas Wankijf/ Kongl. Booktryckiare.

Titelblad till "Kongl. May:tz Rådz och samptelige Ständers Besluth... den 9 November 1686", tillsammans med åtta andra handlingar föremål för annons i "Ordinarie Stockholmiske Posttijdender" för den 27 december 1686.

kerligen ej tillfället att föra deras innehåll vidare till goda vänner och trogna grannar. Annonsen om dråparen Dufwa lyder: "Såsom i Söndagz Otta dagar sedan Kl: emellan 8. och 9. om Affton en benembd Peter Dufwa som berättes wara Rustmästare under Öfwerste Makliers Regemente i Götheborg hafwer här i Staden begåt ett beklageligit Dråp på en Skräddare Dräng, och Dråparen som skal wara en stoor Karl, med långt swart Håår, något långt Ansichte och Näsan lijtet krokot, undkommen är; Altså begäres, at om någon skulle hafwa eller få Kunskap om honom, och hwarest han tilhåller, den sådant wille angifwa; Men skulle någen beslås som sådan ogerningz-man skulle willia hysa eller döllia så lärer den samma til ett Exemplariskt Straff förfalla."

Under denna annons finnes i samma tidningsnummer ett litet fyraradigt tillkännagivande, vilket till sin utstyrsel skiljer sig från föregående annonser därigenom, att här för första gången en anfang kommit till användning vid textens uppsättning. Härigenom och då hela den första textraden satts med större stil än texten i övrigt, får annonsen ett värdigare och förnämare utseende än annonserna dittills haft. Annonsens innehåll är förbluffande — "Gifwes här medh tilkänna at de Swenske Posttijdenderne nu tryckes hoos Kongl. och Acad. Bookt. Hendrich Keyser och finnes hoos honom til kiöps" — ty någon självständig tidning med namnet "Swenske Posttijdender" är icke känd. Säkerligen är den angivna tidningstiteln att anse mera som ett smeknamn på posttidningen, vars riktiga titel, "Ordinarie Stockholmiske Posttijdender", var lång och tung. Denna sistnämnda tidning trycktes åren 1686—1689 hos Niclas Wankijf samt åren 1690—1705 hos N. Wankijfs Enka. Ingenting är känt om att Keyser skulle från början av 1687 plötsligt ha övertagit tryckningen. Det förvånar vidare, att Keyser i annonsen anger sig såsom "Kongl. och Acad. Bookt." Under åberopande av sin faders stora förtjänster om boktrycket hade han visserligen 1668 sökt bli utnämnd till kunglig boktryckare, men fått avslag. Däremot fick han i november 1685

och det för Slotzpredikanten medh Tåhrar bekånt och sine Synder ångrat.

Helsingör den 5 Ianuarii. Sidstledne den 27. Decem. passerade hår igenom Sundet Skepparn Jan Marcusson hemma i Westerwijk/ Kommer derifrån och löper åth Rochell med Tiåru och Bråder.

Stockholm den 10. Ianuarii hår wijdh Hofwet år Sorgen anlagd öfwer Enckie Keyserinnans dödelige affgång.

Såsom i Söndagz Otta dagar sedan Kl: emellan 8. och 9. om Afften en benembd Peter Dufwa som berättes wara Rustmåstare vnder Öfwerste Makliers Regemente i Götheborg hafwer hår i Staden begåt ett beklageligit Dråp på en Skråddare Drång/ och Dråparen som skal wara en stoor Karl/med långt swart Håår/ något långt Ansichte och Nåsan lijtet krokot/ undkommen år; Altså begåres/ at om någon skulle hafwa eller få Kunskap om honō/och hwarest han tilhåller/ den sådant wille angifwa; Men skulle någen beslås som sådan ogerniugz-man skulle willia hysa eller döllia så lårer den samma til ett Exemplariskt Straff förfalla.

WIfwes hår medh tilkånna at de Swenske Posttijdenderne nu tryckes hoos Kongl. och Acad. Bookt. HENDRICH Keyser och finnes hoos honom til köps.

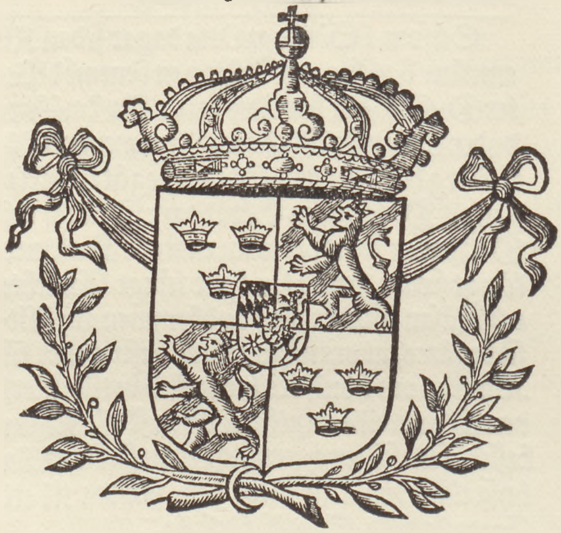
Sista sidan av "Ordinarie Stockholmiske Posttijdender" för den 10 januari 1687 med en efterlysningsannons samt den första annons, vars text försetts med en anfang.

Kongl. May:tz

PLACAT,

Angående

Humble Gårdar/ deras inrättande / och hwad som där til hörer; Gifwit Stockholm den 10 Julii, Åhr 1687.

Cum Gratia & Privilegio S. R. Majestatis.

STOCKHOLM

Tryckt hoos Niclas Wankijf/ Kongl. Boocktryckiare.

Titelsida till "Kongl. May:tz Placat, Angående Humble Gårdar, deras inrättande, och hwad som där til hörer", föremål för annons i "Ordinarie Stockholmiske Posttijdender" för den 24 oktober 1687.

privilegium som akademisk boktryckare i Upsala, varför han dit överförde en del av sitt stockholmstryckeri. År 1689, d. v. s. två år efter det Keyser annonserade sig som kunglig boktryckare, sökte han på nytt bli utnämnd, men misslyckades även nu. Å andra sidan är det ju minst sagt egendomligt, att Niclas Wankijf, som själv var kongl. boktryckare och även ombestyrde tryckningen av posttidningen, skulle tillåta sin konkurrent Keyser att icke blott annonsera, utan till och med annonsera om en rivaliserande tidning, samtidigt som han utgav sig själv för att inneha samma titel som Wankijf.

Bland de övriga annonserna under året förtjäna endast de nämnas, som voro införda den 27 juni och 24 oktober. Båda handla om kungl. plakat och förordningar, den första bl. a. om "en Resolution Lagsens rätte Förstånd uthi åthskillige måhl" samt "ett Förbuud om Kongl. Stadgens efftertryckiande". Den senare annonsen uppräknar ej mindre än tjugotvå olika stadgar och är av sådan längd, att den kräver icke blott hela sista sidans utrymme utan dessutom närmare hälften av den näst sista. Bland de tjugotvå stadgarna och förordningarna kunna nämnas ett förnyat förbud mot tagande av friskjuts av allmogen, förordning om stämplat papper, plakat emot tobaks införande, resolution angående främmande handelsmän och expediter samt deras handelsfrihet, ävensom plakat om humlegårdars inrättande.

Även under det följande året, 1688, förekommo annonser om kungl. förordningar, ävensom en annons — införd i numro 36 för den 3 september — om Joanne Elai Terseros "Sacra Chronologia", vars första upplaga tryckts i Upsala 1657 och vars andra upplaga nu, likaledes i Upsala, utförts av Henrik Keyser. Den annonserades till salu hos "Bookbindaren Mr: Bengt Höök på Norrebroo".

Den intressantaste annonsen under året hittar man i numro 39 för den 24 september: "Gifwes tillkänna at här i Stockholm på Norremalms Smediegatu emoot Snörmakareskiölden medh förgylte Soolen, så och på Södermalms Badstugugatu under hans Exellentz

twär åth Torget uppå en kosteligen uthprydd Theater/ hwarest han upå en prechtig stool sig nedersatte; da Secreterare Huldning: Eden uplåste/ som Rijderskapet först/ sedhan Presterskapet och enteligen Borgerskapet aflade. Magistraten låth dher på heela dagen löpa Wijn på Torget och Her Gen: Gouverneur för Slottet och Skötes Sälwer af alle Stycken/ hwilket och så 4000 Man som i Gewåhr wore med dheres Musqweter giorde; Alle Stenderne blefwe sedan upå Slottet Herligen Tracterade.

Helsingör den 19 October. Efterfoliande Skeppare äre här i genom Sundet Passerade Nembl. den 11 October Anthon Herckes hemma i Riga löper dherifrån åt Londen med Träwärcke den 12 Dito Hans Gertson hemma i Riga löper dher ifrån åth Londen med Träwärcke. Den 14 Dito. Tunnes Janson Schelsist hemma i Stockholm löper dherifrån åth Amsterdam med Jern/ Messing Koppar och Bräder. Dhen 17 Dito Reyert Lambertz hemma i Carlscrona/ löper från Amsterdam åth Carlshambn med Styckgodz.

Efterfölliande Kongl. May:tz resolutioner, Placater och Förordningar äre så wäl under sidsta Rijkzdag som sedermehra uthgågne nembl. Rijkzdagzbeslutet; Resolutioner på Rijderskapetz och Almogens beswär; Förordning huruledes förhållas skal med Werderningar; Taxa uppå Lilla Tullens och Accysens upbärande; Bakungs Taxa; Rustningz Ordningen; Förordning Angående Tienstefolck och Legehion; Taxa angående

Näst sista sidan av "Ordinarie Stockholmiske Posttijdender" för den 24 oktober 1687 med början av annons om åtskilliga nyutkomna "Kongl. May:tz resolutioner, Placater och Förordningar". Fortsättningen på annonsen återfinnes på nästa sida.

ende Extraordinarie Ting/ Syhner och dheß-
lijkes Förrättningar; Förbudh at ingen må ta-
ga af Almogen Frijskiuß och Giästning; Regle-
gementet angående dhe okiöpte Räntor/ som til
Kongl. May:tt och Cronan komma at återkallas;
Stadga om Slagzmåhl ock förargelser i Kiör-
kiorne; Förordning om Charta Sigillata eller
Stämplat Päpeer; Placat at inge Rustningz
Hästar måge i Priwat Syslar brukas; Placat
emoth Tobackz införande; Placat om Executio-
nen; Förbudh angående Kongl. Stadgars Re-
ceßers och Placaters Eftertryckande; Placat om
Fahrtē på Wißmar; Resolutiō angående Frem-
mande Handelsmän och Expediter sampt dheras
Handels Frijheet; Taxa Angående Bärare Pen-
ningar wijd Packhuset; Kongl. May:tz Stäm-
pel Ordning; Förklarning öfwer Lagsens rätta
Förstånd uthi åthskillige Måhl; Förordning
angående Accidentier wijd Tull-Cantoren i Po-
mern; Placat om Humblegårdars inrättande;
Förordning om Nederlagz nyttiande
på Salt uthi Stockholm;

Sista sidan av "Ordinarie Stockholmiske Posttijdender" för den 24 oktober 1687 med fortsättning och slut på den annons, vars början återfinnes å föregående sida.

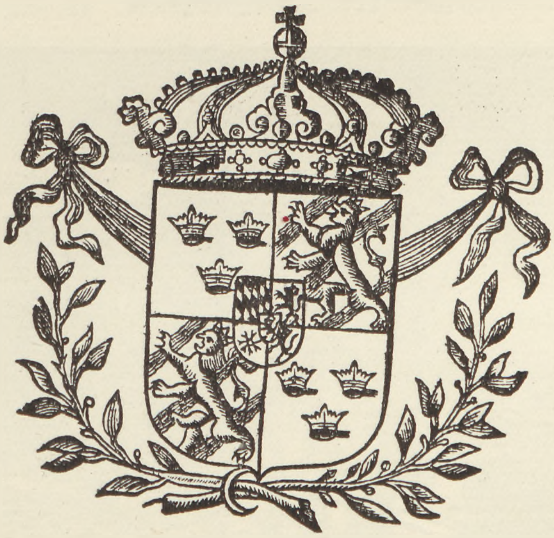
Gr: Pontus Dela Gardies Huus näst intill Såcker Compagniet finnes nu för Tijden till Kiöps; en Berömbd Elixir Salutis, hwars dygder äre på Swenska språket beskrefne och meddels dhem Exemplaren dheraff som dheraf kiöpa eller dhem elliest begiära, warandes och sådane beskrifningar af dhenne Elixiren afsende til åthskillige Postmästare i Upstäderne i Landet, hoos hwilcke dhe som dhet åstunda, dhem läsa kunna". Detta är den första, blygsamma länken i den långa kedja av annonser om läkemedel och humbugsmedicin, som återfinnes i 1700-talets tidningar. Det "berömda elixirets dygder" funnos översatta på svenska och tryckta i en liten reklambroschyr, som dels utdelades till dem, som köpte varan, dels också fanns till påseende hos ett antal postmästare runt om i landet. Vad allt skulle icke dessa stackars postmästare bestyra! Man talar om klockarfar. . .

I 1600-talets Sverige var det ännu ganska klent beställt med läkarevården och det var säkerligen icke endast i det lilla Växjö — vars förhållanden på detta område skildrats av Ludvig Larsson i "Läkare och läkekonst i 1600-talets Växjö" — som människorna i allmänhet läto krämporna sköta sig själva. I särskilt svåra fall vände man sig till en fältskär, på den tiden kallad "balberare" eller "båskärer". När en båtsman i augusti 1663 blivit dräpt, synades hans lik av Johan Tilman Balberaren och tre andra personer, och när löjtnanten Påvel Nilsson stött en norrköpingsbo över ögat, är det tvivelaktigt, huruvida skadan är så stor, att det blivit fel på synen, "därom balberaren säger sig oviss vara".

Nästan varje nummer av posttidningen innehåller en lista, daterad Helsingör, över skeppare, som under de senaste dagarna passerat Sundet på väg till eller från Sverige med varor av alla slag. Den ene skepparen, hemma i Stockholm, "löper dherifrån åth Amsterdam med Jern och bräder", den andre, hemma i Strålsund, "löper från Götheborg heemåth med ballast", medan en tredje, hemmahörande i "Narven, löper dherifrån åth London med Hampa och Lijn".

Kongl. May:tz
PLACAT,

Emoot Tobakz införande / sampt angående Tobaks Bläders införskrifwande och Spinnerijers inrättande. Gifwit Stockholm den 12 Aprilis, 1687.

Cum Gratia & Privilegio S. R. Majest.

STOCKHOLM
Tryckt hoos Niclas Wankijf/ Kongl. Booktryckiare.

Titelsida till "Kongl. May:tz Placat, Emoot Tobakz införande", tillsammans med tjugoen andra stadgar föremål för annons i "Ordinarie Stockholmiske Posttijdender" för den 24 oktober 1687.

HELICONS Blomster/

Plåckade
ok
Wid åtskillige Tillfällen utdelte
af

LUCIDOR den Olyklige

Det är
Alle de Poëtiske Skrifter/
Som författade blefne Af

Lasse Johanson.

Med Flit samblade ok uti et litet Wärk uplagde
Cum Gratia & Privilegio Sacr. Reg. Majest. Sveciæ

Tryckt i Stokholm af Niclas Wankijf/ Kongl. Boktr: Åhr 1688.

Titelsida till "Helicons Blomster" av Lasse Lucidor, föremål för annons i "Ordinarie Stockholmiske Posttijdender" för den 25 februari 1689.

Det första numret 1689, daterat den 7 januari, innehåller följande notis, som varslar gott för det nya året och visar, att höga vederbörande i kungaborgen voro vid utmärkt lynne: ”Förledne Nyårsdagen om Afftonen Kl. 6 afbrendes gint öfwer Slottet wijd Holm Kyrckian et wackert Fyrwercke; och dagen dhereffter höltz uthi Uldricksdahl et werdzskap”.

Den 25 februari ”Giöres witterligit at then berömde Swänske Poetens, Sahl Lasse Johansons (som sig kallade Lucidor den Olycklige) Skriffter äre alle tilsammans uthi ett Wärck oplagde och läre i dhenna Wekan af Trycket utkomma och finnes til kiöps uthi Antiqvitetz Boden in wijd store Kyrckian”. Annonsen avser den år 1688 tryckta upplagan av ”Helicons Blomster, Plåckade ok Wid åtskillige Tillfällen utdelte af Lucidor den Olyklige. Det är Alle de Poëtiske Skrifter, Som författade blefne Af Lasse Johanson. Med Flit samblade ok uti et litet Wärk uplagde”. Att döma av exemplar, som alltjämt finnas bevarade, var det boktryckarens avsikt att bokens titelsida hela upplagan igenom skulle prydas med ett ganska stort tilltaget kopparstick, framställande en yngling, som lägger blommor på en grav, men under tryckningens gång har troligen kopparplåten brustit, ty i vissa — till antalet troligen mycket få — exemplar är kopparsticket ersatt med en mindre bild, en vinjett i träsnitt. Titelsidans uppställning är i övrigt fullständigt lika i båda varianterna.

Naturligtvis fortsatte strömmen av kongl. förordningar, vilka, som förut, funnos till salu hos Niclas Wankijf eller i Antikvitetsboden vid Storkyrkan. I maj annonserades en ny förordning angående ”Klädemakerijet här i Stockholm”. Den första punkten i denna förordning stadgade, att magistraten skulle förordna tvenne mästare ”uti detta Embetet” att en gång i månaden besiktiga och noga rannsaka alla verkstäder inom yrket, se efter huru ”hwar och een sitt Arbete förestår” samt tillse, ”at de med dugelige Redskap och Wärcktyg, sampt annat mehra, som där til kräfwes, äro försedde”. Längre ned stadgas vidare, att utom de redan nämnda mästarne

skulle några av ”Magistratens Medel, tillijka med twänne Kiöpmän, som en god Kundskap och Förfarenheet i sådane Stycken äga, tillsättias, at hafwa upseende på detta Wärcket, och särdeles jempte Åldermannen och förbemelte Eedsworne Mästare, twå eller tree Gånger om Wekan, eller så offta som behöfwes, pröfwa och besee alt Kläde, sedan det är wäfwit”.

I slutet av juli annonseras, att ”detta åhr är een Ny Bibel uthgången” hos Henrik Keyser, och i oktober meddelas, att ”en Accurat och Compendieur Grammatica angående det Finska Språket” nyligen lämnat tryckpressarna. I årets sista annons, införd i numro 53 för den 30 december 1689, ”Giöres kunnigt, at Secreterarens Claudii Örnhielms Historia Ecclesiastica Sveco-Gothica är nu af Trycket färdigh blifwen, och här efter finnes til Kiöp; uthi Antiquitetz Boden wid store Kyrckian”.

DET SJUTTONDE SEKLETS SISTA DECENNIUM

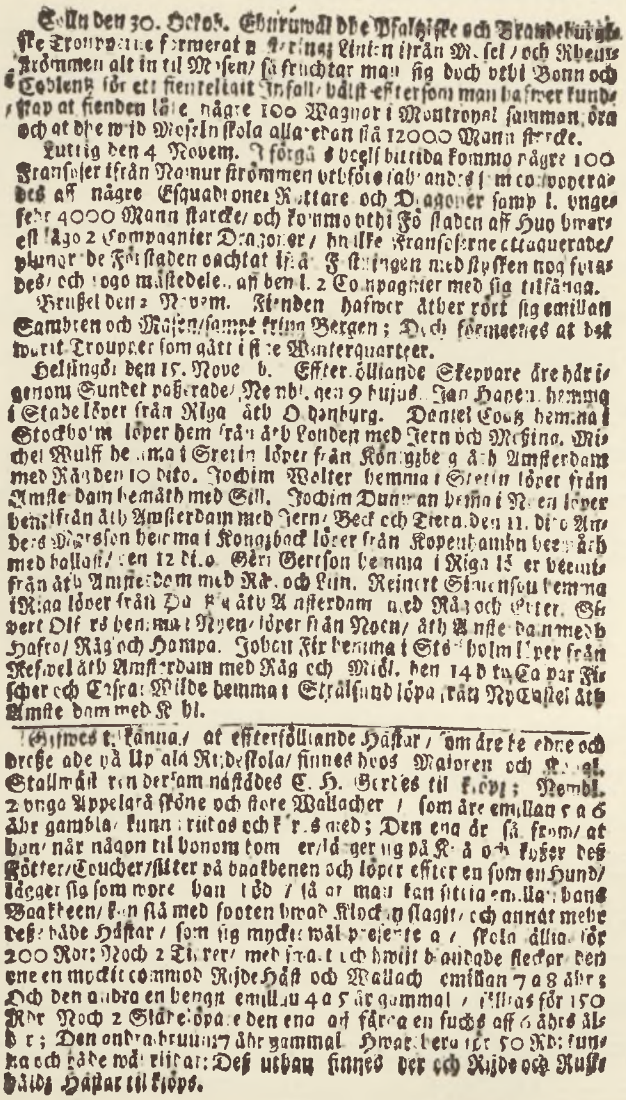
FRÅN ÅREN 1690 OCH 1691 FINNAS INGA EXEMPLAR bevarade av ”Ordinarie Stockholmiske Posttijdender”, varför man heller ingenting vet om de annonser, som med all säkerhet förekommo i de båda årgångarna. Annonserna hade redan hunnit bliva så pass vanliga, att det icke behöver råda någon tvekan huruvida annonser förekommo eller icke — det är säkert, att de funnos där.

Den första annonsen i årgången för 1692 är åter en lång uppräkning av nyss utkomna kungl. förordningar och plakat, bl. a. en om ”Pärle-Fiskerijerne”. För såväl denna som övriga i samma annons nämnda förordningar har för första gången datum utsatts, en praktisk reform, som till både allmänhetens och tryckeriets fördel bort genomföras långt tidigare. Förordningen om pärlfiskerierna inledes med att ”wij äre komne uti Erfahrenheet, huruledes på åtskillige Ohrter i Wårt Rijke myckenheet af Strömmar och Insiöar finnes, hwarest ymbnige Pärlemusslor sig märckia låta, utaf hwilka, när de rätteligen handteras, icke lijten Båtnad och Förkåfring för Oss och

Landet kan stå att förmoda". Genom förordningen lades allt pärlfiske såsom regale under kronan.

Det är en händelse, som ser ut som en tanke, att de *båda* övriga annonser, som dominera årgången 1692 av posttidningen röra — hästar. Den ena annonsen, införd i numret för den 6 juni, meddelar, att hos Henrik Keyser — som härmed har sin andra annons införd detta år — "är uthgången den första delen aff en Hästebook särdeles nyttigt och nödigt för Rusthållare Swäntienare och dem som Hästar underhålla. Den andra dhelen är och under Pressen, om hwars inhåld förtalet gifwe underrättelse, finnes Bunden och Oinbunden så i des Huus wijd St: Cattrina Kyrckia, som i des Bod på Södremalms Slyys til kiöps". Det kan förtjäna påpekas, att man i denna annons för första gången ser annonsören fästa uppmärksamheten på att hans vara finnes att köpa på mer än ett ställe — både i hans bostad och i hans butik. När man läser annonsen får man närmast det intrycket, att Keyser velat minska besväret för dem, som ville köpa boken och fördenskull varit angelägen tala om att det fanns två olika inköpsställen att välja emellan. "Hästebookens" titel var "En Nyttigh Läkiare Bok Emoot Dhe Siukdomar, som Hästar gemenligen plågas aff" och dess författare var Mårten Behm. Den hade första gången utkommit redan 1648, var numera utgången och blev därför "nu effter mångens flijtiga Begäran å nyo omtryckt" av Henrik Keyser i Upsala.

Den andra "hästannonsen" är likaledes från Upsala, men rör ej en bok om hästar, utan hästarna själva. Den är införd den 21 november och förmäler "at effterfölliande Hästar, som äre beredne och dresserade på Upsala Rijdeskola, finnes hoos Maioren och Kongl. Stallmästaren dersammastädes C. H. Gerdes til kiöps". Försäljningen gällde bl. a. "2 unga Appelgrå sköne och store Wallacher", av vilka "den ena är så from, at han, når någon til honom kommer, lägger sig på Knä och kysser dess Fötter", varjämte den har den för en häst ganska sällsynta förmågan att kunna "slå med footen hwad Klockan

Cölln den 30. Octob. Ehuruwäl dhe Pfaltziske och Brandeburgiske Trouppe[illegible] formerat [illegible] Linien ifrån M[illegible]sel / och Rhenströmmen alt in til M[illegible]sen / så fruchtar man sig doch uthi Bonn och Coblentz för ett fienteligit Infall / bälst effter som man hafwer kundskap at fienden lå[illegible]e några 100 Wagnor i Montroyal samman [illegible] och at dhe wid Mosseln skola allaredan stå 12000 Mann starcke.

Luttig den 4 Novem. I förgå[illegible] bittida kommo några 100 Fransoser ifrån Namur strömmen uthföre [illegible] convoyerades aff några Esquadroner Ryttare och Dragoner samp [illegible] ungefehr 4000 Mann starcke / och kommo uthi Förstaden aff Huy [illegible] 2 Compagnier Dragoner / hwilke Fransoserne attaquerade / plundrade Förstaden oachtat ifrå[illegible] F[illegible]ningen med stycken nog [illegible] och togo mästedelen aff den [illegible] 2 Compagnier med sig tilfånga.

Brüssel den 2 Novem. Fienden hafwer åter rört sig emillan Sambren och Masen / sampt kring Bergen; Doch förmeenes at det warit Troupper som gått i [illegible] Winterquarteer.

Helsingör den 15. Novemb. Effterfölliande Skeppare äre här igenom Sundet passerade / Nembl. den 9 [illegible] Jan Hansen hemma i Stade löper från Riga åth Oldenburg. Daniel [illegible] hemma i Stockholm löper hem från åth Londen med Jern och Messing. Michel Wulff hemma i Stettin löper från Königsberg åth Amsterdam med Råg den 10 dito. Jochim Walter hemma i Stettin löper från Amsterdam hemåth med Sill. Jochim Dun[illegible]an hemma i [illegible] löper hem från åth Amsterdam med Jern / Beck och Tiera. den 11. dito Anders [illegible]sson hemma i Kongsback löper från Kopenhamn hem åth med ballast / den 12 dito Gert Gertson hemma i Riga löper hemåt från åth Amsterdam med Råg och Lijn. Reinert [illegible] hemma i Riga löper från [illegible] åth Amsterdam med Råg och [illegible]. Sivert Olf[illegible] hemma i Nyen / löper från Noen / åth Amsterdam med Hafra / Råg och Hampa. Johan Fir[illegible] hemma i Stockholm löper från Refwel åth Amsterdam med Råg och [illegible] den 14 dito [illegible] Fischer och [illegible] Wilde hemma i Stralsund löpa från Ny[illegible] åth Amsterdam med [illegible].

Gifwes tilkänna / at efterföllande Hästar / som äre [illegible] dresserade på Upsala Rijdeskola / finnes hoos Majoren och Kongl. Stallmästaren dersammastädes C. H. Gert[illegible] til köps; Nembl. 2 unga Appelgrå skiöne och store Wallacher / som äre emillan 5 a 6 Åhr gambla / kunna ridas och köras med; Den ena är så from / at han / när någon til honom kommer / lägger sig på Knä och kyser dess Fötter / Toucher / sitter på baakbenen och löper effter en som en Hund / lägger sig som wore han död / så at man kan sitta emillan hans Baakbeen / kan slå med footen hwad Klockan slagit / och annat mehr dess: bäde Hästar / som sig mycket wäl presentera / skola åtta [illegible] för 200 Rdr: Noch 2 Ti[illegible]rer / med [illegible] och hwijt [illegible] fleckor den ene en mycket commod Rijde Häst och Wallach emillan 7 a 8 åhr; Och den andra en [illegible] emillan 4 a 5 år gammal / [illegible] för 150 Rdr Noch 2 Stå[illegible] den ena [illegible] färga en fuchs aff 6 åhrs ålder; Den andra brun 7 åhr gammal Hwar[illegible] för 50 Rd: kunna och både wäl [illegible]: Dess utham finnes der och Rijde och Rust[illegible] Hästar til köps.

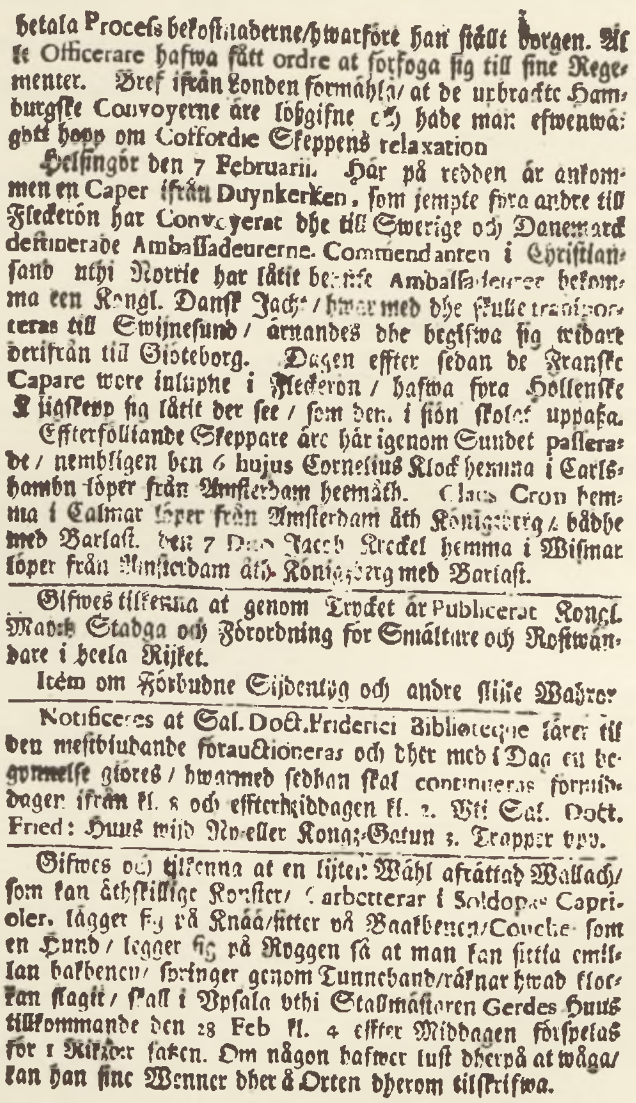
Sista sidan av "Ordinarie Stockholmiske Posttijdender" för den 21 november 1692, med annons om några hästar, som såldes i Upsala.

slagit". Ändå var priset så otroligt billigt som 200 Rdr. För den, som inte ville med sitt stall införliva dessa verkligt väluppfostrade djur, fanns det flera andra att välja på.

I sin helhet är denna tillsalu-annons av ett annat kynne än sina föregångare. Dess ton är en blandning av allvar och skämt och man skulle inte bli förvånad, om man, sedan man läst annonsen, häpnat över de många kloka hästarna och rest till Upsala för att söka komma över någon av dem, plötsligt får veta, att alltsammans blott var ett — studentpåhitt.

Redan i det andra numret av "Ordinarie Stockholmiske Post-Tijdender" 1693, daterat den 9 januari, finnas tvenne annonser. Den första rör posten, den andra meddelar, att "genom Trycket nu uthgången är en ny Materiae kallad Bitter Tåre, och sööt Tröst-Kiälla, Upsprungen af Lagen och Evangelio. Det är en fullkommelig Bot- Bättring- och Communion Book: författad af M. Salomon Liscovio, och nu af Tyskan öfwersatt uppå Natanael Goldeaus bekostnad, af Johanne Petræo. Jempte en Andelig Sång-Lust af sköna Nye Psalmer".

Numret för den 13 februari innehåller tre annonser, först boktryckeriets egen om kongl. förordningar för smältare och rostvändare, därefter "Notificeras at Sal. Doct. Friderici Biblioteque lärer til den mestbiudande förauctioneras och dher med i Dag en begynnelse giöres, hwarmed sedhan skal continueras förmiddagen ifrån kl. 8 och efftermiddagen kl. 2. Uti Sal. Doct. Fried: Huus wijd Ny- eller Kongz-Gatun 3. Trapper upp". Under denna regelrätta bokauktionsannons kommer ett slags återupprepande av den annons om försäljning av hästar i Upsala, som stod att läsa i tidningen knappa tre månader förut. Denna gång gäller det "en lijten Wähl afrättad Wallach", som även den kan diverse konster: lägga sig på knä, sitta på bakbenen "couche som en hund" och "springa genom Tunneband". Hästen skulle icke säljas på vanligt sätt, utan "i Upsala uthi Stallmästaren Gerdes Huus tillkommande den 28 Feb kl. 4 effter

betala Procesś bekostnaderne/hwarföre han ställt Borgen. Alle Officerare hafwa fått ordre at förfoga sig till sine Regementer. Bref ifrån Londen formähla/ at de utbrackte Hamburgske Convoyerne äre löśgifne och hade man efwenwäl godt hopp om Cotfordie Skeppens relaxation

Helsingör den 7 Februarii. Här på redden är ankommen en Caper ifrån Duynkerken, som jemte twå andre till Fleckerön har Convoyerat dhe till Swerige och Danemarck destinerade Ambassadeurerne. Commendanten i Christiansand uthi Norrie har låtit begärte Ambassadeurer bekomma een Kongl. Dansk Jacht / hwarmed dhe skulle transporteras till Swijnesund / ärnandes dhe begifwa sig widare derifrån till Götheborg. Dagen efter sedan de Franske Capare wore inlupne i Fleckerön / hafwa fyra Hollenske Krigskepp sig låtit der see / som dem i sjön skole uppasa.

Efterföljande Skeppare äre här igenom Sundet passerade / nembligen den 6 hujus Cornelius Klock hemma i Carlshambn löper från Amsterdam heemåth. Claes Cron hemma i Calmar löper från Amsterdam åth Königsberg / bådhe med Barlast. den 7 Dito Jacob Keckel hemma i Wismar löper från Amsterdam åth Königsberg med Barlast.

Gifwes tilkenna at genom Trycket är Publicerat Kongl. May:tz Stadga och Förordning för Smältare och Rostwändare i heela Rijket.

Item om Förbudne Sijdentyg och andre slijke Wahror

Notificeres at Sal. Doct. Friderici Bibliotheque kåren til den mestbiudande förauctioneras och dher med i Dag en begynnelse giöres / hwarmed sedhan skal continueras förmiddagen ifrån kl. 8 och efftermiddagen kl. 2. Uti Sal. Doct. Fried: Huus wijd Ny- eller Kongz-Gatun 3. Trapper upp.

Gifwes och tilkenna at en lijten Wähl afrättad Wallach/ som kan åthskillige Konster/ arbetterar i Soldopas Caprioler, lägger sig på Knää/sitter på Baakbenen/Couche som en Hund / legger sig på Roggen så at man kan sitta emillan bakbenen/ springer genom Tunneband/räknar hwad klockan slagit / skall i Upsala uthi Stallmästaren Gerdes Huus tillkommande den 28 Feb kl. 4 effter Middagen förspelas för 1 Rikzdr saken. Om någon hafwer lust dherpå at wåga/ kan han sine Wenner dher å Orten dherom tilskrifwa.

Sista sidan av "Ordinarie Stockholmiske Post-Tijdender" för den 13 februari 1693, med tre annonser, därav en om en bokauktion och en om ett lotteri på en häst i Upsala.

Middagen förspelas för 1 Rikzd:r satzen. Om någon hafwer lust dherpå at wåga, kan han sine Wenner dher å Orten dherom tilskrifwa".

På sista sidan av numret för den 31 juli 1693 kan man se, hur enkelt det var att få med även ett nyhetsmeddelande, som inkommit just som tidningen i övrigt var färdig att gå i press: det placerades under den redan inbrutna annonsen, som därigenom fick just en sådan plats "i text", som senare tiders annonsörer så ofta sträva efter.

Som förut nämnts, avled Niclas Wankijf 1689, och hans hustru, som fortsatte tryckerirörelsen, kallar sig ibland — som t. ex. i en annons i januari 1694 om den just färdigtryckta "Relationen om Högst Sahl. Hennes May:tz Wår allernådigste Drottningz Begrafningz Process" — Booktryckiarens Sahl. Wankijfz Änckia, ibland sahl. Wankijfs Effterlefwerska.

Det började märkas på annonserna, icke blott på deras växande antal, utan även på deras skiftande innehåll, att man litet var hyste ett visst intresse för annonsen som en ny form för kommunikation mellan människorna. Både den ena företagaren och den andra började så smått fundera över annonsens problem, han fann — troligen ofta till sin egen häpnad — att han med nyfikenhet studerade posttidningens annonser och i ett eller annat enstaka fall kanske vederbörande till och med nödgades erkänna, att han icke blott läst annonsen om det eller det, utan — vad än underligare var — han hade följt den maning till handling, som annonsen innehållit. Han hade köpt den annonserade boken eller satsat på den i Upsala utlottade hästen, han hade sökt upp den där mannen på Baggensgatan, som gav lektioner i bokhålleri eller han hade satt en ära i att vara myndigheterna behjälplig, då det gällde att få fast den för dråp efterspanade Peter Dufwa.

Den 9 april 1694 lästes åter en annons från Upsala, den enda stad utanför Stockholm, från vilken på länge några annonser sändes till posttidningen. Den tillkännagav, "at wid Upsala Academie är uprättat en Schola, där hwar och en, som sig af den samma hafwer lust at

betiena, kan blifwa informerad uti Rijdande, Fächtande, Dantzande, och främmande Språk, sampt därjemte hafwa Kost, Cammare och Säng, tillsammans för twåhundrade och tjugu Rijkzd:r om åhret. Men dhen som intet hafwer Lust till att Fächta och Dantza, kan uthi dhess Ställe låta informera sig uti Fortificationen och Krigz Exercitier till Häst och Foot. Och hålles Rijdescholan aff Stallmästaren Caspar Hindrich Gerdes, hos hwilken, hwem som till sådane Exercitier lust hafwer, sig angifwa kan”. Caspar Hindrich Gerdes var tydligen en påhittig man, som både hade många och goda idéer och förstod att med annonseringens hjälp omsätta dem i klingande valuta.

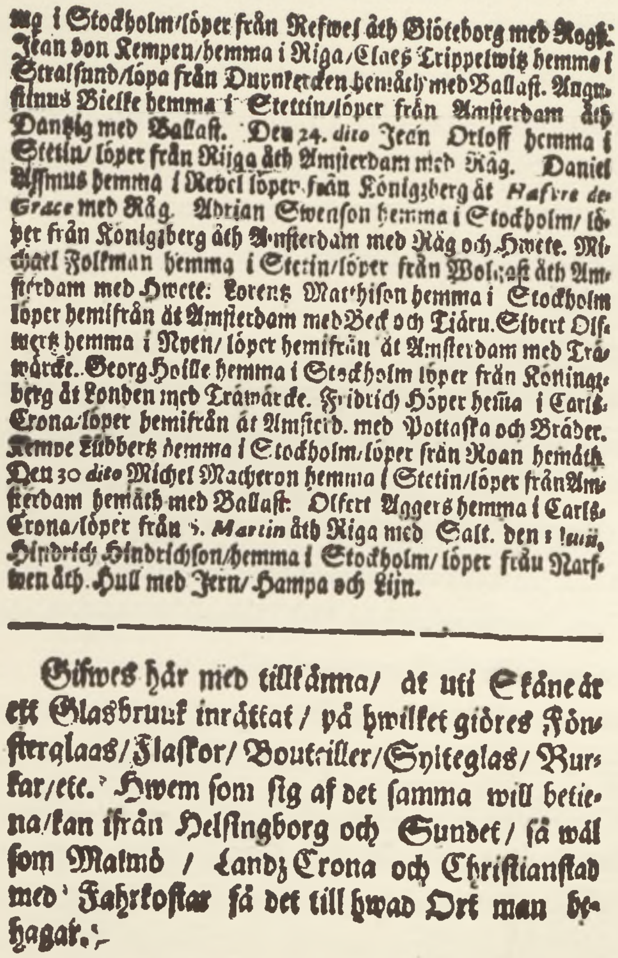
Skolan — d. v. s. den nya skolordningen — berördes också i en annons den 28 maj s. å., då det hette: ”Af de Böcker, som effter Nye Skole-Ordningen brukas skola, äre nu af Sal. Wankifs Tryckerij uplagde, Cronius Laurenbergii, Sive Epieme Hist. Universalis. Item Nemisij. Aliorumque Sententie Græcæ. Desse med fine Tilökningar kan hwar och en effter åstundan få til Kiöpz”.

Det är överflödigt nämna, att annonser rörande nya förordningar o. d. syntes med jämna mellanrum hela året igenom, men det kan förtjäna påpekas, att ”Bancken” tvenne gånger lät införa annons om auktion på ”förståndne Panter”. Första gången detta hände var den 6 augusti, då annonsen lyder: ”Gifwes tilkänna, at här i Stockholm på Bancken den 28 Augusti nästkommande läre genom Auction försälljas åtskillige förståndne, så fasta som Lösöre Panter; Kunnandes hwar och en, som lust hafwer sig något där aff tilhandla, wid samma tijd sig där infinna”. Den andra gången var den 2 november, då annonsen, vars innehåll i övrigt överensstämmer med den förras, även omtalar, att ”en lista över panterna på Bankeporten anslagen är”. Man begagnade sig i detta fall alltså av separata, tryckta anslag, vilka anslogos på lämpliga ställen, för att göra reklam även på annat sätt än det, som erbjöd sig genom tidningens annonsspalt. Dessa affischliknande anslag voro till formatet i allmänhet små och kalla-

des notifikationer — samma namn, som annonserna icke så många år senare skulle tilldelas.

En annons för sig, en annons, som verkar tillkommen i största hast och utan att annonsören ens haft tid att läsa igenom den före tryckningen för att se, att ingenting av vikt var bortglömt, är den, som, tryckt med ganska grov stil, står att läsa i numret för den 9 juli. Den är av följande lydelse: "Gifwes här med tillkänna, at uti Skåne är ett Glasbruk inrättat, på hwilket giöres Fönsterglaas, Flaskor, Bouteiller, Sylteglas, Burkar, etc. Hwem som sig af det samma will betiena, kan ifrån Helsingborg och Sundet, så wäl som Malmö, LandzCrona och Christianstad med Fahrkostar få det till hwad Ort man behagar". Annonstexten verkar redig och klar, och alltsammans skulle vara utmärkt, blott man icke — glömt namnet och adressen på glasbruket. Det är troligt, att man redan vid denna tid var van att vända sig med förfrågan till tryckeriet om allt, som stod annonserat i tidningen, en praxis, som senare tog sig uttryck däri att alla hänvisningsannonser slutade med orden "anvisning å tryckeriet". Beträffande det nya skånska glasbruket hade det dock helt säkert varit bättre, om namnet stått angivet, eller åtminstone adressen. Det glasbruk, annonsen syftar på, anlades 1691 av Göran Adlersten och 1695, d. v. s. året efter det, då annonsen var införd, utfärdades ett privilegium för detsamma, enligt vilket all införsel av glas till de södra provinserna förbjöds till förmån för det skånska bruket. Det var beläget på Henrikstorps gård i Perstorps socken och kan på sätt och vis betraktas som det egentliga ursprunget till det glasbruk i förening med ättiksfabrik, som än i dag finnes på samma mark.

Den enda anmärkningsvärda bland annonserna under 1695, då de flesta alltjämt handlade om kongl. förordningar och plakat, var den, som lästes i numro 26 av posttidningen för den 1 juli. "Gifwes til kenna", hette det, "at Doct. Johan Arents sanna Christendom finnes uti gröfre Styl och renare Tryck å nyo Uplagd och til Kiöps hoos Mester Valentin Waxmuth."

mg i Stockholm/löper från Refwel åth Giöteborg med Rogh. Jean von Kempen/hemma i Riga/Claes Trippelwitz hemma i Stralsund/löpa från Duynkercken hemåth med Ballast. Augustinus Bielke hemma i Stettin/löper från Amsterdam åth Dantzig med Ballast. Den 24. dito Jean Orloff hemma i Stettin/ löper från Riiga åth Amsterdam med Råg. Daniel Assmus hemma i Revel löper från Königzberg åt Hafvre de Grace med Råg. Adrian Swenson hemma i Stockholm/ löper från Königzberg åth Amsterdam med Råg och Hwete. Michael Folkman hemma i Stetin/löper från Wolgast åth Amsterdam med Hwete: Lorentz Matthison hemma i Stockholm löper hemifrån åt Amsterdam med Beck och Tiäru. Sivert Olswertz hemma i Nyen/ löper hemifrån åt Amsterdam med Träwärcke. Georg Holle hemma i Stockholm löper från Königzberg åt London med Träwärcke. Fridrich Höper hemma i Carls-Crona/löper hemifrån åt Amsterd. med Pottaska och Bräder. Kempe Lübberts hemma i Stockholm/löper från Roan hemåth. Den 30 dito Michel Macheron hemma i Stetin/löper från Amsterdam hemåth med Ballast. Olfert Aggers hemma i Carls-Crona/löper från S. Martin åth Riga med Salt. den 1 Julii, Hindrich Hindrichson/hemma i Stockholm/ löper från Narfwen åth Hull med Jern/ Hampa och Lijn.

Gifwes här med tillkänna/ at uti Skåne är ett Glasbruuk inrättat/ på hwilket giöres Fönsterglaas/Flaskor/Boutciller/Sniteglas/Burkar/etc. Hwem som sig af det samma will betiena/kan ifrån Helsingborg och Sundet/ så wäl som Malmö / Landz Crona och Christianstad med Fahrkostar få det till hwad Ort man behagar.

Sista sidan av "Ordinarie Stockholmiske Post-Tijdender" för den 9 juli 1694, med annons om ett nytt, icke namngivet glasbruk i Skåne.

Även under 1696 äro de flesta annonserna införda i tidningen av boktryckaren själv, som på detta sätt velat hålla allmänheten underkunnig om den mängd stadgar och förordningar i alla möjliga ämnen, som ständigt sysselsatte det kungl. boktryckeriets personal. Den wankijfska officinen hann dock med ett och annat vid sidan av allt offentligt tryck. Så t. ex. annonseras den 27 januari 1696, "at genom Trycket är utgången Hr. Professorens Bilbergs Relation angående Midnattz Solens rätta och synliga Rum i Norrlanden", och i medio av augusti gör tryckeriet en smula reklam för Urban Hiärnes anonymt utgivna skrift om vedsparande — "dem oförmögnom till tröst och lindring".

Något senare, eller närmare bestämt den 24 augusti, annonserar en till staden anländ holländsk trädgårdsmästare, erbjudande sina tjänster: "Gifwes tilkenna, at här uti Stockholm ankommen är en Holländsk Trägårdzmästare, hwilken alla slags rare Kryddor, blomster, Tulpaner, Lillier, Lök och desslijkes Örter mera hafwer til Salu; Om någre curieuse Liebhaberer sig willia till at köpa inställa, så är han logerandes hos Sal. Johan Richels Enkia, uti Dantziger Wapnet, strax wid Skeppsbroon".

En ganska avsevärd del av det utrymme, som stod "Ordinarie Stockholmiske Posttijdender" till buds togs under år 1697 givetvis i anspråk för artiklar med anledning av Carl XI:s död och begravning samt Stockholms slotts brand. Den tidning, som är daterad den 5 april, innehåller ett meddelande, dagtecknat Stockholm den 5 april och så lydande: "Nu i Affton emillan Kl. 9 och 10. haar den högste Guden behagat effter en swår utstånden Siukdom genom den timmeliga Döden at Hädankalla och till den ewiga Glädien försättia Wår Allernådigste Konung och Herre, heela Kiäre Fäderneslandet till en obeskrifwelig Sorg och Bedröfwelse". I numret för den 10 maj läses: "Stockholm den 8 May. I går som war den 7 hujus haar den olycklige Händelsen sig tilldragit, at Kongl. May:tz Slott blef Klåckan emillan 2 och 3 effter Middagen af en hastig Wådeld itändt, hwilken, förän

upphåldne/ till deß fleere tillkommo/ som dem alle 12 tillbaka brachte/ aff hwilke 8 blefwe hångde/ och 3, måste löpa Gatlopp. Men den 12te salverade sig uti ett Kloster. Konungen war i Måndags wid Tiercourt/ hwarest wåre Fouragerade/ effter som hans May:t fick Kundskap/ at 5000 Mann aff Fiendens Armee uti åtskillige Partier wore utgångne till at angrijpa bemelte Fouragerare; men det anseenligaste aff bemelte Fiendens Partijer war så olyckeligit at det rokade på wår Escorte/ och blefwe 200 Fransoser fangne.

Neder-Elben den 11 Augusti. Breeff ifrån Londen förmäla/ at den Engelske Flottan låg segelfärdig till at begifwa sig igen till de Fransöske Kusterne. Grefwen aff Portland hade redan bekommit Wixler på 200000 P. Sterl. / och 100000 P. i reda Penningar hoos sig; hwar med han så snart Winden will fooga/ lärer öfwerreesa åt Flandern. Amsterdamske Breff berätta/ at Konungen i Engeland wäntades till Loo:/ och at Hans May:tt sedan innan kort lärer begifwa sig till Engeland igen; Så at Campagnen i Nederlanden snart torde slutas. Eljest tahla alle ifrån Holland kommande Breff mycket om en General Fred.

Helsingör den 18 Augusti. Efterfölliande Skeppare äre här igenom Sundet passerade/ nembligen Fridrich Fridrichson hemma i Narden löper hemifrån åt Amsterdam med Träwärke. Antoni Knack hemma i Narden löper hemifrån åt Londen med Hampa och Lijn.

Gifwes tilkenna/ at här uti Stockholm ankommen är en Holländsk Trägårdzmästare/ hwilken alla slags rare Kryder/ blomster/ Tulpaner/ Lillier/ Lök och dylikes Örter mera hafwer til Salu; Om några *curieuse* Liebhaberer sig willia till at köpa inställa/ så är han *logerandes* hos Sal. *Johan Richels* Enkia/ uti Danziger Wapnet/ strax wid Skeppsbroon.

Sista sidan av "Ordinarie Stockholmiske Post-Tijdender" för den 24 augusti 1696, med annons om en till Stockholm anländ holländsk trädgårdsmästare.

man det blef warse, hafwer under de gamble Koppartaken så utwidgat sig, at det war alldeles omöyeligit den sedan at släckia".

Under 1697 utkommo bl. a. ny förordning angående lotsverket och Mathem. och Medic. Doctor Gebhart Himsel tilldelades privilegium för att på åtskilliga ställen i landet inrätta saltsjuderier. Himsel hade icke tillräckligt kapital till sitt förfogande, varför han lät Wankijfs tryckeri framställa "åtskillige Conditioner och Förslag, på hwad sätt de inrättas skola, sampt hwad det aff sig kasta kan" — allt i avsikt att därmed draga till sig intressenter.

Från Upsala visades alltjämt intresse för posttidningens annonsspalt. Den 8 november hade det tillkännagivits, att "i Upsala den 1 Decemb. nästkommande genom Auctionen lärer försälljas en Bibliothech af rara och wäl conditionerade Böcker" och i följande veckas nummer tages tråden upp på nytt: "Gifwes tilkienna, at de Böcker, som den 8 hujus berättades skola uti Upsala den 1 Dec. nästkommande blifwa genom Auctionen försålde, bestå af åtskillige Språk, såsom Latin, Italienska, Fransöska och Tyska; och finnes Catalogus der öfwer hos Bokbindaren Bengt Höök på Norre Malms Nye Broo". Man åberopade, som synes, icke, att man förut *annonserat*, utan man hänvisade till sin *berättelse*.

Medan årgången 1698 av "Ordinarie Stockholmiske Posttijdender" endast innehåller annonser om kungörelser och förordningar samt ett par tillkännagivanden från Banken, är däremot årgången för 1699 — det sjuttonde seklets sista år — avsevärt intressantare och mera givande. Den första annonsen för året, införd den 6 februari, är beordrad av postchefen och lyder: "Notificeras här med at Posten går 2 gånger om Weckan emellan Stockholm och Gefle och afgår ifrån Stockholm hwar Tijsdag och hwar Fredag". I mars utkommo de "Förnyade Medicinal-Ordningar", åtföljda av en auktoriserad apotekaretaxa både på svenska och latin, och i början av april tillkännagavs "K:l M:tz Placat och Förbud om åtskillige slags Sijdentygs och Brocaders brukande til Klädedräckter".

Den 20 mars meddelar en annons, att "man den 3:die 4. 5. 11. och 13. Apr. ärnar uti Upsala låta för-actionera Professorens och Bibliothekariens Sal. Hr. Nicolaus Stiernbergz Bibliotheque af allehanda courieuse Böcker, hwilka med särdeles flijt samblade äre", och den 23 oktober är man färdig för en ny bokauktion där uppe i universitetsstaden, ty den "11 Novemb. skall i Upsala et utwaldt Bibliothec stykwijss auctioneras". Samtidigt meddelas, att "registret dheröfwer fins i Antiquitets-Boden wijd store Kyrkan här i Stockholm".

Även Riksbanken visade en förut okänd livaktighet. Både huvudkontoret i Stockholm och avdelningskontoren i Falun och Göteborg annonserade under året. Ständernas Banco i Stockholm meddelade sin avsikt att hålla auktion "på Landtgods, belägne dels i Finland, dels i Swenske Landzorterne, Item Huus och Gårdar i åthskillige Städer, samt Jouveler och Lösöhren" den 25 augusti, medan Fahlu Banco-Contoir ämnade försälja "en dehl dersammastädes förståndne Lösöhre-Panter, såsom Gull, Silfwer, Teen och Koppar". Den 17 augusti tänkte Göteborgs Banco-Contoir bortauktionera en del "lagfarne Faste Panter, så wäl som åtskillige Lösöhren".

Den annons, som bland alla de under år 1699 införda, dock tilldrager sig den största uppmärksamheten är utan tvivel den första svenska lotteriannonsen. Den stod att läsa den 31 juli och följdes i slutet på året, den 25 december, av ännu en. Annonserna avsågo det lotteri, som igångsattes på myndigheternas eget initiativ för välgörande ändamål och som var det första i sitt slag i vårt land. Det följdes under 1700-talet av ännu ett par liknande lotterier, innan Gustaf III 1771 inrättade det Kungl. nummerlotteriet. Den första av de båda nämnda annonserna har följande lydelse: "Gifwes tilkänna at här i Stockholm til de fattigas Understöd blifwer inrättat ett Lotterie, som skal bestå av reeda Penningar; Skolandes för hwar Zedel som uttages, hwilka til Antahlet äre 15000. Betalas 12 Dal. K:m. Och är der bland ingen blind, uthan får den som wåga wil, åt minstonne hälften af sine utlagde Penningar igen, men kan dock,

Klein hemma i Helsingborg/ löper från Rijga åth S:t Ubes
med Ballast. Frantz Beldt och Michel Henke hemma i Stock-
holm löpa från Rijga, den forste åt London med Trääwircke oc
Hampa/ den andre åth Stade med Råg. Lars Larson Månd
hemma i Giefle och Alexander Lesn eritz hemma i Carlshamn
löpa heemifrån den forste åth London med Beck och Bräder/
den andra, åth Amsterdam med Pottaska. Den 19 dito Reinike
Wibrandt hemma i Stockholm/ löper hemifrån åt Amsterdam
med Jern Koppar och Bräder. Den 20 dito Berent Geritz
hemma i Rijga löper heem ifrån åt Amsterdam med Frö Ham-
pa och Aska. Olof Anderson och Hans Larson hemma i Kongz-
backa löpa från Stockholm den forste åth Hull med Jern/ Beck
Tiäru och Bräder/ den andre åth London med Jern och Brä-
der. Den 22. dito Jan Månson Falck hemma i Stockholm lö-
per från Wiborg at Amsterdam med Beck och Tiäru. Johan
Mattson hemma i Narswen löper från Rotterdam heemåth
med Ballast. Hans Bergeson hemma i Kongzbacka löper
heemifrån åt Stockholm m:z Ballast. Andres Schogsblep hem-
ma i Wästerwijk/ löper hemifrån åt Hamborg med Jern och
Bräder. Clas Cran hemma i Stralsund löper från Dantzig
åt Embden med Råg och Hwete.

Gifwes tilkänna at här i Stockholm til de fattigas Under-
höd blifwer inrättat ett Lotterie/ som skal bestå af reeda Pen-
ningar; Skolandes för hwar Zedel som uttages/ hwilka til
Antahlet äre 15000. Betalas 12 Dal. K:m. Och är der bland
ingen blind/ uthan får den som wåga wil/ åt minstonne hälf-
ten af sine utlagde Penningar igen/ men kan dock/ der han lyc-
kan hafwer/ få Zedlar af ansenlig Summa/ emedan den högste
Zedelen är af 5000 Dal Kopparm. Den andre af 4104. Tree
hwarthera af 2000. Item Tre af 1000. hwarthera. Noch Sex
af 500 hwarthera. Tiugu af 150. Trettio af 100. Etthundra-
de af 50. Item Etthundrade af 40. Twåhundrade af 30. Tre-
hundrade och Tiugu af 20. Ettusende af 10. Noch Ettusende af
9. Sextusend af 7. och Sextusend Twåhundrade/ och Sexton
af 6 Dal. K:m:t Til denne Lotteriens förwaltande blifwa 4.
Rådmän/ 4 af Stadsens Borgerskap sampt 2:ne Eedswurne
Notarier committerade/ och kan den/ som något wåga eller
winna wil sig uti Stadsens Politie Collegio angifwa hwar
Måndag och Fredag/ oc skal med Insättningarne begynnas den
14 Aug. nästk. oc sedan der m:z continueras til d. 3 Jan. 1700.
som den genom Trycket utgångne Notification widare utwisar.

Sista sidan av "Ordinarie Stockholmiske Posttijdender" för den 31 juli 1699, med annons om det första penninglotteriet, anordnat i Stockholm för välgörande ändamål.

der han Lyckan hafwer, få Zedlar af ansenlig Summa, emedan den högste Zedelen är af 5000 Dal. Kopparm. Den andre af 4104. Tree hwarthera är af 2000. Item Tre af 1000 hwarthera. Noch Sex af 500 hwarthera. Tiugu af 150. Trettio af 100. Etthundrade af 50. Item Etthundrade af 40. Twåhundrade af 30. Trehundrade och Tiugu af 20. Ettusende af 10. Noch Ettusende af 9. Sextusend af 7. och Sextusend Twåhundrade, och Sexton af Sex Dal. K:m:t Til denne Lotteriens Förwaltande blifwa 4. Rådmän, 4 af Stadsens Borgerskap sampt 2:ne Eedswurne Notarier committerade, och kan den, som något wåga eller winna wil sig uti Stadsens Politie Collegio angifwa hwar Måndag och Fredag, oc skal med Insättningarne begynnas den 14 Aug. nästk. oc sedan der med continueras til den 3. Jan. 1700. som den genom Trycket utgångne Notification widare utwisar."

Man skulle ju tro, att allmänheten med iver skulle pröva det nya sättet att förtjäna vackra slantar, men saken var för ny och mången fick nog aldrig riktigt klart för sig, vari det hela egentligen bestod. Kanske gjorde myndigheterna också för litet reklam för den nya institutionen, alltnog, den blev icke så populär, som man hade hoppats. Det gick ej att sälja slut på lottsedlarna inom den fastställda tiden, den 3 januari 1700. För att sätta nytt liv i intresset infördes därför en ny annons, den ovan nämnda av den 25 december. Den har den fördelen, att den rakt på sak säger hur förhållandet är: lotterna ha inte gått åt och det har blivit nödvändigt att utsträcka tiden för deltagande i dragningen. Lotteriets anordnare använde sålunda en annan metod än den, som många av deras efterföljare ansett vara den bästa, då det gällt att stimulera en trög lottförsäljning: "endast ett fåtal lotter återstå".

Påminnelseannonsen i december hade följande lydelse: "Ehuruwäl effter den uthgifne Förordningen öfwer det här i Staden för de Fattige inrättade Lotterie, man hade förmodat at i de förflutne Månaderne alle Numrer hade kunnat öpnas och Zedlarne uttagas; Så finnes doch ännu mänge Numrer outhtagne; Och hafwer man för-

denskul en annan Termin, som är den 9 April 1700, Uthi den förres ställe, som war den 3 Januarij sättia welat; I den goda förmodan, efftersom detta allenast är anskedt til de Fattiges och tårftiges nytta och underhåld, at man sig til den utsatte Terminen den 9 April infinandes warder Penningarne at insättia. Skulle och alle Numrer, inom, eller förän den dagen infaller, blifwa uthtagne, då skal det ofördröyeligen kungiort och hwariom och enom tildelt blifwa hwad fördehl dhem derigenom tillfalla kan."

Det första lotteriet hade icke så stor framgång, åtminstone icke på grund av sin första annons. Det är nämligen mycket sällan det räcker med en enda annons för att nå det mål, man som annonsör satt sig före. Den regeln gäller naturligtvis i oändligt mycket högre grad i dag än den gjorde det, då den svenska annonsen var så ung, så otuktad och så litet älskad, som den faktiskt var under decennierna närmast efter 1645. Annonsen har behövt de många och långa år, som runnit hän sedan dess, för att tillväxa i ålder och visdom, för att få den rykt och ans, utan vilka ingen rak växt är möjlig och för att drivas framåt av styrkan i den kärlek, med vilken tidningsannonsen omfattas av sina trogna.

Det är nämligen med tidningsannonserna som det — enligt ett danskt ord — är med människorna: man måste älska dem för att de skola kunna leva.

PERSONREGISTER / TIDNINGS-
REGISTER / FÖRTECKNING ÖVER
VINJETTERNA / KÄLLSKRIFTER
INNEHÅLL

PERSONREGISTER

Siffrorna ange de sidor, å vilka resp. personer äro nämnda. Siffra inom parentes anger bildsida.

TIDNINGSREGISTER

Siffrorna ange de sidor, å vilka resp. tidningar äro nämnda. Siffra inom parentes anger bildsida.

FÖRTECKNING ÖVER VINJETTERNA

KÄLLSKRIFTER

Bjurman, Gunnar, Den svenska pressen förr och nu. Stockholm 1929.

Björklund, Tom A., och Yngve Hedvall, Hur man annonserar med framgång. Stockholm 1924.

Groth, Otto, Die Zeitung, I. Berlin 1928.

Heurgren, Paul Gerhard, Posten i forntid och nutid. Stockholm 1924.

Heurgren, Paul Gerhard, Allmän Posthistoria, I—II. Stockholm 1926—1928.

Holm, Teodor, Sveriges Allmänna Postväsen, I—IV:2. Stockholm 1906—1916.

Key, Emil, Försök till svenska tidningspressens historia, I. Stockholm 1883.

Klemming, G. E., Ur en antecknares samlingar. Upsala 1880—1882.

Klemming, G. E., och J. G. Nordin, Svensk Boktryckeri-Historia 1483—1883. Stockholm 1883.

Lundstedt, Bernhard, Sveriges periodiska litteratur, I—III. Stockholm 1895—1902.

Meyer, Edv. F., Modern reklam. Stockholm 1916.

Nordin, Joh. Gabr., Handbok i boktryckarekonsten. Stockholm 1881.

Rydin, Herman Ludvig, Om yttrandefrihet och tryckfrihet. Stockholm 1859.

Schück, Henrik, Den svenska förlagsbokhandelns historia, I—II. Stockholm 1923.

Strengell, Gustaf, Den nya annonsen. Stockholm 1924.

Swederus, M. B., Boklådorna i Uppsala 1616—1907. Uppsala 1907.

Swenne, Eric, Dagsnyheten förr och nu. Stockholm 1917.

Sylwan, Otto, Sveriges periodiska litteratur under frihetstidens förra del. Lund 1892.

Sylwan, Otto, Svenska pressens historia till statsvälvningen 1772. Lund 1896.

Sylwan, Otto, Den moderna pressen. Stockholm 1906.

Archiv für Postgeschichte in Bayern, N:r 1, 1928. München 1928.

Biographiskt Lexicon.

Fataburen.

Liber Librariorum, Minnesskrift utgiven med anl. av Svenska Sortiments-Bokhandlareförenings 25-åriga tillvaro. I—II. Stockholm 1919.

Pro Novitate, festskrift utgiven av Svenska Bokhandelsmedhjälpare-föreningen till minne av dess 25-åriga tillvaro 1888—1913. Stockholm 1914.

Samlaren.

Svenskt biografiskt lexikon.

Svenskt Postväsen, Uppsatser i postala ämnen, utgivna av Kungl. Generalpoststyrelsen. Stockholm 1924.

Samtliga bevarade nummer av de svenska tidningar och publikationer av tidningskaraktär, vilka utgivits intill år 1700.

INNEHÅLL

DENNA BOK,

som är tryckt i 2,000 exemplar med anledning av verkställande direktörens i Aktiebolaget S. Gumælius' Annonsbyrå, Kapten Ernst Grafström, femtioårsdag den 19 juni 1929, är utgiven av bolagets styrelse. Sättning och klichéer äro utförda å S. Gumælius' Annonsbyrås tryckeri och kemigrafiska anstalt, trycket hos Nordisk Rotogravyr, Stockholm 1929. Papperet är tillverkat av Grycksbo Pappersbruk

Nordisk
Rotogravyr

Stockholm
1929